

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

RUHANİ DÖNEMİ İRAN ORTADOĞU POLİTİKASI VE
SURİYE İLE İLİŞKİLER

Şemsettin SEKİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Habibe TEMİZSU

Bingöl-2021

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

RUHANİ DÖNEMİ İRAN ORTADOĞU POLİTİKASI VE
SURİYE İLE İLİŞKİLER

Şemsettin SEKİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Habibe TEMİZSU

Bingöl 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	IV
TEZ KABUL ve ONAY.....	V
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	I
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN SİYASİ YAPISI VE DIŞ POLİTİKA UNSURLARI

1.1.Devrim Öncesi İran Siyasi Yapısı ve Dış Politikası.....	7
1.1.1.Rıza Şah Pehlevi Dönemi.....	7
1.1.2.Muhammed Musaddık (Milliyetçi Dönem)	8
1.1.3.Muhammed Rıza Şah Dönemi.....	10
1.2.Devrim Sonrası İran Yönetim Yapısı.....	12
1.2.1.Velayeti Fakih.....	12
1.2.2.Dini Lider.....	14
1.2.3.Cumhurbaşkanı.....	15
1.2.4.İslami Şûra Meclisi.....	16
1.2.5.Anayasa Koruyucular Konseyi.....	18
1.2.6.Uzmanlar Meclisi.....	19
1.3.Humeyni Dönemi İran Dış Politikası.....	20
1.3.1. Ayetullah Humeyni Kimdir?.....	20
1.3.2.İdeolojiye Dayalı Dış Politika.....	21
1.3.3.Devrim İhracı Politikası.....	25
1.3.4.ABD ile İlişkiler ve Rehine Krizi.....	25
1.3.5.İran-İrak Savaşı.....	26
1.3.6.AB ile İlişkiler ve Salman Rüşdi Olayı.....	28
1.4.Rafsancani Dönemi İran Dış Politikası.....	30
1.5.Muhammed Hatemi Dönemi İran Dış Politikası.....	34
1.6.Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası.....	40

1.7.İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar.....	45
1.7.1.iran'ın Jeopolitiği.....	45
1.7.2.Şii İnanışı ve Şii Hilali.....	47
1.7.3.Dini lider ve Kurumsal Yapı.....	49
1.7.4.Demografik Yapısı.....	51
1.7.5.Ekonomik Yapısı.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

RUHANİ DÖNEMİN İRAN ORTADOĞU DIŞ POLİTİKASI

2.1.Hasan Ruhani Kimdir?.....	55
2.2.Hasan Ruhani'nin İktidara Gelmesi.....	56
2.2.1.Ruhani Dönemi İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri.....	56
2.2.1.1. 2013 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimi.....	56
2.2.1.2. 2017 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimi.....	58
2.2.2.Ruhani'nin Seçimleri Kazanmasını Sağlayan Hususlar.....	60
2.2.3.Ruhani Dönemi Dış Politikanın Temel Özellikleri.....	62
2.3.Ruhani Dönemi İran Orta Doğu Dış Politikası.....	65
2.3.1.İran-Suudi Arabistan İlişkileri.....	65
2.3.2.İran-Türkiye İlişkileri.....	71
2.3.3.İran-İsrail İlişkileri	79
2.3.4.İran-İrak İlişkileri.....	83
2.3.5.İran-Yemen İlişkileri.....	88
2.3.6.İran-Lübnan İlişkileri.....	92
2.3.7.İran-Diğer Körfez Ülkeleri İlişkileri.....	94
2.4.Ruhani Dönemi Batı'yla İlişkilerin Orta Doğu Politikasına Etkisi.....	97
2.4.1.Ruhani Dönemi İran-ABD İlişkileri.....	97
2.4.2.İran Nükleer Anlaşma.....	99
2.4.3.İran-AB İlişkiler.....	100
2.5.Ruhani Dönemi Dış Politika Sürecini Etkileyen İç ve Dış Unsurlar.....	101
2.5.1.Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)	101
2.5.2.Siyasi Dinamikler.....	103
2.5.3.Medya-Kamuoyu.....	105
2.5.4.Uluslararası Yaptırımlar ve Ambargo.....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASAN RUHANİ DÖNEMİNDE İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİ

3.1. Tarihsel Süreçte İran-Suriye İlişkileri.....	109
3.1.1. 1979-2001 Yılları Arasında İran-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Seyri.....	109
3.1.2. 2001-2013 Yılları Arası İran-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Seyri.....	112
3.2. İran-Suriye İlişkilerini Belirleyen Unsular.....	114
3.2.1. Şii Mezhebi Düşüncesi.....	114
3.2.2. Direniş Ekseni.....	117
3.3. Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı.....	124
3.4. İran'ın Arap Baharı'na Bakışı.....	124
3.5. İran'ın Suriye İç Savaşındaki Genel Tutumu.....	126
3.6. Hasan Ruhani Döneminde İran-Suriye İlişkileri.....	130
3.6.1. Ruhani'nin Esad Rejimine Bakışı.....	130
3.6.2. İtidalli ve Uzlaşmacı Dış Politika ve Değişim Beklentileri.....	131
3.6.3. Ruhani'nin Terörizm ve Radikalizm Vurgusu.....	133
3.6.4. Nükleer Anlaşma'nın Suriye Politikasına Etkisi.....	136
3.7. Ruhani Dönemi Suriye'deki Barış Görüşmeleri.....	137
3.7.1. Astana Süreci.....	137
3.7.2. Liderler Zirvesi.....	139
SONUÇ	142
KAYNAKÇA	149
ÖZGEÇMİŞ	167

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım ‘Ruhani Dönemi İran Ortadoğu Politikası ve Suriye ile İlişkiler’ adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2021

Şemsettin SEKİN

TEZ KABUL ve ONAY
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Şemsettin SEKİN hazırlanan ‘Hasan Ruhani Dönemi İran Ortadoğu Politikası ve Suriye ile İlişkiler’ başlıklı bu çalışma, *[Savunma Sınavı Tarihi]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *[Anabilim Dalının Adı]* Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan :		İmza:	
Danışman :		İmza:	
Üye :		İmza:	

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../201.. Tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

‘Hasan Ruhani Dönemi İran Ortadoğu Politikası ve Suriye ile İlişkiler’ çalışmasının konusu, 1979 İslam Devrimi sonrası İran’ın değişen bölge politikası Hasan Ruhani’nin cumhurbaşkanlığı dönemi incelenerek ele alınmıştır. Devrim sonrası İran dış politikasını belirleyen temel unsurların bölge politikasına etkisi ve Ruhani döneminde bu unsurların etki oranları incelenmiştir. Ayrıca devrimden günümüze kadar olan süreçte İran-Suriye ittifakının oluşumunu sağlayan bölgesel ve küresel olayların analizi yapılmış olup, Ruhani döneminde İran-Suriye ilişkilerinin bölgede yaşanan toplumsal hareketlerden etkilenecek değişim gösterip göstermediği hususu ele alınmıştır. Bu çalışmanın genelinde birincil objektif kaynaklar incelenerek ele alınmış, metod kısmı ise literatür taraması ve ikincil kaynakların kullanılarak oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, tahsisinde, yazım aşamasında ve kendi isteklerime birinci derece önem vererek bana yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi. *Habibe TEMİZSU’ya* teşekkür ederim. Ayrıca Eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma da bu vesileyle şükranlarımı arz ederim.

Yine bu çalışmamı tamamlanması hususunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan ve desteklerini her zaman arkamda hissettiğim eşime ve çocuklarıma müteşekkirdiğimi buradan da ifade etmek isterim.

..../..../ 201..

Şemsettin SEKİN

ÖZET

Sekin, Şemsettin, Ruhani Dönemi İran Ortadoğu Politikası ve Suriye ile İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl, 2021

Bu çalışmada İran'ın dış politika yapım süreci, Orta Doğu dış politika stratejisi ve Hasan Ruhani döneminde İran'ın Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkileri üzerinden Suriye politikası ele alınmıştır. Orta Doğu'nun güç merkezlerinden biri olmayı başaran İran, izlediği dış politika stratejileriyle bölgeyi etkilemeyi başarmıştır. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi'nden sonraki ideoloji temelli dış politika stratejileri, onu hem bölgede hem de uluslararası sistemde yalnızlaştırmıştır. Bu sert radikal politikalar İran'ı ekonomik olarak güçsüzleştirmiş ve bölgede marjinalleştirmiştir. Bölgede birçok devlet tarafından tehdit olarak algılanan İran, izlediği ılımlı dış politika stratejileriyle bu algıyı kırmaya çalışmıştır. Özellikle 2013 yılında İran Cumhurbaşkanı olarak seçilen Hasan Ruhani'nin itidalli dış politika tutumu, İran'ın bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinde yeni bir sayfa açacağı izlenimi oluşturmuştu. Ruhani'nin uzlaşmacı ve diyalog kanalları açık dış politika anlayışı, İran'ın Batı'yla iyi ilişkiler geliştirmesini sağlamıştır. Ama aynı dış politika tutumu bölgede istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. İran'da rejimin bölgedeki güvenlik temelli dış politika stratejisi, Ruhani'nin itidalli dış politika anlayışına baskın gelmiştir. Bundan dolayı Ruhani döneminde İran'ın bölge politikasında beklenen değişim istenilen düzeyde olmamıştır. İran'ın bölgede güç ve güvenlik merkezli dış politika stratejisinden vazgeçememesi, bölge ülkelerinin İran merkezli tehdit algısının değişmemesine neden olmuştur. 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş sürecinde, İran'ın Esad rejimini destekleyen politikalar yürütmesi, Orta Doğu'da yeni güç mücadelelerinin yaşandığı bir ortam yaratmıştır. Bu vekâlet savaşlarını yaşandığı süreçte İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ılımlı dış politikalarıyla bölgedeki gergin ortamı yumuşatmaya çalışmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, İran İslam Devrimi sonrası İran'ın değişen dış politika stratejisi çerçevesinde Hasan Ruhani'nin dış politika anlayışının bölge ülkeleriyle ve Suriye'yle olan ilişkilere etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İran İslam Devrimi, Hasan Ruhani, Suriye, İtidalli dış politika, Orta Doğu

ABSTRACT

Sekin, Şemsettin, Iran's Middle East Policy and Relations with Syria during Rouhani's Presidency, Master's Thesis, Bingöl, 2021

In this study, Iran's foreign policy making process, Middle East foreign policy strategy and Syria policy through Iran's relations with Middle Eastern countries during the presidency of Hassan Rouhani have been discussed. Iran, which has managed to become one of the power centers of the Middle East, has succeeded in influencing the region with the foreign policy strategies it has followed. Ideology-based foreign policy strategies, specifically after the 1979 Iranian Islamic Revolution, have isolated the country both in the region and in the international system. These harsh radical policies have weakened Iran in an economical sense and marginalised it in the region, as well. Perceived as a threat by many states in the region, Iran has tried to overcome this perception with its moderate foreign policy strategies. Especially the moderate foreign policy attitude of Hassan Rouhani, who was elected as the President of Iran in 2013, led to the impression that Iran would open a new page in its relations with the countries in the region. Rouhani's understanding of foreign policy with conciliatory and open dialogue channels allowed Iran to develop good relations with the West. However, the same foreign policy attitude has not been realised in the region at the desired level. The security-based foreign policy strategy of Iran's established order in the region dominated Rouhani's moderate foreign policy understanding. Therefore, the anticipated change in Iran's regional policy during the presidency of Rouhani was not at the desired level. Iran's inability to abandon its power and security-centered foreign policy strategy in the region has caused the Iran-centered threat perception of the countries in the region to remain unchanged. During the civil war, which started in Syria in 2011, Iran's policies supporting the Assad regime created an environment, in which new power struggles emerged in the Middle East. During these proxy wars, Iranian President Hassan Rouhani tried to soften the tense atmosphere in the region with his moderate foreign policies. The main purpose of this study is to examine the effect of Hasan Rouhani's foreign policy understanding on relations with the countries in the region and Syria within the framework of Iran's changing foreign policy strategy after the Iranian Islamic Revolution.

Keywords: Iranian Islamic Revolution, Hassan Rouhani, Syria, Moderate foreign policy, Middle East

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

DMO: Devrim Muhafızları Ordusu

AKK: Anayasa Koruyucular Konseyi

SAVAK: Sazıman-ı İttilat ve Emniyet-i Keşver (Milli İstihbarat ve Güvenlik Örgütü)

BM: Birleşmiş Milletler

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

İİT: İslam İşbirliği Örgütü

KİK: Körfez İşbirliği Konseyi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

P5+1: BM Güvenlik Konseyi ve Almanya'dan oluşan grup

yy.: Yüz Yıl

Bkz. : Bakınız

s. : Sayı

vd.: Ve diğerleri

a.g.e.: Adı geçen eser

Böl.: Bölüm

GİRİŞ

İran, kadim bir devlet geleneğine sahip olan ve bölgeyi şekillendiren önemli medeniyetlerden birisidir. Tarih öncesi dönemden günümüze kadarki süreçte hem bölgede hem de dünyada geniş imparatorluklar kurmayı başarmıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle diğer devletlerin çekim alanına girmiş ve birçok kez işgale maruz kalmıştır. Uğradığı işgallerde büyük yıkımlar yaşamış olmasına rağmen yeniden ayaklanıp güçlü imparatorluklar kurmayı başarmıştır. İran, topraklarını işgal eden medeniyetleri kendi kültürü içerisinde eritebilmeyi başarmış bir medeniyettir. Etkileşime girmiş olduğu kültürlerle kendi kültürünü kabul ettirebilmiş nadir topluluklardan birisidir.

20. yy. başlarında, önemli enerji kaynaklarından birisi olan petrolün keşfiyle İran toprakları İngiliz ve Rusların işgaline uğramıştır. İran, zengin yeraltı enerji kaynakları ve askerî gücüyle bölgedeki olaylarda etkili olabilmeyi başarmış önemli aktörlerden birisidir. Hazar bölgesini Basra Körfezi'ne, Orta Asya'yı Orta Doğu'ya bağlayan konumu nedeniyle uluslararası siyasette aktif rol almıştır. Uluslararası sitemin güçlü aktörleri, İran'ı müttefik olarak kendi yanlarında görmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bunlardan en bilineni, İngilizlerin desteğiyle 1921 yılında gerçekleştirilen darbeyle Rıza Şah'ı İran'ın başına geçirilmesidir. İngilizler yıllarca, İran'da yönetimi elinde tutmak için Ruslarla çekişme içerisinde olmuşlardır. Aynı şekilde Soğuk Savaş döneminde ABD, İran'ı kendi safında tutabilmek için ülke yönetimine doğrudan müdahalede bulunmaktan çekinmemiştir.

Dış aktörlerin iç siyaseti yönlendirmeye çalıştığı dönemlerde bile İran'da emperyalizm ve sömürgecilğe karşı direniş hareketleri mevcuttur. Özellikle milliyetçi cephenin, İngiliz ve ABD sömürüsüne karşı İran petrollerini millileştirme direnişi kısa süreliğine de olsa zaferle sonuçlanabilmiştir. Muhammed Musaddık'ın bu başarısı, ABD'nin planladığı askerî darbeyle tersine dönmüştür. ABD'nin bu tutumu, İran halkının nazarında nefretle karşılanmış ve yıllarca ABD karşıtlığı direnişin temel sloganı olmuştur. Kendi ülkesinde ikinci sınıf konumuna düşen İran halkının Şah'a karşı göstermiş olduğu direniş mücadelesi, 1979 yılında devrimle sonuçlanmıştır.

İran halkının bağımsızlık mücadelesinin dönüm noktası 1979 yılında yaşanmıştır. Sömürgeci devletlerin kuklası konumunda ülkeyi yönetmeye çalışan Şah, tüm halkların ortak direnişiyle tahttan indirilmiştir. Bu devrim sonucunda 2500 yıllık monarşi yönetimi yıkılmış ve yerine cumhuriyet kurulmuştur. Ülkedeki ulema, işçi, milliyetçi ve sosyalist kesimin ortak hareketi sonucu gerçekleştirilen bu devrim daha sonra bir hareketin hâkimiyetiyle sonuçlanmıştır. Ayetullah Humeyni'nin şahsında ülkedeki gücü ele geçiren ulema sınıfı, daha hızlı davranarak devrimdeki diğer harekâtları saf dışı bırakmıştır. Din adamlarının etkili olması sonucu kurulan yeni devlet, teokratik bir rejim olmuştur. Devrim sonrası gerçekleştirilen halk oylamasında %90 üzeri evet oyuyla İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Modern devlet anlayışına tamamen zıt bir yapıya sahip olan ve günün şartlarında eşi benzeri bulunmayan bu teokratik cumhuriyet modeli tüm dünyada şaşkınlıkla karşılanmıştır. Yeni rejimin içinde barındırdığı antiemperyalist söylem, uluslararası aktörleri oldukça tedirgin etmiştir.

İran İslam Devrimi sonucu yeni bir devlet inşa edilmiştir. Bu yeni inşa edilen devletin kendine has bir yönetim şekli oluşturulmuştur. Yeni rejimin ideolojisi, Şii İslam yorumu üzerine kurulmuştur. Fikirsal alt yapısı eski köklere dayandırılrsa da oluşturulan kurumlar modern bir yapıya sahiptir. Modern dünyaya ait kavramların kullanıldığı bu yeni yönetim şekli, tüm İslam ülkelerine model olarak sunulmaya çalışılmıştır. Bunun için devrim ihracı politikaları yürütülmüştür. Bu yeni inşa edilen devletin kuruluş felsefesi 'Velayeti Fakih' düşüncesiyle şekillendirilmiştir. Velayeti Fakih'in kendisi olan dinî lider, ülkenin maddi ve manevi bütün işlerinden sorumlu ve ülke yönetimindeki en yetkili üst otorite olarak belirlenmiştir. Velayeti Fakih makamının yanında modern dünyaya ait olan anayasa, meclis ve cumhurbaşkanlığı gibi kurumlar da mevcuttur. Bu kurumlar kendi içerisinde ortak bir uyum sağlamış olmasına rağmen belli dönemlerde çatışmalar da yaşamıştır. Yaşanan bu çatışmalar, İran dış politikasının yapım sürecini etkilemiştir.

İran'ın hem uluslararası hem bölgedeki dış politika stratejisinde devrimle birlikte köklü değişimler yaşanmıştır. Özellikle devrim öncesinde mevcut uluslararası sistemle barışık ve onu destekleyen bir politika ön plandayken, devrim sonrası bu politika değişime uğrayarak, mevcut sistemi eleştiren yeni dış politika söylemiyle karşımıza çıkmıştır. Bu yeni dış politika söylemi radikal bir ideolojiden

beslenmiştir. Bu radikal söylemin belirleyicisi, devrimin lideri olarak görülen Ayetullah Humeyni'dir. Ayetullah Humeyni, antiemperyalist kişiliğe sahip bir liderdir. Ayetullah Humeyni'ye göre, mevcut çift kutuplu sistem devletlere üçüncü bir yol seçme imkânı tanımıyordu. Humeyni, çift kutuplu dünya düzenine tamamen bir başkaldırı olarak 'Ne Doğu Ne Batı' politikasını geliştirmiştir. Onun bu idealist dış politika tutumu, İran'ı uluslararası sistemden ve bölgeden tecrit etmiştir. Dünya siyasetinde yalnızlaşan İran kendi içine dönük, kapalı bir rejim olma yolunda ilerlemiştir. Bu durum Humeyni'den sonraki yeni yönetimlerin yeni söylemler geliştirmesine kadar sürmüştür.

İran İslam Cumhuriyeti'nin kendine has yönetim özelliklerinden dolayı, dış politika yapım sürecini etkileyen birçok unsur vardır. Genel olarak İran'ın dış politikasının karar alma sürecinde baskın olan unsurun Şii İslam anlayışı olduğu düşünülse de İran'ın dış politikası incelendiğinde bu süreci etkileyen birçok etkenin mevcut olduğu görülmüştür. Şii mezhebinin baskın unsur olduğu varsayımının temel nedeni, yapılan çalışmalarda genellikle devrimin ilk on yılı olan Humeyni döneminin tek başına referans alınmasından kaynaklandığı görülmüştür. Öte yandan idealist söylemin hâkim olduğu bu dönemden sonraki yıllara bakıldığında, İran İslam Devleti'nin dış politikasını belirleyen unsurların farklılaştığı gözlemlenmiştir. İran dış politikasında Şii İslam anlayışının yanında, jeopolitik konum, Fars milliyetçiliği, devletin kurumsal yapısı, liderlerin dünya görüşleri, etnik yapısı ve medya gibi birçok unsurun etkili olduğu bilinmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi rejimin ana ideolojisinin yanında İran'ın dış politikasını belirleyen birçok unsur mevcuttur. Bu unsurlardan birisi olan rejimin kurumsal yapısı ile liderin dünya görüşü, çalışmanın ana omurgasını oluşturacaktır. Rejimin kurumsal yapısı içerisindeki cumhurbaşkanlığı kurumu ve halk tarafından seçilen, aynı zamanda bir lider olan cumhurbaşkanının siyasi ve dünyevi görüşü İran'ın dış politikasının şekillendirilmesinde etkili olan unsurlardandır. Nitekim İran cumhurbaşkanlarının görev yaptıkları dönemler incelendiğinde, her dönemin kendine has uygulamalarının ve söylemlerinin olduğu görülmüştür.

İran'da, rejimin güvenliği ve devamının sağlanması için çalışan müesses nizamın en önemli aktörlerinden biri dinî liderdir. Dinî lider, birçok konuda politikayı belirleyen ve yöneten kişidir. İzlediği politikaların ana şemasını rejimin

ideolojisi belirlemektedir. Bununla birlikte dinî lider kadar etkili olmasa da politika yapım sürecinde etkili olabilen ve politikaların uygulayıcısı konumundaki bir diğer lider cumhurbaşkanı'dır. İran cumhurbaşkanları kendisine has özellikleri, fikirleri, eğitimleri, yetiştirilme tarzları ve benimsedikleri siyasi düşüncelerle kendi dönemlerindeki farklı söylemleri ön plana çıkarabilmişlerdir. Örneğin Humeyni döneminde İran dış politikasını yönlendiren hâkim söylem, idealist ve radikal ideolojik bir söylemdir. Humeyni'den sonra cumhurbaşkanı olan Haşimi Rafsancani döneminde ise İran dış politikasını şekillendiren söylemin ideolojiden uzak, ulusal çıkarların ön planda tutulduğu pragmatist bir yaklaşım olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde İran'ın 5'inci Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi döneminde dış politikada daha reformist, diyalog kanalları açık, uzlaşmacı bir tutum sergilenmiştir. Fakat Hatemi'den sonra cumhurbaşkanı olan Ahmedinejad dönemi incelendiğinde, daha radikal ve ideolojik araçların kullanıldığı bir dış politika ile karşılaşmaktadır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi İran'ın hem bölgede hem küreselde izlediği dış politika stratejilerinde, cumhurbaşkanlarının söylemleri ve tutumları etkili olabilmektedir. Bu analizden çıkan sonuca bakılırsa eğer İran'ın son Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani döneminde, İran dış politikasında değişimler yaşanmış veya yaşanabileceği ihtimali karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın ana omurgasını, Hasan Ruhani döneminde İran'ın Orta Doğu politikasında yaşanan değişimler oluşturacaktır. Hasan Ruhani dönemi, ılımlı dış politika söylemi üzerine kurulmuştur. İtidalli, uzlaşmacı ve diplomasinin etkili olduğu bu dönemde İran'ın Orta Doğu devletleriyle olan ilişkilerindeki değişimlerin ne oranda olduğu, yaşanan olaylar üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Aynı şekilde İran dış politika sürecinde etkili olan diğer unsurların Hasan Ruhani'nin politikalarına etkisi incelenip yeni analizler oluşturulacaktır. Hasan Ruhani'nin izlediği dış politika stratejilerinin, rejimin temel politikalarından farklı olup olmadığı analizi yapılacaktır. Çünkü İran'ın Orta Doğu politikasının temel belirleyicisi konumunda olan dinî lider ve DMO (Devrim Muhafızları Örgütü), Hasan Ruhani'nin dış politikada gerçekleştirmek istediği köklü değişimlerin önündeki en önemli engellerdir. Dış politikada dinî lider ile cumhurbaşkanının kararlarının çakıştığı durumlarda, hangi aktörün daha etkili olduğu değerlendirilecektir. Bu çatışma durumunda Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin, dinî lidere karşı nasıl bir tutum

sergilediğine bakılacaktır. Dinî liderin politikalarına göre mi hareket ettiği yoksa kendisine has politikalar mı geliştirdiği meselesine, İran'ın Orta Doğu devletleriyle olan ilişkileri üzerinden ele alınacaktır.

Çalışmanın son bölümünde, İran'ın Suriye politikası detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Hasan Ruhani döneminde, İran-Suriye ilişkilerinin hangi olaylar üzerinden şekillendiğinin analizi yapılacaktır. İran-Suriye ilişkileri, devrimden günümüze kadarki süreçte çok fazla değişime uğramamıştır. İki ülkenin kurduğu dostane ilişkileri sağlamlaştıran birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en çok ön plana çıkanı, iki ülkenin ortak düşmanlara sahip olmasıdır. İran-Irak savaşında, Suriye'nin İran'a vermiş olduğu destek iki ülkeyi birbirlerine yakınlaştıran faktörlerden birisidir. Saddam'ın yönettiği Irak, hem İran hem Suriye için bölgede tehdit oluşturan bir devlettir. Aynı şekilde İsrail de iki ülke için ortak tehdit olarak görülmüştür. İran'ın, İsrail'in Golan Tepeleri'ni işgal etmesine karşı çıkması, Suriye'yi İran'a daha da yakınlaştırmıştır. İki ülkenin ortak tehditlere karşı geliştirdikleri ortak savunma stratejileri, aralarında derin bir ilişki ağının kurulmasını sağlamıştır. Bunun yanında Suriye'de rejimi yöneten Esad ailesinin Şii mezhebinin Nusayrilik koluna mensup olması, iki ülke arasında mezhepsel birlikteliğin oluşmasını sağlamıştır. Bu mezhepsel birliktelik, İran'ın Suriye'de yıllarca Esad rejimini desteklemesini sağlamıştır. Fakat İran'a göre İran'ın Suriye'ye olan desteğinin sebebi mezhepsel değil, tamamen ABD ve İsrail'e karşı oluşturulan direniş cephesinin gereğidir.

2010 yılında, bölgede başlayan halk ayaklanmalarının Suriye'ye sıçraması sonucu iç savaş süreci başlamıştır. Arap Baharı olarak adlandırılan bu halk ayaklanmaları Suriye'de derin bir krize sebep olmuştur. Suriye'de Sünni muhalif kesim, mevcut Nusayri rejimine karşı ayaklanmış ve siyasi hak taleplerini dile getirmiştir. Rejimin sert müdahalelerine maruz kalan muhalifler çözümü silahlı mücadelede aramışlardır. Daha sonraki süreçte uluslararası aktörlerin iç savaşa müdahil olmasıyla, Suriye'de vekâlet savaşları başlamıştır. İran bu iç savaşta, doğrudan Esad rejimini desteklediğini açıklamıştır. İran dini liderine göre Suriye'de yaşanan oyunların temel sebebi, ABD ve İsrail'in bölgede İran'ı yalnızlaştırmak için yaptıkları müdahalelerdir. İran'ın güvenlik politikası, Suriye'de Esad rejimi üzerine

kurulduğu için Suriye’de Esad’ın içinde olmadığı herhangi bir çözüm önerisine sıcak bakılmamıştır.

İran’ın Suriye politikası, kendini rejimin savunucuları olarak gören m tarafından şekillendirilmiştir. Suriye’nin güvenliğini kendi güvenliği olarak gören İran, Suriye’de DMO’nun sahada etkili olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada DMO’nun ve rejimin belirlediği İran’ın Suriye politikasında İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’nin ne derece etkili olabildiği incelenecektir. Özellikle Hasan Ruhani’nin Batı’yla olan ilişkilerinde kullandığı itidalli ve uzlaşmacı dış politika söyleminin Suriye için ne oranda etkili ve geçerli olduğu, Ruhani’nin Suriye iç savaşındaki tutumları üzerinden ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN SİYASİ YAPISI VE DIŞ POLİTİKA UNSURLARI

1. Devrim Öncesi İran Siyasi Yapısı ve Dış Politikası

1.1.Rıza Şah Pehlevi Dönemi

Rıza Şah, 15 Mart 1878’de Mazenderan eyaletinde Albay Abbas Ali ve Nushaferin Zehra’nın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Kendisi de babası gibi bir asker olan Rıza Şah, 1921 yılında Kaçar Hanedanı’na karşı yaptığı darbe sonrası ülke yönetimini ele geçirmiş ve Kaçar Hanedanı’na son vererek şahlığını ilan etmiştir. Böylece İran’da Kaçar Hanedanlığı yerine Pehlevi Hanedanlığı dönemi başlamıştır.¹

Rıza Şah, ülke yönetimini ele geçirdikten sonra mevcut parlamentonun kapatılmasını istemeyerek kendine bağlı bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Rıza Şah devletin hâkimiyetini ele geçirmek için ülkedeki her türlü muhalefeti susturmaya çalışmıştır. Bunun en bilinen örneği, Şah’a karşı eleştiri ve tehditlerde bulunan Yahudi kökenli Samuel Haim’in vatan hainliği suçu ile idam edilmesinde görülmüştür.² Rıza Şah; ülkeyi daha modern bir devlet hâline getirmek için başta ekonomi, hukuk, bürokrasi, eğitim ve ordu gibi birçok alanda reformlar yapmış, bu reformlarla hem merkezî otoriteyi güçlendirmeye hem de ülkeyi Batılı ilkelerle donatmaya çalışmıştır.³ Bu reformları hayata geçirirken başlarda ulemayı, din adamlarını karşısına almamaya gayret etmiş, bunları hayata geçiriş tarzında ise kuşkusuz ki Türkiye Cumhuriyeti’ni referans almıştır.⁴

Rıza Şah, ordu ve bürokrasinin gücünü elinde tutarak Batı temelli reformların ülkede kabul görmesini sağlamaya çalışmıştır. Weberyen tarzı bürokrasiyle ülkeyi yönetmeye çalışan Şah, ülkede modernizasyon adı altında pek çok yenilikler yapmıştır. Onun din adamlarının, sosyal ve toplumsal hayattaki varlıklarını kısıtlayıcı reformlar yapması, özellikle kadın hakları ve hukuk sisteminde getirmiş olduğu yenilikler din adamlarını kızdırmıştı.⁵ İlk zamanlarında din adamlarının tepkisini

¹ Rıza Kurtuluş, “Muhammed Rıza Şah Pehlevi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 565.

² Ervand Abrahamian, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 88-89.

³ Arzu Hagıgı, *İran İslam Devrimi ve Değişen İran Dış Politikası*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2018, s. 31.

⁴ Ayşe Erkmen, “İran’da Rıza Şah Döneminde Yaşanan Gelişmeler”, 3. *Uluslararası AVRASYA Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kitabı*, Gaziantep 2019, s. 418 .

⁵ Ünal Gündoğdu, *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara 2010, s. 86.

çekmemek için itidalli davranan Şah, zamanla gücü eline geçirince din adamlarını karşısına almaktan çekinmemiştir.⁶

Devletçi bir anlayışa sahip olan Rıza Şah'ın beslendiği kaynakların başında Alman ve İtalyan faşist ideolojilerin geldiğini söyleyebiliriz.⁷ İngiliz ve Rusların baskıları ve Hitler'e olan ilgisi Rıza Şah'ın müttefik arayışı içinde Almanya ile yakınlaşmasına sebep olmuştur.⁸ Rıza Şah'ın dış politikada Almanya'yı alternatif olarak görmesi İngiliz ve Rusları rahatsız etmiştir. Şah'ın, İkinci Dünya Savaşı'nda İran'ın topraklarını Almanya'ya kullandırması sonucu kuzeyden Ruslar, güneyden İngilizler İran'ı işgal etmiştir. İngiliz ve Rus işgali karşısında başarı gösteremeyen Rıza Şah'ın, her türlü kaynağı aktararak modernleştirdiği İran ordusunun ilk harekâtında mağlubiyete uğraması Şah'ın itibarını zedelemiştir.⁹ Bu yenilgiden sonra daha fazla tahtta kalamayan Rıza Şah, tahtı oğluna bırakarak hayatının geri kalan kısmını Güney Afrika'da geçirmiştir.¹⁰

1.1.2 Muhammed Musaddık (Milliyetçi Dönem)

Rıza Şah döneminin en önemli muhaliflerinden biri olarak öne çıkan Tahran doğumlu Muhammed Musaddık varlıklı bir ailenin oğluydu. Babası Hidayetullah Aştiyani, annesi Kaçar Hükümdarı Feth Ali Şah'ın torunu Müktaç Hanım'dır.¹¹ Musaddık, soylu bir aileye mensup olması ve genç yaştan itibaren devlet yönetiminin birçok alanında görev yapması hasebiyle İran iç siyasetinde varlığını hep hissettirmiştir. 1924 yılında Rıza Şah'ın Kaçar Hanedanı'na yapmış olduğu darbe sonrası Musaddık'ın muhalif olan gruplarla birlikte Şah'a yönelik sert eleştirilerde bulunması onun ev hapsine alınmasına yol açmıştır. Musaddık, 1940 yılına kadarki süreçte siyasetten uzaklaşmıştır.¹²

⁶ Erkmen, a.g.m., s. 419.

⁷ Cantürk Caner, 'İslam Devrimi Sonrası İran'da Yönetim'', Ed. Barış Adıbelli, *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet, Dış Politika*, Bilim+Gönül Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 32.

⁸ Gündoğdu, a.g.e., s. 90.

⁹ Gündoğdu, a.g.e., s. 88.

¹⁰ Gündoğdu, a.g.e., s. 93.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Musaddık Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 228.

¹² Pınar Arıkan, "İran Musaddık ve Darbe", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 8, Sayı 76, Eylül 2016, s. 20.

1940 yılında aktif siyasete dönmesiyle hapis cezası verilen Musaddık, bir yıl hapiste kaldıktan sonra Rıza Şah'ın tahta indirilmesi ile hapisten çıkmıştır. Hapisten çıktıktan sonra milletvekili seçimleri için çalışmalarda bulunan Musaddık 1943 yılında milletvekili seçilmiştir. Muhammed Musaddık, Şah karşıtı, antiemperyalist ve vatansever olduğundan dolayı ülkesinin yabancılar tarafından sömürülmesine hep karşı çıkmıştır.¹³ Bir İngiliz karşıtı olan Muhammed Musaddık'ın tek hedefi ülke kaynaklarının millileştirilmesini sağlamaktır. Onun bu azmi ve gayreti sonucunda İran petroleri 13 Mart 1953'te dönemin meclisi tarafından millileştirilmiştir. Bu sonuç hem Musaddık'ın hem de İran halkının despotizme ve uluslararası hegemonyaya karşı kazandıkları tarihî bir zafer olmuştur.¹⁴

İran petrolünün millileştirilme düşüncesi 1949 yılında tüm siyasi grupların bir araya gelmesi ve Millî Cephe Hareketi'nin oluşmasını sağlamıştır. Muhammed Musaddık'ın başkanlık ettiği Millî Cephe Hareketi'nde ulema ve laik kesimin bir araya gelmesini sağlayan yegâne sebep yabancı sömürüsüne son verme düşüncesidir.¹⁵ Millî Cephe hareketi, milliyetçilerin, İran petrollerinin İngilizler tarafından sömürülmesine karşı oluşturduğu bir harekettir. Millî Cephe Hareketi'nin tabanı halkı temsil etmekteydi. Hareket; İran Partisi, Ulusal Parti, Emekçiler Partisi, Tahran Ticaret Pazar Derneği gibi örgütlerden oluşmaktaydı. Millî Cephe Hareketi'ni destekleyen önemli şahsiyetlerden biri olan Ayetullah Abdulkasım Kaşani ülkedeki ulemayı temsil etmekteydi.¹⁶

Halkın desteklediğini alan Millî Cephe Hareketi, meclisteki çoğunluğu ele geçirmesiyle birlikte petrolün millileştirilmesiyle ilgili yeni kararlar alıp Şah'ın otoritesinin zayıflatacak yeni yasalar çıkarmıştır. Alınan kararların uygulanması için gerekli şartların olmadığı gerekçesiyle sıkıntılar çıkaran mevcut Başbakan Ali Razmara, suikast sonucu öldürülmüştür. Razmara'nın öldürülmesinden sonra Millî Cephe ve ulemanın da desteğiyle Muhammed Musaddık 30 Nisan 1951 tarihinde

¹³ Hagıgı, a.g.m., s. 40.

¹⁴ Arıkan, a.g.m., s. 20.

¹⁵ Hagıgı, a.g.e., s. 42.

¹⁶ Alptuğ Kuduoglu, "İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Şubat 2019, s. 42.

yeni başbakan seçilmiştir.¹⁷ Musaddık'ın başbakanlık görevine başlamasıyla birlikte mecliste devletin petrolünün millileştirilmesi yasasını çıkarmıştır. Musaddık uzun yıllar hayalini kurduğu millileştirme projesini kazanmıştı. Bu konuda ilk adım olarak Ulusal İran Petrol Şirketi (NIOC) kurulmuş ve İngiliz şirketi olan AIOC ile müzakerelere başlanmıştı.¹⁸ Musaddık, İngiliz şirketinden devletin petrollerinin tamamını İran devletinin resmî şirketi olan NIOC'a devretmesini istemiştir.¹⁹ İngilizler bunu reddetmiş ve ABD'nin aracı olarak müdahil olmasına rağmen sorun çözümlenememiş; İngilizler, Tahran Büyükelçisi'ni çekip tüm diplomatik ilişkileri kesmişti. İngilizler diplomatik ilişkileri koparmakla kalmamış, uluslararası alanda İran'a ham madde ambargosu uygulamaya başlamıştı. Batılı devletlerin de katıldığı bu ambargo sürecinde İran'ın ekonomisi sıkıntıya girmiş ve Musaddık'ın petrolü millileştirilmesiyle birlikte ekonomide beklediği canlanma gerçekleşmemiştir.²⁰

Başbakan Muhammed Musaddık'ın dış politikada izlemiş olduğu bu sert tutum ABD ve İngiltere tarafından İran'a darbe yapılmasına neden olacaktı. ABD uzun süre İran ordusu içindeki subaylar ile planlayıp hazırlığını yaptığı darbeyi 19 Ağustos 1953 tarihinde gerçekleştirmişti. Darbe sürecinde ülkeyi terk etmek zorunda kalan Muhammed Rıza Şah, 1953 darbesi sonrası daha da güçlenerek ülkeye dönmüştü. Muhammed Musaddık ise darbe sonrası ilk etapta idam cezasına çarptırılmış olsa da daha sonra ev hapsine alınarak siyasetten uzaklaştırılmıştı. Muhammed Musaddık 1967 yılında Tahran'da vefat etmiştir.²¹

1.1.3. Muhammed Rıza Şah Dönemi

Rıza Şah Pehlevi'nin ülkeyi terk etmesiyle birlikte şahlık makamına oğlu Muhammed Rıza Şah geçmiştir. Muhammed Rıza Şah işgal altında olan bir devletin yönetimini devralmıştır. Güney bölgeler İngilizlerin, kuzey bölgeler ise sosyalist yönetimler kuran Rusya'nın elindeydi. Muhammed Rıza Şah ise sadece merkezî

¹⁷ Turgay Şafak, (06.04.2020), *Muhammed Musaddık ve İran Petrolünün Millileştirilmesi*, 07.10.2020, <https://iramcenter.org/muhammed-musaddik-ve-iran-petrolunun-millilestirilmesi/>.

¹⁸ Kuduğlu, a.g.m., s. 44.

¹⁹ Gündoğdu, a.g.e., s. 350.

²⁰ Kuduğlu, a.g.m., s. 45-46.

²¹ Kuduğlu, a.g.m., s. 56.

konumda olan birkaç bölgenin yönetimini elinde tutmuştur.²² Amerika ve İngiltere kuzey bölgelerdeki sosyalist yönetimden rahatsız olması sebebiyle Şah Muhammed'e destek vermiştir. ABD'nin ekonomik desteğini alan Şah, ülkedeki Rus hâkimiyetini sonlandırmış ve kendi hâkimiyetini güçlendirmiştir.²³

Ülkede hâkimiyet ve otoritesini tesis eden Muhammed Rıza, 1963'te "Ak Devrim" adında reformlar yapmıştır.²⁴ Reform ve modernizasyon çalışmaları Ak Devrim adıyla hayata geçirilmiş ancak bu çalışma Şah'ın sonunun başlangıcı olmuştur. Ak Devrim'le birlikte tarım, hayvancılık, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, toprak gibi birçok alanda reformlar yapılmıştır. Bu reformlar ülkeyi modern bir hale getirmişti. Ancak yapılan bu yeniliklerden saray patronajı ve elit kesim memnun olsa da özellikle toprak reformu ülkedeki ulema ve geleneksel toprak ağalarını hayli rahatsız etmiştir. Ulemanın gelirlerinin genellikle küçük esnaf ve toprak sahipleri tarafından finanse ediliyor olması ulemanın gelirlerinde düşüş yaşanmasına ve din adamların Şah'a karşı ayaklanmasına sebep olmuştur.²⁵ Zaten yapılan reformlar idari ve siyasi alanda yenilikler sunmamış, ülke monarşi ile yönetilmeye devam edilmiştir. Bu husus Şah'ın yapılan reformlarda samimi olmadığını en açık göstergesi olmuştur. Yapılan reformlardan memnun olmayan İran halkı değişim taleplerini ilk zamanlar sol, liberal, ulusalcı gruplar vasıtasıyla dile getirirken, daha sonra ulema sınıfının da dâhil olmasıyla, Humeyni'nin önderliğinde bu talepler tüm ülkeye yayılmaya başlamıştır.²⁶

Şah, Ak Devrim'le halktan istediği desteği alamamış ve sindirme politikasına yönelmiştir. Sert ve baskıcı politikalar yürütmeye başlayan Şah, ülkedeki sosyalist, İslamcı, milliyetçi, laik ve demokrat kesimlerin yeniden ittifak kurmalarına vesile olmuştur.²⁷ Devrime giden süreçte yaşanan bazı olaylar süreci hızlandırmıştır. Özellikle Humeyni'nin Şah tarafından sürgün edilmesi, Jale Meydanı'nda öğrencilerin katledilmesi, "SAVAK" tarafından planlanan sinema katliamının yaşanması, devrimin yaklaştığını göstermekteydi. Humeyni, Şah'ın ABD'nin kuklası olduğuna halkı ikna etmiş, bu durum halkın birlikte hareket etmesini sağlamıştır. İran

²² Gündoğdu, a.g.e., s. 93.

²³ Caner, a.g.m., s. 40

²⁴ Caner, a.g.e., s. 46.

²⁵ Gündoğdu, a.g.e., s. 104.

²⁶ Gündoğdu, a.g.e., s. 107.

²⁷ Gündoğdu, a.g.e., s. 110.

halkı zaten ABD'nin Başbakan Musaddık'a yönelik darbe girişimi yüzünden Şah'a nefret duymaktaydı. Şah-ABD ilişkisinin ortaya çıkmasıyla birlikte ona olan nefretleri daha da artmıştır.²⁸

Ordunun, kendisine sadık olmasını isteyen Şah Muhammed ülke kaynaklarını orduya aktarmaktan geri kalmamıştır. Bilhassa bu harcamalarla ordunun sadakatini kazanmayı hedeflemiştir. Daha modern ve güçlü bir ordu oluşturmak için sürekli ABD'den silah almıştır. Şah ülke içindeki hâkimiyetini artırmak, kendisine muhalif olan grupları ortadan kaldırmak için gizli bir istihbarat örgütü olan SAVAK'ı kurmuştu. SAVAK, ülkedeki muhalefetin susturulmasında etkili olmuştur. SAVAK istihbarat teşkilatının zamanla güçlenmesiyle ülkede faili meçhuller de artmıştır. SAVAK'ın yargısız infazları, korkunç işkence teknikleri ve gösterilere orantısız müdahaleleri nedeniyle halkın Şah'a karşı öfkesi artmıştır.

İşçi harekâtı ve medrese öğrencilerinin desteğini kazanan ulema, açık bir şekilde Şah'ın gitmesi gerektiğini vurgulamıştır. Güçlenen ulema, ülkenin her noktasında, özellikle dinî günlerde geniş halk katılımıyla Şah'a karşı protestolar düzenlemiştir. Humeyni'nin devrim sürecinde ordu içindeki subaylara yönelik yapmış olduğu konuşmalar ordunun taraf değiştirmesine neden olmuştur. Şah'ın elindeki tek gücü olan orduyu da kaybetmesi sonucu halka karşı kullanabileceği bir argümanı kalmamıştı. Sonuç olarak dini özelliğiyle ön plana çıkan, tarihte eşi benzeri olmayan İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Devrim sonucu ülkeyi terk etmek zorunda kalan Muhammed Rıza Şah, babasından devralmış olduğu ülkeyi 38 yıl sonra asıl sahipleri olan halka geri vermiştir. 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'yle birlikte İran'da Pehlevi Hanedanlığı'na son verilmiş ve 2500 yıllık monarşi sona erdirilmiştir.²⁹

1.2. DEVRİM SONRASI İRAN YÖNETİM YAPISI

1.2.1. Velayet-i Fakih

Velayet-i Fakih düşüncesi, Ayetullah Humeyni tarafından şekillendirilmiş ve İran devriminin temelini oluşturduğu gibi İran siyasi hayatına da yön veren bir olgu olmuştur. Bu olgu siyasi anlamda taklit merciinde bulunan liderin yönetim yetkisi

²⁸ Caner, a.g.e., s. 47-48.

²⁹ Ahmet Çülük, "İran İslam Devrimi ve Ulemanın Zaferi", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 20, Haziran 2018, s. 94-97.

olarak tanımlanmıştır.³⁰ Humeyni'den önceki dönemde taklit merciinde bulunan Şii ulehasının siyasete müdahil olamamasının temel sebebi gaybet³¹ döneminde imamın yerine başkasının imamet vazifesini yapamayacağı görüşü olmuştur. Bu görüş ulemanın siyaset alanında var olmasını engellemiştir. Humeyni'nin yeni bir yorum kazandırdığı Velayet-i Fakih düşüncesi ile birlikte artık gayb imamın gelişi beklenmeyecek, onun adına fakih olan kişi toplumsal ve siyasal hayatı düzenleyecektir.

Şah'a karşı mücadele içinde olan Humeyni ulema önünde engel teşkil eden bu gaybet düşüncesini tamamen değiştirerek İran siyasetine yeni bir boyut kazandırmıştır. Böylece Şii Caferi inancının temelini oluşturan on iki imam ve gaybet dönemi düşüncesinde reform yapılmıştır. Humeyni gayb imamı bekleme düşüncesini tamamen reddetmiş, onun yerine İmam (Mehdi)'ın geleceği zamana kadar hem toplumsal hem de siyasal alanın İslamiyet'e göre yeniden düzenlenmesi gerektiği tezini öne sürmüştür. Bu düşünce yapısı tüm ulema tarafından kabul görmüş olmasa da genel anlamda geçerliliğini korumuştur. İşte bu noktada Velayet-i Fakih makamına kimin layık olacağı hususu tartışılmıştır.

Humeyni, bu sorunu İslam'da bir yöneticide bulunması gereken vasıfları tanımlayarak son noktayı koymuştur. Humeyni'ye göre yöneticide aranacak şartlar akıl, tedbir, kanun bilmek ve adil olmak şartıdır.³² Çünkü İslam devleti kanun ve hukuk devletidir. Bu özellikleri taşıyan biri tarafından İslami bir devlet kurulursa bu kişi velayet makamına layık olur ve toplumun bu kişiye itaat etmesi gerekir.³³ Gaybet döneminde Velayet-i Fakih makamında olan kişiler ne peygamber ne de imamlardan üstündür.³⁴ Burada söz konusu olan makam değil, üstlenilen vazifedir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim yapısı içindeki en önemli makam olan Velayet-i Fakih makamı, devrimin gerçekleşmesini sağlayan temel düşünce

³⁰ İsmail Safa Üstün, "Velayet-i Fakih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 19-20.

³¹ *Gaybet dönemi*, Şii İslam düşüncesinin on birinci imamı Hasan el-Askerî 'den sonra geleceğine inanılan on ikinci imam Muhammed el-Mehdi el-Muntazar'a kadar geçtiği kabul edilen dönemdir. Muhammed el-Mehdi Muntazar halen gelmediğine göre gaybet döneminin halen devam ettiğine inanılmaktadır. Avni İlhan, "Gaybet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 2013, s. 411.

³² Ayetullah Humeyni, *İslam'da Devlet*, Objektif Yayınları, İstanbul 1991, s.92.

³³ Humeyni, a.g.e., s. 96.

³⁴ Humeyni, a.g.e., s. 97.

biçimidir. Humeyni'nin Şii İslam anlayışına yeni bir tarz sunduğu bu düşünce, İran siyasetinde ulema ve din adamlarının varlık göstermesine imkân sağlamıştır. Humeyni, Velayet-i Fakih'in şart olduğunu şu sözler ile açıklamıştır:

“Gaybeti sugradan³⁵ bugüne kadar bin şu kadar yıl geçmiştir. Yüz bin yıl daha geçmesi ve hazreti imamın teşrifini, maslahatını henüz gerekir kılmamış olması ihtimali dâhilindedir, bütün bu süre boyunca İslami hükümler yerde mi kalmalı, uygulanmamalı mıdır? Herkes her istediğini yapmalı mıdır? Kargaşa mı hüküm sürmelidir? Resul-i Ekrem'in beyan, tebliğ, neşr ve icrası hususunda yirmi üç yıl ile mi sınırlamıştır? Gaybet-i Sugra dönemi bittikten sonra İslam her şeyini elden bırakmış mıdır?”

İşte bu düşünceleri ile yeni bir İslami yönetim anlayışından bahseden Humeyni'nin mehdi beklentisi içinde olan Şii din adamlarının düşünce yapısında oluşturduğu değişim, bir süre sonra İran'da devrim ile sonuçlanmıştır. Velayet-i Fakih düşüncesi devrime giden yolda yol gösterici olduğu gibi devrim sonrası İran yönetim yapısının oluşturulmasında da ana unsur olmuştur.³⁶

1.2.2. Dinî Lider

Dinî lider, İran yönetim yapısı içinde en üst makamda bulunan kişidir. Dinî lider; devrim lideri, rehberlik makamı, rehber, imam, Ruhullah³⁷ gibi sıfatlar ile de vasıflandırılmıştır.³⁸ İran İslam Cumhuriyeti'nde hem siyasi hem de dinî otoritenin başıdır. Şii Caferi İslam anlayışı içinde Velayet-i Fakih vasfını taşıyan, aynı zamanda ülkede taklit merci konumunda olan kişidir. Velayet-i Fakih düşüncesinin kazandırmış olduğu masumiyet sıfatından dolayı suçsuzdur. Dünyevi lezzet ve zevklerden uzak bir hayat tarzı vardır. Dinî liderin yönetim alanındaki kararları tartışılmaz çünkü İmam'ın yetkilerine haizdir.³⁹

Velayet-i Fakih makamında olan dinî lider hem yönetim alanındaki hem de manevi alandaki işlerin yürütülmesinden sorumludur. Dinî lider atama ile başa gelir

³⁵ Sekizinci İmam Hasan Askeri'nin ölümünden sonra, İmam Mehdi'nin doğumuyla başlayan ve son Kâim'in ölümüne kadar devam eden döneme Gaybet-i Suğra denir. (874-941), bkz. şu makaleye; Avni İlhan, “Gaybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 13, İstanbul 1996, s. 411.

³⁶ Humeyni, a.g.e., s. 97.

³⁷ Ruhullah, İran'da Şii din adamlarına verilen unvanlardan biridir. Genellikle Şii din adamlarına Ayetullah unvanı verilirken, Humeyni'ye Ayetullah'tan daha üst bir mevki olan Ruhullah makamı layık görülmüştür. Bkz; KAMACI Yüksel, *Dini Lider'in İktidarı*, 17.10.2020, <http://politikaakademisi.org/2012/07/07/dini-liderin-iktidari/>.

³⁸ Mehmet Koç, *İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1: Devrim Rehberliği*, İran Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s. 7.

³⁹ Caner, a.g.e., s. 93.

ve ömür boyu bu görevi sürdürür. İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk dinî lideri Ayetullah Humeyni iken onun ölümünden sonra seçilen ikinci dinî lider Ayetullah Ali Hamaney'dir.⁴⁰ Dinî lider doğrudan halk tarafından seçilmemekte, halkın seçmiş olduğu Uzmanlar Meclisi tarafından dolaylı olarak seçilmektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi dinî lider seçilmiş değil, atanmış olmaktadır. Uzmanlar Meclisi gerek duyduğu takdirde dinî lideri görevden alma yetkisine sahiptir.⁴¹

Dinî lider yürütme organının başıdır ve anayasal yetkilerini doğrudan kullanma yetkisine sahiptir.⁴² Dinî lidere anayasada geniş yetkiler verilmiş olmasına rağmen aynı anayasada liderin hukuk önünde halk ile eşit statüde olduğu belirtilmiştir. İran Anayasası'nın 113 maddesinde belirtildiği gibi liderin görevleri şunlardır:⁴³ *İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasetini düzenlemek, rejim ve devlet koruyuculuğunu üstlenmek, referanduma karar vermek, savaş ve barış ile ilgili kararlar almak, silahlı kuvvetler ve devrim muhafızlarının başkomutanlarını tayin etmek, yargı görevlerini atamak, genel af ilan yetkisini kullanmak, Cumhurbaşkanı'nın göreve başlamasını onaylamak, Anayasa Koruma Konseyi'nin altı üyesinin atamasını yapmak, üst düzey kamu görevlilerinin atamasını yapmak, İran televizyon kurumunun başkanını seçmek, Cuma namazı imamlarını seçmektir.* Dinî lider hem iç politika hem de dış politikadaki karar alıcıların son mercii konumundadır. Tek değiştiremeyeceği husus Kuran-ı Kerim'deki ilahi kanunlardır. Ancak tüm beşerî kanunlar olmakla beraber kararları tartışmaya açık değildir.⁴⁴

1.2.3. Cumhurbaşkanı

İran İslam Cumhuriyeti'nde rehberden sonra en geniş yetkilere sahip olan kişidir. Parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanları gibi geniş yetkilere ve güce sahip değildir. İran'da cumhurbaşkanı dinî liderin gölgesinde kalmıştır. Cumhurbaşkanı Batı tarzı parlamenter sistemdeki başbakana benzemektedir.⁴⁵ İslam

⁴⁰ Çiğdem Akman, "İran İslam Cumhuriyetinin Yönetim Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt 6, Sayı 38, s. 1633.

⁴¹ Yüksel Kamacı, (07.07.2012), *Dini Lider'in İktidarı*, 17.10.2020, <http://politikaakademisi.org/2012/07/07/dini-liderin-iktidari/>.

⁴² Caner, a.g.e., s. 94.

⁴³ Hukuk Ansiklopedisi, *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, 08.01.2021, <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>.

⁴⁴ Bayram Sinkaya, *İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal yapı ve Yönetim*, Ed. Mehmet Şahin, Türel Yılmaz, Ortadoğu Siyasetinde İran, Barış Kitap Yayıncılık, Ankara 2011, s. 26.

⁴⁵ Gündoğdu, a.g.e., s. 164.

Cumhuriyeti’nde cumhurbaşkanı ülkenin temel siyasetini belirlemede ikinci plandadır. Dinî liderin ve devrim ideolojisinin belirlediği politikalar çerçevesinde hareket edip ona göre yürütme vazifesini yerine getirmektedir. Ülkenin iç, dış, ekonomik ve sosyal politikaları ile ilgili yürütme işlerini yapmakta ancak dinî liderden bağımsız politika üretememektedir.⁴⁶

İran Cumhurbaşkanı, Anayasa’nın 115. maddesine istinaden İran asıllı, İran vatandaşı, Şii Caferi mezhebine bağlı, güvenilir, iyi bir geçmişe sahip kişiler içinden seçilir.⁴⁷ Cumhurbaşkanı dört yılda bir yapılan seçimlerde halk tarafından doğrudan seçilmektedir. Ancak her ne kadar halk tarafından seçilmiş olsa da dinî liderin onayı ile başa gelmektedir. Cumhurbaşkanı halk tarafından iki türlü bir seçim sistemi ile seçilmektedir. İran İslam Cumhuriyeti’nde cumhurbaşkanı iki sefer üst üste seçilebilir fakat üçüncü sefer seçilemez. Ama bu ömür boyu süren bir durum değildir. İki sefer seçildikten ve araya ara dönem girdikten sonra tekrar aday olup seçilebilmektedir.⁴⁸

İran İslam Devleti’nde cumhurbaşkanı öncelikle yürütme alanında dinî liderin görev tanımının dışında kalan vazifeleri yerine getirir. Bu husus İran Anayasası’nın 60. maddesinde açıklanmıştır. Rehber’in görevi dışında kalan işler şunlardır: Cumhurbaşkanı kendi bakanlarının atamasını yapar ve görevden alır, büyükelçilerin atanması ve geri çekilmesini sağlar, kararnameler düzenler, yasama organının kararlarını onaylar. Cumhurbaşkanı yapmış olduğu işlerde halka, dinî lidere ve Şura Meclisi’ne karşı sorumludur. Cumhurbaşkanının istifasını sunması durumunda son karar dinî liderindir.⁴⁹

1.2.4. İslami Şura Meclisi

İran İslam Devleti’nin Anayasası’nda meclisin ilk adı “Millî Şura Meclisi” iken daha sonra yapılan değişiklik ile adı “İslami Şura Meclisi” olarak değiştirilmiştir.⁵⁰ İran İslam Cumhuriyeti’nde yasama görevini yerine getiren bu Meclis, doğrudan halk tarafından gizli oy ile dört yılda bir yapılan seçimlerle seçilmektedir. İlk dönemlerde

⁴⁶ Sinkaya, a.g.e. s. 24.

⁴⁷ Akman, a.g.m. s. 1633.

⁴⁸ Caner, a.g.e., s. 93.

⁴⁹ Akman, a.g.m., s. 1634.

⁵⁰ Nematollah A. Fanıd, “İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 12, Haziran 2015, s. 287.

270 üyesi bulunan Meclis daha sonra 290 üye ile temsil edilmeye başlanmıştır. İran İslami Şura Meclisi ülkedeki dinî azınlıklara da temsil hakkı tanımıştır. Dinî azınlıklar içinde Zerdüş ve Mecusiler bir, Keldani ve Süryaniler bir ve son olarak da Ermeniler bir temsilci ile Şura Meclisi'nde yer almışlardır.⁵¹

İran'da yürütmenin en yetkilisi olan dinî liderin birçok alana hükmettiği gerçeği bilinmektedir. Kuşkusuz liderin gücü Şura Meclisi üzerinde de görülmektedir. Fakat dinî lider yasama gücüne doğrudan değil, dolaylı bir şekilde etki etmektedir. Bu dolaylı yol iki noktada gerçekleşmektedir. Bunun birinci yolu AKK (Anayasa Koruyucular Konseyi) tarafından milletvekillerin adaylık sürecinde gerçekleşen denetimdir. İslami devlet düzenine ve Velayet-i Fakih düşüncesine taraftar olmayan milletvekillerinin AKK tarafından adaylık süreci onaylanmamaktadır. İkinci dolaylı denetim ise yine AKK tarafından Meclis yasalarının denetimi ile olmaktadır. Meclis'in çıkarmış olduğu tüm kanunlar AKK tarafından İslam'a ve hukuka uygunluk denetimi yapıldıktan sonra onaylanmaktadır. AKK'ye bu yetki anayasa ile verilmiştir. AKK üzerinde dinî liderin etkisi bilindiği için dolaylı olarak Meclis'ten geçirilen kanunlar dinî liderin denetiminden geçmiş olmaktadır.⁵²

İran İslam Cumhuriyeti'nde Meclis-i Şura'nın görev tanımları İran Anayasası'nın altıncı faslın birinci ve ikinci bölümdeki 62'nci ve 100'üncü maddeler arasında detaylı bir şekilde belirtilmiştir.⁵³ Bunlar; Şura'nın temel görevleri, kanun yapmak, Bakanlar Kurulu'nun kanun tekliflerini kabul etmek, hükümetin yürütme faaliyetleri ile ilgili işlerin takibini yapmak, Bakanlar Kurulu'nu denetlemek, Meclis iç tüzüğünü düzenlemek, Anayasa Koruyucular Konseyi'ne altı hukukçu seçmek, yeterli talep sağlandığında Anayasa'yı değiştirme teklifinde bulunmak, Anayasa Değiştirme Konseyi'nin on üyesini seçmek, gerekli gördüğünde referanduma gitmek, yabancıların ülkedeki faaliyetlerini denetlemek şeklindedir.⁵⁴ İslami Şura Meclisi'nde kanun teklifi on beş milletvekili veya Bakanlar Kurulu tarafından verilir. Demokratik ülkelerdeki parlamentoların işleyişinde bulunan gensoru, güvenoyu, soru

⁵¹ Sinkaya , a.g.e., s. 20.

⁵² Koç, a.g.m., s. 8-9.

⁵³ Hukuk Ansiklopedisi, *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, 08.01.2021, <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>.

⁵⁴ Fani, a.g.m., s. 287.

sorma, meclis araştırması, yürütmenin denetlenmesi gibi özellikler İran'ın İslami Şura Meclisi'nde de bulunmaktadır.⁵⁵

1.2.5. Anayasa Koruyucular Konseyi

İran'da Anayasa Koruyucular Konseyi geniş yetkilerle donatılmış bir kurumdur. Ülkedeki uzmanlar ve danışma konseyine nazaran daha aktiftir. Konsey on iki üyeden oluşmaktadır. Konsey'in üyeleri farklı usullerle seçilmektedir. Konsey, kanunları dinî ve hukuki açıdan denetim vazifesini yerine getirdiği için üyeler din ve hukuk alanında ihtisaslaşmış kişiler arasından farklı kurumlar tarafından seçilmektedir. Dinî lider, konseyin altı üyesini ülkenin din adamları arasından seçer. Seçilenlerin her biri farklı alanlarda uzman kişilerdir. Aynı şekilde diğer altı üye ise yine ülkedeki uzman hukukçular arasında Meclis-i Şura tarafından seçilmektedir. Hukuk alanında seçilenlerin dinî alanda da yeterli bilgi birikimine sahip olmaları gerekmektedir. Seçilen üyelerin altı yıllık görev süreleri bulunmakta fakat her grubun üç üyesi üç yılda bir yeniden seçilmektedir.⁵⁶

Anayasa Koruyucular Konseyi'nin yetkileri ve görevleri anayasada belirtilmiştir. Konsey'in en önemli görevi Meclis'ten geçen kanunların anayasaya, şeriata ve hukuka uygunluğu incelendikten sonra onaylanıp onaylanmayacağına karar vermektir. Dolayısıyla Anayasa Koruyucular Konseyi'nin varlığı olmadan Meclis'in varlığı geçersizdir. Konsey'in bir diğer vazifesi ise anayasanın yorumlanmasını sağlamaktır. Anayasadaki şer'i konular dinî liderin atadığı kişilerin sorumluluğundayken hukuki meseleler ise Şura Meclisi'nin atadığı hukuk alanındaki uzman kişilerin sorumluluğundadır. Konsey'in bir diğer önemli vazifesi ise ülkedeki seçimleri düzenlemek ve denetlemektir. Bu özelliğinden dolayı Anayasa Koruyucular Konseyi demokratik ülkelerdeki Yüksek Seçim Kurulu'na benzerlik göstermektedir.⁵⁷ Özellikle seçimlerde aday olan kişilerin geçmişleri, ideolojileri, fikirleri, detaylı bir şekilde konsey tarafından incelendikten sonra seçime girmelerine izin verilmektedir.⁵⁸

⁵⁵ Yüksel Kamacı, (04.08.2012), *İran İslam Cumhuriyeti Meclisi*, 17.10.2020, <http://politikaakademisi.org/2012/08/04/iran-islam-cumhuriyeti-meclisi/>.

⁵⁶ Yüksel Kamacı, (28.07.2012), *İran Uzmanlar Konseyi ve Danışma Konseyi*, 17.10.2020, <http://politikaakademisi.org/2012/07/28/iran-uzmanlar-konseyi-ile-danisma-konseyi/>.

⁵⁷ Koç, a.g.m., s. 11.

⁵⁸ Caner, a.g.e., s. 92.

İran İslam Cumhuriyeti bir Anayasa Mahkemesi'ne sahip değildir. Ama onun yerine Anayasa Koruyucular Konseyi'nin bu vazifeyi yerine getirdiği söylenebilir.⁵⁹ Ülkede muhafazakâr kesime yakın duruş sergileyen Konsey, bu yüzden rejimin temel koruyucusu olarak görülmüştür. Seçimlerde de güçlü bir etkiye sahip olan Konsey, muhafazakâr yapısı yüzünden farklı grupların ve fikirlerin adil bir şekilde seçime girmelerine engel olmaktadır. Aynı husus cumhurbaşkanı seçimlerinde de görülmektedir. Demokratik ülkelerinin birçoğunda yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi, yürütme ve yasamadan bağımsız olarak Anayasa Mahkemeleri tarafından yapılırken İran'da bu denetim, yönetime tamamen bağlı olan Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından yapılmaktadır.⁶⁰

1.2.6. Uzmanlar Meclisi

Uzmanlar Meclisi, İslam Devleti'nde Anayasa Koruyucular Konseyi'nden sonra en etkili kurumdur. Uzmanlar Konseyi'ni bu kadar etkili ve güçlü kılan nokta rejimin liderini seçme yetkisini elinde bulundurmasındandır. Konsey üyeleri halk tarafından sekiz yılda bir seçilir. Uzmanlar Konseyi de devletin Velayet-i Fakihi'ni seçmektedir. Uzmanlar Meclisi, liderle halk arasında bir köprü vazifesi görmektedir.⁶¹ Uzmanlar Meclisi, 88 üyeden oluşur ve yılda bir kez toplanır. Üyeleri ülkenin önde gelen din adamlarıdır. Uzmanlar Meclisi seçimlerine katılacak olan üyeler, Anayasa Koruyucuları Konseyi tarafından denetlenir ve kimlerin seçime girebileceklerine Konsey karar verir. Buradaki önemli husus dinî liderin seçtiği AKK'nin (Anayasa Koruyucular Konseyi) üyeleri, Uzmanlar Meclisi'nin üyelerinin seçime girmesine onay vermesi gibi iç içe girmiş ilişkilerin olduğu bir sistemin var olmasıdır.⁶²

Uzmanlar Meclisi, dinî lideri görevden alma ve denetleme yetkisine sahiptir. Bu yetki anayasal bir yetkidir. Görevden alma hususunun yaşanabilmesi için dinî liderin anayasada belirtilen yöneticinin özelliklerinden birini veya birkaçını kaybetmiş olması gerekmektedir. İlişkilerin iç içe girdiği böyle bir sistemde liderin

⁵⁹ Yüksel Kamacı, (28.07.2012), *İran Uzmanlar Konseyi ve Danışma Konseyi*, 17.10.2020, <http://politikaakademisi.org/2012/07/28/iran-uzmanlar-konseyi-ile-danisma-konseyi/>.

⁶⁰ Akman, a.g.e., s. 1632.

⁶¹ Yüksel Kamacı, (28.07.2012), *İran Uzmanlar Konseyi ve Danışma Konseyi*, 17.10.2020, <http://politikaakademisi.org/2012/07/28/iran-uzmanlar-konseyi-ile-danisma-konseyi/>.

⁶² Koç, a.g.m., s. 11-12.

görevden alınması şeklinde bir durum yaşanmamıştır ve yaşanması beklenilmemektedir. İlk dinî lider olan Humeyni'nin ölümünden sonra Uzmanlar Meclisi yeni rehber olarak Ayetullah Ali Hamaney'i seçmiştir. Son Uzmanlar Meclisi seçimi 2016 yılının Nisan ayında yapılmıştır. Dinî lider Hamaney'in yaşlanmasıyla birlikte son zamanlarda bu Meclis'in önemi artmıştır.⁶³

1.3. HUMEYİNİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

1.3.1. Ayetullah Humeyni Kimdir?

İran'ın İsfahan eyaletinin Humeyn kasabasında, 24 Eylül 1902 tarihinde Ruhullah Mustafavi adıyla dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve ilerleyen yıllarda daha ziyade Ayetullah Musevi Humeyni adıyla tanınır olmuştur.⁶⁴ Humeyni beş aylıkken babasını kaybetmiştir. Humeyni, ailesinden aldığı din eğitime daha sonra gideceği İran'ın Kum şehrinde devam etmiştir. Humeyni Kum'da⁶⁵ başladığı din ve fıkıh eğitiminin yanında felsefe ve irfan eğitimi de almıştır. 1930 yılına kadar herhangi bir siyasi faaliyette bulunmayan Humeyni, bu alandaki görüşlerini ilk 1944 yılında yayınladığı bir yazısında dile getirmiştir.⁶⁶ Bu yazısında Kuran'ı Kerim'de geçen bir ayetteki "kıyam" kelimesini "siyasi direniş" olarak yorumlamış ve bu yaklaşımıyla esasen İran'ın var olan sorunları için ulemaya çözüm olarak direnişi göstermiştir. Kum'daki medreselerin baş hocası olan Muzafferüddin Burucirdi'nin 1961 yılında ölmesiyle Humeyni yeni dinî lider olarak görülmüştür. Humeyni artık Şii inancının taklit merciinde bulunan otorite olmuşken devrime doğru giden süreçte aktif direnişine 1963 yılında başlamıştır.⁶⁷

1.3.2. İdeolojiye Dayalı Dış Politika

1979 yılında İran İslam Devrimi fiilen gerçekleşmişti. Şah'a karşı geniş halk kitlelerinin katılımı sonucu gerçekleşen bu olay, 20. Yüzyıla damgasını vuran önemli toplumsal hareketlerden birisidir. Toplum içinde birbirine taban tabana zıt birçok

⁶³ Yüksel Kamacı, (28.07.2012), *Uzmanlar Konseyi ve Danışma Konseyi*, 17.10.2020, <http://politikaakademisi.org/2012/07/28/iran-uzmanlar-konseyi-ile-danisma-konseyi/>.

⁶⁴ Ayşe Baylak, *İmam Humeyni*, İlke Yayıncılık, İstanbul, s. 13.

⁶⁵ Kum İran İslam Devletinin şehridir. Şii din adamlarının yetiştiği ve medreselerinin bulunduğu ilim şehridir. Kum Şii'ler için kutsal bir mekan olduğu gibi aynı zamanda bir ticaret merkezidir. Bkz. Marcel Bazin, "KUM", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, s. 361.

⁶⁶ Hamid Algar, "Humeyni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul 1998, s. 359.

⁶⁷ Hamid Algar, a.g.m., s. 363.

kesimin katılımı ile gerçekleşen devrimin öncelikli amacı Şah'ın bertaraf edilmesi olmuştur. Devrimin yaşanmasının temel sebebi sadece Şah'ın günlük politikaları değil, yıllarca İran halkına karşı yapılan baskılar ve zulümlerin artık dışa vurulmasıydı.⁶⁸

Devrim sürecinde Humeyni ülkeye dönerek kurulacak olan yeni siyasi sistemde ruhani lider olarak etkisini göstermiştir. Humeyni, ilk olarak kurulan geçici hükümetin başına Mehdi Bazargân'ı getirmiştir. Bir liberal demokrat olan Mehdi Bazargân'ın başbakanlık dönemi zorlu geçmiş, Humeyni ile arasındaki ilk ihtilaf, yeni devletin isminin belirlenmesi için yapılacak olan referandumda halka seçenek olarak sunulacak alternatiflerin tespitinde yaşanmıştır.⁶⁹ Bazargân'ın Demokratik İslam Cumhuriyeti fikri Humeyni tarafından kabul görmemiştir. Humeyni tarafından bu fikrin kabul görmemesinin temel sebebi demokrasiyi Batı medeniyetine ait bir kavram olarak görmesidir. Ona göre İslam'ın demokrasiye ihtiyacı yoktur.⁷⁰ 1979-1981 yılları arası iç politikada devrimin kurumsallaşması için verilen çabalar İran İslam Devleti'nin ideolojisini dış politikaya yansıtamamasına sebep olmuştur. İran İslam Devleti'nin yeni anayasasının hazırlanması, Meclis ve diğer kurumlardaki hâkimiyetin sağlanmasından sonra Humeyni, devrimin ideolojisini uluslararası sistemde dile getirmeye başlamıştır.⁷¹

Devletlerin dış politikalarında ideolojinin yeri azımsanmayacak kadar önemlidir. Tarihte yaşanan birçok devrimde, devrim ideolojisi ülkelerin dış politikalarını belirlemede ana unsur olmuştur.⁷² İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında ideolojinin etkisi hayli fazladır. Bu ideolojinin temeli ruhani lider Humeyni tarafından atılmıştır. Humeyni'nin beslendiği asıl kaynak ise İran'ın Şii inancına dayanmaktadır.⁷³ Fakat Şii düşüncesi tek başına dış politikayı belirlemede yeterli olamamıştır. Ayetullah Humeyni'nin karizmatik bir lider olması hasebiyle ideolojisi, kişiliği, liderliği İran toplumsal ve siyasi hayatına nüfuz etmiştir.

⁶⁸ Abrahamian, a.g.e., s. 204.

⁶⁹ Gündoğdu, a.g.e., s. 157.

⁷⁰ Humeyni'ye göre demokrasiyle İslam'ı yan yana koymak İslam'a hakarettir. Çünkü İslam demokrasiden üstündür. O'na göre İslami devlet meşruti yönetim şeklidir. Humeyni demokrasiyi Batı'nın bir sömürge aracı olarak görmüştür. Eğer İslam varsa zaten demokrasiye ihtiyaç yoktur. Bkz; Humeyni, *İslam'da Devlet*, Objektif Yayınları, İstanbul, s. 74.

⁷¹ Gündoğdu, a.g.e., s. 158.

⁷² Gündoğdu, a.g.e., s. 167-168.

⁷³ Gündoğdu, a.g.e., s. 168.

Şii inanın temel sembollerinden olan Kerbela olayı, Hz. Hüseyin'in şahsında ezenler-ezilenler, hakkı ve adaleti arayanların mücadelesi Humeyni'nin siyasi düşüncesini temelini oluşturmuştur. Bu mücadelede hak olan doğru olandır. Ezilen halklar için hakkı ve doğruyu yerine getirdikten sonra zafer kazanmak Hakk'ın elindedir. Sonuç olumsuz olsa da manevi mükâfat alınacaktır. Hz. Hüseyin'in direnişini kendisine örnek alan Humeyni, dış politikada kendisini ezilen tüm dünya halklarının hamisi olarak görmüştür. Humeyni dünya insanlarını ezenler-ezilenler, hak-batıl, zulmedenler-zulmedilenler şeklinde ayırmıştır. Bu ideoloji Hz. Hüseyin ve Yezit arasındaki mücadeleden esinlenerek oluşturulmuştur.⁷⁴

İran İslam Devleti'nin dış politikasındaki en önemli ideolojik değişimi ABD ve Batı karşıtlığı olmuştur. "Ne Doğu Ne Batı Tek Yol İslam" sloganı çerçevesinde dış politika şekillenmiştir. Humeyni uluslararası sistemdeki çift kutuplu düzene alternatif yol olarak İran İslam Devrimi'ni sunmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi Humeyni dünyayı ezenler-ezilenler, batıl yola sapmış olanlar olarak ayırmaktadır. Bu ayrımı somutlaştırırken hak yolda ilerleyenler safına İran İslam Devleti'ni koymuştur.⁷⁵ Humeyni'ye göre iki bloklu dünya düzeni diğer devletlere dayatılan ve devletlerin bir taraf seçmelerine zorlayan bir batıl düzen sistemidir. Büyük şeytan olarak tanımlanan Amerika'yla hiçbir şekilde ilişki kurulmamış ve tamamen düşmanlık üzerine bir dış politika uygulanmıştır. ABD'nin yanında İsrail ve Siyonizm'in de yok edilmesi gerektiğini açıkça söylemiştir.⁷⁶

Humeyni'nin dış politikadaki en önemli teorilerinden biri de Büyük Komplo teorisidir. Humeyni'ye göre tüm dünya devletlerinin tek bir gayesi vardır, o da İslam devletlerinin yok edilmesi veya sömürgeleştirilmesidir. Emperyal devletlerin sömürülerinden kurtulmak için Humeyni'nin işaret ettiği en temel çözüm İslam Birliği'dir. Ona göre bu birliğin sağlanması için İslam ülkelerindeki krallık, emirlik ve benzeri yönetimler yıkılmalıdır. Kurtuluş için İslami hükümetlerin kurulması lazımdır, bunun için de Müslüman devletler kendi aralarındaki küçük farklılıkları

⁷⁴ Gündoğdu, a.g.e., s. 171.

⁷⁵ Adıbelli, a.g.e., s. 138.

⁷⁶ Bekir Halhalli, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası", *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt 4, Sayı 18, Güz 2014, s. 78.

köşeye koyup birliktelik için çaba göstermelidir. Bu birliğin öncülüğünü de İran İslam Cumhuriyeti yapmalıdır.⁷⁷

1.3.3. Devrim İhracı Politikası

İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk on yılında “Devrim İhracı” dış politikada ana unsur olmuştur. Bu politikanın belirleyicisi dinî lider Ayetullah Humeyni'dir. Humeyni'nin en büyük arzularından biri İslam ülkelerinde de İran Devrimi'ne benzer devrimlerin yaşanmasıdır.⁷⁸ Ona göre bu düşünce biçimi devrim ihracı değil, tam aksine ezilen halkları kurtarmak için onlara yol göstermektir. Humeyni ihraç edilmesini istediği İran İslam Devrimi'nin meşru yöntemler kullanılarak yapılmasını istemiştir. Fakat birçok İslam ülkesinde meşru yolların dışında İran'ın gayrimeşru yollar kullanmaya çalıştığı bilinmektedir. Ülkelerin iç işlerine müdahale olarak algılanan bu politika birçok devlet tarafından eleştirilmiştir.⁷⁹

İslam Devrimi'nin ihraç edilmesi misyonu İran'a münhasır bir husus değildir. Tarihsel süreç içinde yaşanan devrimler kendi ülkeleri ile sınırlı kalmamıştır. Devrimciler gerçekleştirdikleri devrimlerin diğer ülkelerde de gerçekleşmesi için çaba göstermişlerdir. Çünkü devrimciler, devrimsel fikirlerinin insanlığın kurtuluşu olarak görülmesini arzu ederler. Bu husus 1789 Fransız Devrimi'nde de, 1917 Rus Devrimi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu özgürlük, eşitlik, milliyetçilik, adalet kavramları Fransa ile münhasır kalmamış ve Fransa bu kavramların diğer ülke ve devletler tarafından kabul görmesi için aktif şekilde devrim ihracı politikası gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde Ekim Devrimi de Rusya ile sınırlı kalmamış ve Sosyalistler, Rusya'da yaşanan devrimin aynısını diğer ülkelerde de işçi sınıfını destekleyerek hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu durum devrimler için normal bir olgu olduğundan İran'ın da böyle bir politikaya başvurması anlaşılabilir bir husustur. Yukarıda da vurguladığı gibi devrimin ihracı misyonu İran'a münhasır bir husus değildir.⁸⁰

⁷⁷ Gündoğdu, a.g.e., s. 172.

⁷⁸ Gündoğdu, a.g.e., s. 178.

⁷⁹ Ünal Gündoğdu, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 3, Sayı 29, s. 95.

⁸⁰ Gündoğdu, a.g.e., s. 179.

İran'ın devrim ihracı politikasına başvurmasının bir diğer önemli sebebi de uluslararası sistemde yalnızlaşmış olmasıdır. Humeyni'nin "Ne Doğu Ne Batı, Sadece İslam" politikası İran'ın tüm müttefiklerini kaybetmesine neden olmuştur.⁸¹ Çift kutuplu uluslararası sistemde kendine yer bulamayan İran, alternatif yol olarak İslam ülkeleriyle birlikte İslam Birliği'ni kurmayı hedeflemiştir. Ama mevcut İslam ülkelerinin monarşi, krallık ve emirlik ile yönetilmeleri bu birlikteliğin gerçekleştirilmesini sekteye uğratmıştır. Zaten fıkırsel olarak Humeyni'nin idare anlayışına da zıt olan bu yönetimler ancak devrim ile değişebilecekti. Bu ülkelerde yaşanacak olan devrimler İran'a yeni müttefikler de kazandıracaktır. Böylece İran hem uluslararası sistemde yalnızlaşmaktan kurtulacak hem de İslam Birliği'nin gerçekleştirilmesi için engel olarak görülen krallıklar yıkılacaktı.⁸²

İran İslam Devrimi dinî nitelikli bir devrim olup başka örneklerine nazaran sınırlı kitlelere hitap etmekteydi. Zira öncelikli olarak bir İslam devriminin başka dinlere mensup ülkelere yaşanması beklenemezdi. Bu engeli fark eden Humeyni zamanla devrimin dinsel özeliğini ikinci plan alarak daha evrensel mesajlar vermeye çalışmıştır. Bunu tüm ezilen halkları emperyalist güçler karşısında mücadele etmeye davet ederek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Verilen bu evrensel mesajlara rağmen İran İslam Devrimi'ne istenilen ilgi gösterilmemiştir. Üçüncü dünya ülkelerinin ilgisizliği sonucu tekrar hedef değişikliğine gidilerek İslam ülkelerindeki Şii nüfusu üzerinden devrim ihracı yapılmaya çalışılmıştır.⁸³

İslam ülkelere ihraç edilmek istenen devrimin önündeki bir diğer engel ise mezhepsel farklılıklar olmuştur. Şii İslam geleneğinden beslenerek gerçekleştirilen İran Devrimi'nin Sünni ülkelere gerçekleştirilmesi hayli zordu. Humeyni ilk yıllarda bu engeli devrimin Şii yönüne atıfta bulunmayarak aşmaya çalışmıştır. Devrimin ihraç edileceği Müslüman ülkelere emperyal devletlere karşı ortak hareket etme stratejisi üzerinden politika oluşturmaya çalışmıştır. Mezhepsel fikirler ikinci plana alınarak İslam'ın temel ve ortak esasları üzerinden kamuoyu oluşturulmaya çalışılmış fakat Sünni mezhep anlayışına sahip olan İslam ülkelerinde devrim ihracı politikası iç işlerine müdahale olarak algılanıp rağbet görmemiştir.

⁸¹ Gündoğdu, a.g.m., s. 97.

⁸² Bilgehan Alagöz, *İran-Batı Avrupa İlişkileri*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 20.

⁸³ Halhalli, a.g.m., s. 84.

Böylece İran, dünya ülkelerinden karşılık bulamadığı gibi İslam ülkelerinde de yeterli talep görmemiştir.⁸⁴

1.3.4. ABD ile İlişkiler ve Rehine Krizi

İslam Devrimi öncesi İran-Amerika ilişkileri en üst noktadaydı. İran, Amerika'nın ileri karakolu olarak bölgede görev yapmış, iki taraf da politikalarını çıkarları doğrultusunda yürütmüştür.⁸⁵ Şah, petrol satışından elde ettiği milyar dolarlık gelirle Amerika'dan silah alarak varlığını ona bağımlı bir şekilde sürdürürken Amerika, Rusya'ya karşı yürüttüğü siyasette İran'ın varlığına ihtiyaç duymuştur. İlişkiler bu şekilde sürdürülürken 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'yle ABD ile İran arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştur.⁸⁶

Devrim sonrası İran'ın dış politikasında paradigmal değişimler yaşanmıştır.⁸⁷ Bu farklılaşma radikal idealist bir politika olarak tanımlanmış, uluslararası sistemde hegemon güçlere karşı verilen bir mücadele olmuştur.⁸⁸ Humeyni'nin şahsında yürütülen idealist politika, ülkedeki İslamcı ve sol kesim konsolide edilerek Amerika karşıtlığı üzerinden yürütülmüştür. Humeyni'nin ABD'ye yönelik dış politikası, 1953 yılında Muhammed Musaddık'ın uygulamaya çalıştığı politika ile aynıdır.⁸⁹ İran'ın son yüzyıllık tarihinde uluslararası sistemdeki hegemon güçlere karşı var olma mücadelesini İslam Devrimi'yle başarmıştır.

İran ile Amerika arasındaki ilişkilerin kopma noktası ise rehine krizi olayı olmuştur. Ekim 1979'da devrik lider Şah, hastalığı için Amerika'ya iltica etmiş, Amerika'nın Şah'ı ülkesine kabul etmesi İran halkı tarafından tepki ile karşılanmıştır. Şah'ın ülkeye kabul edilmesi Amerika ile Şah arasındaki ilişkinin somut örneği olarak gösterilmiş ve devrimci İslamcılar buna cevap vermek için Amerika Büyükelçiliği'ne eylem gerçekleştirmişlerdi. İçinde İslamcı ve sol görüşlü

⁸⁴ Gündoğdu, a.g.e., s. 192.

⁸⁵ Yaşar Semiz, Birol Akgün, "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*, Cilt 5 Sayı 9, s. 164.

⁸⁶ Semiz, Akgün, a.g.m., s. 165.

⁸⁷ İsmail Sarı, "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", *Türkiye Ortadoğu Araştırma Dergisi*, Cilt 2 Sayı 1, Ankara 2015, s. 116.

⁸⁸ Sarı, a.g.m., s. 116.

⁸⁹ Halhalli, a.g.m., s. 83.

öğrencilerin bulunduğu bir grup öğrenci, elçilikte rehin aldıkları 52 çalışanı 444 gün boyunca rehin tutmuştur.⁹⁰

Rehine krizi üçüncü dünya ülkelerinde geniş destek bulmuş ve İran İslam Devleti'nin bu ülkeler nezdinde prestijini artırmıştır. Böyle bir eylemi desteklemeyen Başbakan Bazargân istifa etmiştir. Humeyni ise ilk etapta böyle bir olayı tasvip etmediğini söylemiş olsa da öğrencilerin elçilikteki gizli belgeleri dünya kamuoyu ile paylaşımları sonucu kararını değiştirip desteğini bildirmiştir. Amerika'nın Tahran Büyükelçiliği'ndeki gizli dokümanların öğrenciler tarafından yayınlanmasıyla ABD'nin Orta Doğu üzerindeki emelleri deşifre edilmiştir. Dünya kamuoyunda geniş yankı bulan bu belgeler Amerika'yı zor duruma sokmuştur.⁹¹

ABD, elçilik baskınına karşı çok sert tepki göstermiş ve her türlü cezalandırma yöntemine başvurmuştur. Ambargo, İran mal varlıklarının dondurulması, İran vatandaşlarının vatandaşlıklarının iptal edilmesi gibi çeşitli yollara başvuran Amerika askerî müdahale seçeneğini son çare olarak görmüştür. Humeyni, Amerika'ya büyük şeytan olarak baktığı için uygulanan yaptırımların hiçbir caydırıcılığı olmamıştır. Son seçeneği uygulamaya karar veren Amerika, Çöl Operasyonu ile bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Rehineleri kurtarma operasyonu hava şartlarının olumsuz olması sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Amerika bu operasyonda sekiz askerini ve helikopterlerini kaybetmiş aynı zamanda prestijine de gölge düşürmüştür. Rehine krizi olayı hiç şüphe yok ki Humeyni'nin imajını artırmıştır. 444 gün süren rehine krizi istenilen mesaj verildikten sonra İran ulusal çıkarlarına daha fazla zarar verilmemesi için Ocak 1981'de sonlandırılmıştır.⁹²

1.3.5. İran Irak Savaşı

Humeyni döneminde İran'ın dış politikadaki en büyük ikinci sorunu Irak Savaşı olmuştur. Bu savaşın temel çıkış sebepleri tek başına Humeyni dönemine ait sebepler değildir. Bu iki devlet arasındaki sorunlar Şah döneminde de krize yol açmıştır.⁹³ İran-Irak sınır bölgesinde bulunan Şattül Arap su yolu krizin temel çıkış

⁹⁰ İsmail Yurdakurban, *Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979-2005)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 21-22.

⁹¹ Gündoğdu, a.g.e., s. 261.

⁹² Gündoğdu, a.g.e., s. 263.

⁹³ Adıbelli, a.g.e., s. 143.

noktası olmuştur. Daha önce Şah döneminde yaşanan bu kriz 1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşması ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu anlaşmayla su yolunun iki devlet tarafından eşit şekilde kullanılması kararı alınmış, buna karşılık dönemin İran yönetimi ayrılıkçı Kürt gruplarına desteğini kesmiştir. Irak, tarih boyunca Şattül Arap su yolunun kendi ülkesine ait olduğunu iddia etmiştir. İran'ın uluslararası sistemde yalnızlaşması onu güçsüzleştirmiş ve Irak'ı İran'a müdahale konusunda cesaretlendirmiştir. Irak, yalnızlaşan İran'a karşı Şattül Arap su yolunun hâkimiyetini tamamen sağlamak için 22 Eylül 1979'da savaşı başlatmıştır. Bir sınır sorunu olarak başlayan savaş daha sonra uluslararası bir mesele hâline dönüşmüştür.⁹⁴

İran-Irak Savaşı'nın diğer bir çıkış sebebi İran'ın devrim ihracı politikası olmuştur. Humeyni sürgün hayatında Irak Necef'te temasta olduğu Şii din adamlarının desteğini kazanmış ve İslam Devrimi'nin Irak'ta da gerçekleşmesi için çaba göstermiştir. Devrim ile birlikte birçok müttefikini kaybeden İran yeni müttefik arayışı içinde kendisine en yakın olarak Irak'ı görmüştür. Saddam, İran'ın Şii nüfusu üzerinden iç işlerine karışmasından rahatsız olmuş, ülkesindeki Şii nüfusu üzerindeki gücünü kırmak ve Humeyni'nin devrim ihracı politikasına engel olmak amacıyla savaşmayı tercih etmiştir.⁹⁵

22 Eylül 1979 tarihinde Irak'ın sınır boyu hava hareketi ile fiilen başlattığı savaş, sekiz yıl sürmüş ve yaklaşık 1 milyon insan ölmüştür. İran-Irak Savaşı modern çağda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en yıkıcı savaş olarak kabul edilmektedir. Birinci Körfez Savaşı olarak da bilinen bu savaş zamanla uluslararası bir sorun hâline gelmiş, ABD ise direkt taraf tutmaktan kaçınmıştır. Çünkü Amerika için bir tarafın zaferinden ziyade iki tarafın da savaş sonucu yıpratılması ve zayıflatılması daha önemli olmuştur. ABD savaş süresince tarafların güç durumuna göre konumunu belirlemiş, böylece bir tarafın savaşı kazanmasına engel olmaya çalışmıştır. Savaş süresince Amerika her iki tarafa da silah satışı gerçekleştirmiştir.⁹⁶ Hatta 1986 yılında Amerika'nın İran'a silah sattığı ortaya çıkınca kamuoyu Başkan Reagan'a tepki göstermiştir.⁹⁷

⁹⁴ Yurdakurban, a.g.e., s. 23.

⁹⁵ Adıbelli, a.g.e., s. 148-149.

⁹⁶ Gündoğdu, a.g.e., s. 264.

⁹⁷ Yurdakurban, a.g.e., s. 24.

ABD'nin bitmesini istemediği savaş zamanla farklı bir boyut kazanmıştır. Her iki ülke de birbirlerini yıpratmak için petrol tankerlerine yönelik saldırılar düzenlemeye başlamış, böylece petrol enerji yolları zarar görmüş, bu zarar Batılı ülkelere dokunmaya başlamıştır. İran; Avrupa ve Amerika'yı Hürmüz Boğazı'nı kapatmakla tehdit edince bu durumdan rahatsızlık duymaya başlayan Batı, Birleşmiş Milletler vasıtasıyla savaşa son vermek için arabuluculuk yapmaya başlamıştır. Taraflar, taleplerinin reddedilmesi hâlinde ateşkes yapmayacaklarını bildirmiş olsalar da savaşın vermiş olduğu zarardan kurtulmak için ateşkesi onaylamışlardır. Ateşkesin imzalanmasında etkili olan bir diğer husus Amerika'nın İran yolcu uçağını düşürerek verdiği gözdağıdır. Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'nda da Japonya'yı devre dışı bırakmak için bu tarz bir yönteme başvurduğu bilinmektedir. Her ne kadar yanlışlıkla vurulduğu açıklanmış olsa da asıl amacın İran'ı koşulsuz olarak masaya oturtmak olduğu bilinmektedir.⁹⁸

1.3.6. AB ile İlişkiler ve Salman Rüşdi Olayı

İran'da gerçekleşen devrimin demokrasi değil de İslami bir yönetim ile sonuçlanması Batı'ya hayal kırıklığı yaşatmıştır. Batı, İran'a yönelik politikasını ABD'nin tavırlarına göre şekillendirmeye çalışmış olsa da çoğunlukla Amerika'nın İran'a yönelik sert politikasını doğru bulmamıştır. Humeyni'nin sert politikası Amerika'nın İran pazarından çıkmasına sebep olmuştur. Boş kalan İran pazarı AB için kaçırılmaz ve doldurulması gereken bir yer olarak görülmüştür. İran pazarını ele geçirmek isteyen AB, İran ile ilişkileri koparmamaya çalışmıştır.⁹⁹ AB, İran devriminin zamanla demokrasiye evrileceği ümidini taşımıştır. Ama Humeyni'nin hem Batı'ya karşı tavrı hem de 1989 yılında gerçekleşen Salman Rüşdi olayındaki tavrı İran'da demokrasinin daha uzun yıllar gerçekleşmeyeceğinin en belirgin göstergesi olmuştur. Salman Rüşdi olayı AB-İran ilişkilerini zedelemiştir.

Salman Rüşdi, Hint asıllı İngiliz vatandaşıydı. Hindistan'da fakir köylü kesimi ile ilgili romanlar ve hikâyeler yazan bir yazardı.¹⁰⁰ Rüşdi, 1988 yılında "Şeytanın Ayetleri" isimli bir kitap yayınladı. Bu kitapta Hz. Muhammed'e hakaret edilmiş, peygamberin Kuran'ın ayetlerine eklemeler yaptığı söylenmiştir. Kitapta

⁹⁸ Gündoğdu, a.g.e., s. 288.

⁹⁹ Yurdakurban, a.g.e., s. 28.

¹⁰⁰ Gündoğdu, a.g.e., s. 377.

Mekke'deki putların tapınmaya layık olduğu da vurgulanmıştır.¹⁰¹ Kitap; tüm dünya Müslümanları tarafından tepki ile karşılanmış, birçok İslam ülkesinde Salman Rüşdi'ye yönelik protestolar, gösteriler düzenlenmiştir. Gösteriler sonucu Pakistan ve Hindistan'da çatışmalar görülmüş ve protestolar şiddete dönüşmüştür. Bu olayın asıl dönüm noktası Humeyni'nin vereceği tepki olmuştur.

Humeyni 1989 yılında Tahran radyosunda Salman Rüşdi için fetva yayınlamıştır. Yayımlanan fetvada Hz. Muhammed'e hakaret ettiği için Salman Rüşdi'nin cezasının ölüm olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu fiili gerçekleştirmenin tüm Müslümanların vazifesi olduğu ve bunu yapacak kişiye ödül verileceği de fetvada vurgulanmıştır. Humeyni'nin bu fetvası geniş yankı bulmuş ve tüm dünyada cadı avı başlamıştı. Salman Rüşdi'ye yönelik Lübnan Hizbullah'ı tarafından suikast düzenlenmiş ve Humeyni suikastı planlayanlara yönelik övgülerini bildirmişti.¹⁰² Humeyni, Irak Savaşı sonucu imzaladığı anlaşmayla kaybettiği popülerliğini bu fetva ile tekrar kazanmıştır. İran, İslam ülkelerinin hamiliğini yeniden üsleneceğini göstermiştir. Bu durumdan rahatsız olan Arabistan'da ve Türkiye'de yayımlanan fetvaya karşı arayışlar içine girilmiş ve bunun ifade özgürlüğü olduğu vurgulanmıştır.¹⁰³

Batı ve ABD'nin bu konudaki tavrı net olmuştur. Yayımlanan kitaptaki fikirler ifade özgürlüğü olarak tanımlanmıştır. Bu fetva İran ile AB ilişkilerini çıkmaza sokmuştur. İngiltere, vatandaşı olan Rüşdi'yi ülkesinde koruma altına almış ve İran ile diplomatik ilişkileri kesmiştir.¹⁰⁴ İngiltere gibi Almanya ve Fransa da İran'daki büyükelçilerini geri çağırarak diplomatik ilişkileri kesmiştir. Salman Rüşdi sebep olduğu olaydan dolayı özür dilemiş fakat Humeyni özrün geçersiz olduğu ve fetvanın uygulanması gerektiği vurgulamıştır. Humeyni'nin ölümünden sonra fetvanın geçerliliği hakkında tartışmalar yaşanmıştır. En son dinî lider Ali Hamaney, yaptığı açıklamada fetvayı ancak veren kişinin kaldırayabileceğini, o da öldüğü için fetvanın kaldırılamayacağını söylemiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Gündoğdu, a.g.e., s. 377.

¹⁰² Gündoğdu, a.g.e., s. 378.

¹⁰³ Gündoğdu, a.g.e., s. 378.

¹⁰⁴ Bilgehan Alagöz, *İran-Batı Avrupa İlişkileri*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 33.

¹⁰⁵ Gündoğdu, a.g.e., s. 379.

1.4. RAFSANCANI DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

3 Haziran 1989 tarihinde devrim liderinin ölümü İran devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Humeyni'nin ölümü otorite boşluğu doğacağı izlenimi vermiş olsa da ülkedeki dinî otoriteler süreci iyi yöneterek sürecin sorunsuz geçmesini sağlamışlardı. Din adamlarından oluşan Uzmanlar Meclisi, Humeyni'nin vasiyeti üzerinden yola çıkarak oy çoğunluğu ile Ali Hamaney'i dinî lider seçmiştir.¹⁰⁶

Ali Hamaney'in dinî lider seçilmesinde rol oynayan kişi Haşim Rafsancani olmuştur. Uzmanlar Meclisi'nin dinî lider seçimi sırasındaki tereddütleri Rafsancani'nin yönlendirmeleri sonucunda giderilmiştir. Rafsancani, Uzmanlar Meclisi'nde yaptığı açıklamada Humeyni'nin ölmeden önce kendisine yaptığı bir konuşmasında dinî lider makamına Ali Hamaney'i layık gördüğünü söylemişti.¹⁰⁷ Rafsancani'nin Hamaney'i dinî lider olarak seçtirmesi, onu yönlendirebileceğini düşünmüş olması ihtimalinden kaynaklanmıştır. Dinî lider seçiminden sonra Rafsancani de halk tarafından cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Haşimi Rafsancani, 25 Ağustos 1934'te İran'ın Kerman ilinin Rafsancan ilçesinin Bahraman köyünde doğmuştur. 14 yaşında Kum kentinde dinî eğitim almaya başlamış, ilerleyen yıllarda Ruhullah Humeyni'nin öğrencisi olmuştur. Rafsancani, Humeyni'yle birlikte Şah'a karşı başlatılan devrime aktif olarak katılmıştır. 1964'te Humeyni'nin sürgüne gönderilmesinin ardından arkadaşlarıyla beraber Şah'ın rejimi aleyhinde çalışmalar ve propagandalar yürütmüştür.¹⁰⁸

Humeyni sürgündeyken Rafsancani onun ülkedeki sesi olmuştur. Haşimi Rafsancani devrim sonrası devrim konseyinde görev alarak devrime yön veren isimlerden olmuştur.¹⁰⁹ 1980 meclis seçimlerinde milletvekili seçildikten sonra meclis başkanı olmuş, 1989 yılına kadar meclis başkanlığı görevini yapan Rafsancani

¹⁰⁶ Bülent Keneş, *İran Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim* (1979-2011), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 552.

¹⁰⁷ Ataş R. Serdar, (11.01.2017), *Rafsancani Öldü, Devrim Yaşayacak mı?*, 02.11.2020, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rafsancani-oldu-devrim-yasayacak-mi>.

¹⁰⁸ Mepa News, (30.03.2020), *Haşimi Rafsancani Kimdir?*, 01.11.2020, <https://www.mepanews.com/hasimi-rafsancani-kimdir-35167h.htm>.

¹⁰⁹ Mepa News, (30.03.2020), *Haşimi Rafsancani Kimdir?*, 01.11.2020, <https://www.mepanews.com/hasimi-rafsancani-kimdir-35167h.htm>.

aynı zamanda Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi¹¹⁰ başkanlığını da yapmıştır. Humeyni'den sonra devletin en güçlü ikinci siyasetçisi ve İslami rejimin askerî, siyasi, ekonomik oluşumuna katkı sağlamıştır. Ayrıca Irak-İran Savaşı'nın sonlandırılmasında mutlak etkiye sahip olan kişidir.¹¹¹ Rafsancani aynı zamanda Humeyni'nin sevdiği ve güvendiği bir siyasetçi olmuştur.¹¹²

İran'da ikinci cumhuriyet döneminin başlangıcı uluslararası sistemde büyük dönüşümlerin yaşandığı zamana denk gelmiştir. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması, aynı dönemde İkinci Körfez Savaşı'nın başlaması İran'ın dış politikada farklı argümanlar geliştirmesini zorunlu kılmıştır.¹¹³ Cumhurbaşkanı Rafsancani, böyle bir ortamda uygulayacağı politikaların İran'ın kaderini belirleyeceğini bildiğinden Humeyni'nin ideolojiye dayalı politikasını sürdürmeyeceğini açıkça belirtmişti. Hem iç hem de dış politikada daha pragmatist hareket etmiştir. Rafsancani'yle birlikte İran'da yumuşama dönemi başlamış, politikalar daha gerçekçi bir zemine oturtulmuştur.

Rafsancani bağımsız bir dış politika savunmuş ve ülkenin egemenliğine zarar gelmediği sürece Doğu ve Batı ile ilişkilerin kurulabileceğini söylemiştir.¹¹⁴ Cumhurbaşkanı Rafsancani ile birlikte ateşli devrimci dönemi kapanmış, yerini pragmatizm ve tedrici ılımlılığa bırakmıştır.¹¹⁵ Bu dönemde en çok merak edilen husus İran devletinin ideolojisini oluşturan Humeynizm'in aşıp aşılamayacağı olmuştur.¹¹⁶ Rafsancani'nin önceliği devrim sürecinde gerginliğin hat safhada olduğu ortamı yumuşatıp toplumdaki ötekileştirmenin azaldığı istikrarlı bir toplum

¹¹⁰ İran yönetim yapısı içerisindeki anayasa koruma konseyi ve İslami şura meclisi arasındaki anlaşmazlıkları çözen kurumdur. Aynı zamanda dini lidere danışmalık görevini yapmaktadır. Bkz, Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Kurumları", *İRAN Yayınları*, 2018, s. 9.

¹¹¹ Atış Serdar, (11.01.2017), *Rafsancani Öldü, Devrim Yaşayacak mı?*, 02.11.2020, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rafsancani-oldu-devrim-yasayacak-mi>.

¹¹² Takeyh, a.g.e., s. 51.

¹¹³ Adıbelli, a.g.e., s. 174.

¹¹⁴ Ahmet Güler, *Devrim Sonrası İran Dış Politikası*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 180.

¹¹⁵ Keneş, a.g.e., s. 555.

¹¹⁶ Keneş, a.g.e., s. 553.

oluşturmaktır.¹¹⁷ Bunu sağlamak için içeride ve dışarıda pragmatist ve realist politikalar yürütmüştür.¹¹⁸

Dış politikada daha ılımlı ve yapıcı hareket edeceğinin sinyallerini veren Rafsancani, rejimin devrim ihracı politikasında yaptığı değişimle bunu göstermiştir. Rafsancani, silah zoruyla devrim ihracı politikası olamayacağını açık bir şekilde ifade etmiş böylece Humeyni dönemindeki devrim ihracı ideolojisi yumuşatılmıştır. Hüccetül İslam Rafsancani, Körfez Bölgesi'nde iş birliği, barış ve diplomasiyle hareket edeceğinin sinyallerini vermiştir.¹¹⁹ Devrim ihracı düşüncesi, içindeki ideolojik kalıntılardan temizlenip pragmatist yaklaşımla ulusal çıkarlar için kullanılmaya çalışılmıştır.¹²⁰ Dolayısıyla rejimin hiçbir zaman devrim ihracı politikasından vazgeçmediğini, sadece kullanılan yöntemin değiştiğini görmekteyiz.

Rafsancani'ye göre İslam devletinin devamiyeti güçlü bir ekonomiye bağlıdır. Onun gibi pragmatistlerin önceliği demokratik bir toplum oluşturmak değildi, rejimi destekleyen güçlü bir ekonomi oluşturmaktır.¹²¹ Güçlü bir ekonomi oluşturmak için izlenilen yol liberal ekonomi stratejisi olmuştur. Rafsancani uyguladığı liberal ekonomi modeliyle ülke ekonomisini düzeltmeyi başarmıştır. Humeyni dönemindeki devletçi ekonomi modeli yerine özel sektörün desteklendiği bir model uygulanmış, bunun sonucu olarak ülkede devrimci İslamcılarının zenginleşmesiyle yeni bir orta sınıf doğmuştur.¹²² İran uluslararası kapitalist sisteme entegre edilmeye çalışılmıştır.¹²³

Rafsancani'nin dış politikada iki temel amacı olmuştur. İlk olarak İran-Irak Savaşı'nda kaybettiği popülaritesini yeniden kazanmak, ikinci olarak da İran ekonomisini ve ordusunu güçlendirmek için bölgesel ve küresel izolasyonu sona erdirmektir.¹²⁴ Humeyni'nin ölümü Körfez ülkeleri ile ilişkilerin yumuşatılması için fırsat sunmuştur. 1991 yılındaki Irak- Kuveyt Savaşı İran'ın bölgedeki yalnızlığından kurtulmasına vesile olmuştur. Bu savaşta İran realist bir bakış açısı ile hareket edip

¹¹⁷ Takeyh a.g.e., s. 53.

¹¹⁸ Yurdakurban, a.g.m., s. 30.

¹¹⁹ Keneş, a.g.t., s. 562.

¹²⁰ Yurdakurban, a.g.t., s. 31.

¹²¹ Takeyh, a.g.e., s. 52.

¹²² Hagıgı, a.g.e., s. 55.

¹²³ Güler, a.g.e., s. 182.

¹²⁴ Adıbelli, a.g.e., s. 175.

tarafsızlığını korumuştur.¹²⁵ İkinci Körfez Savaşı'nın İran'a olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de olmuştur. Bu savaşla Irak, İran cephesinden gelebilecek bir saldırıyı ortadan kaldırmak için İran'la barış anlaşması imzalamıştır. Anlaşma sonucu Saddam Hüseyin, Birinci Körfez Savaşı'nda esir aldığı askerleri serbest bırakmış ve 1975 Cezayir Anlaşması'ndaki sınırlara geri çekilmiştir. İran bunu iyi niyet olarak kabul etmiş ama Irak'a destek vermediğini açıklayarak da Körfez devletleriyle diplomatik ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır.¹²⁶ Arap ülkelerinin Saddam'ın politikalarından rahatsız olması İran'la ikili ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. İran'ın, kendini bölgeye kabul ettirmek için uygulamış olduğu tarafsızlık politikası ABD'nin bölge devletleriyle ilişkileri geliştirmesine ve bölgeye yerleşmesine sebep olmuştur.¹²⁷ ABD'nin bölgede güçlenmesi İran'daki radikal İslamcıları rahatsız etmiştir. İkinci Körfez Savaşı süresince İran'ın dış politikada devrimci ideolojiden çok ulusal, ekonomik ve politik çıkarları ön planda tuttuğu gözlemlenmiştir.¹²⁸

Rafsanjani kendi döneminde İran Amerika'yla ilişkileri geliştirmeye çalışmış olsa da hem iç politikadaki radikal muhafazakârların tutumu hem de ABD'nin İran'ı suçlayıcı tavırları bu süreci olumsuz etkilemiştir. İki ülke arasındaki güvensizlik duygusunun ilişkilerin önündeki en önemli engel olduğu bilinmektedir. Rafsanjani'nin yumuşama politikasıyla Amerika'ya uzatılmış olan zeytin dalından istenilen karşılık alınamamıştır. ABD, SSCB'nin dağılmasıyla tek süper güç olduğu uluslararası sistemde müttefik ihtiyacı kalmaması sonucu İran'la ilişkileri tamamen koparmış ve bölgede Rusya'ya karşı İran'ı destekleme politikasından vazgeçmiştir.¹²⁹ Irak-İran Savaşı'nda çifte denge politikası uygulayan ABD, 1991 yılından sonra bu iki ülkeye yönelik çifte tecrit politikası uygulamaya başlamıştı. Çifte tecrit politikasıyla İran ve Irak'a ekonomik, diplomatik ve siyasi ambargo uygulamıştır. Rafsanjani'nin Körfez Bölgesi'ndeki ılımlı tavrıyla ilişkileri düzeltmeye çalışmasına rağmen ABD'nin çifte tehdit politikası ilişkileri dönülmez

¹²⁵ Yurdakurban, a.g.t., s. 32.

¹²⁶ Yurdakurban, a.g.t., s. 32.

¹²⁷ Zeynelabidin Nağıssoy, *İran İslam Devriminden Sonra İran Dış Politikasının Ana Hatları (1975-1997)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 64.

¹²⁸ Güler, a.g.e., s. 193.

¹²⁹ Adıbelli, a.g.e., s. 179.

noktaya getirmiştir.¹³⁰ ABD, Kuveyt, Umman, Katar ve Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleriyle ilişkileri artırarak İran'a karşı çevreleme politikası uygulamıştır.¹³¹

ABD'nin çifte tecrit ve çevreleme politikası AB ülkeleri tarafından karşılık görmemiştir. Batılı ülkeler İran'la olan ilişkilerini ekonomik çıkarları üzerine kurmuşlardı. Batı'yla ilişkilerin inişli çıkışlı olduğu Rafsancani döneminde ilişkiler temel birkaç olay üzerinden şekillenmiştir. Öncelikle Salman Rüşdi olayı üzerine bozulan diplomatik ilişkiler Rafsancani'nin bu olayda geri adım atmaması ve Humeyni'yi desteklemesi olumsuz ilişkilerin temel belirleyicisi olmuştur. Bunun dışında Rafsancani'nin Kuveyt Savaşı'nda tarafsız kalması ve sorunun çözümünde yapıcı davranması AB nezdinde olumlu karşılanmıştır. Fakat ülkedeki radikal İslamcıların Batı ile olan ilişkilerde olumsuz tavır sergilemeleri ilişkileri istenilen seviyeye ulaştırmamıştır.¹³² Batı'nın önceliği enerji nakil yollarının güvenliği hususu olmuş, İran'ın bu yolları tehdit edecek bir tutum sergilemesi AB nezdinde olumsuz karşılanmıştır.

Sonuç olarak Rafsancani döneminde İran dış politikada ılımlı, pragmatist, realist ve yapıcı bir politika yürütmüştür. Humeyni dönemindeki ideoloji temelli paradigma değiştirilip ulusal çıkarlar çerçevesinde hareket edilmeye başlanmıştır. İran, bu dönemde devrimin radikal ve ideolojik söylemlerini yumuşatarak uzlaşmacı bir politika yürütmüştür. Bu pragmatist söylem hem Doğu hem Batı'ya söylenmiş olsa da ABD ile İsrail'e karşı sert tutum devam etmiştir. İkinci cumhuriyet döneminde de İran içine düştüğü bölgesel ve küresel izolasyondan tamamen kurtulamamıştır.¹³³

1.5. MUHAMMED HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

Seyyid Muhammed Hatemi; İran İslam Cumhuriyeti'nde 1997-2005 yılları arası cumhurbaşkanlığı görevini yapmış, İran'ın seçkinler zümresi olan din adamlarının önde gelen şahsiyetlerindendir. Hatemi'nin İran'daki din adamları imajının tersine şık giyimi ve yüzündeki tebessümle kendisini halktan biri gibi

¹³⁰ Keneş, a.g.e., s. 599.

¹³¹ Nağısoy, a.g.e., s. 69.

¹³² Nağısoy, a.g.e., s. 78.

¹³³ Güler, a.g.e., s. 181.

gösterebilmesi onu karizmatik bir lider hâline getirmiştir.¹³⁴ Seyyid unvanına sahip olan Hatemi'nin dinî yönü halk tarafından bilinmekteydi. Hatemi dinsel kimliğinin yanında siyasi ve entelektüel bir kişiliğe sahipti.¹³⁵ Dünyevi kişiliğini saklamayan Hatemi'nin birçok spor dalına hâkimiyeti ve ilgisi vardı. Kum medreselerinde dinî eğitim aldığı gibi İsfahan Üniversitesi'nde felsefe bölümünü bitirmiş ve Tahran Üniversitesi'nde eğitim bilimleri alanında master yapmasıyla modern eğitimini de tamamlamıştır.¹³⁶

23 Mayıs 1997 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olan reformist Muhammed Hatemi, ülkede rejimin baskıcı tutumlarından rahatsız olan öğrencilerin, sol-liberal kesimin, kadınların ve bazı dezavantajlı grupların oylarını alarak cumhurbaşkanı olmuştur.¹³⁷ Cumhurbaşkanlığı seçimine katılım oranı %88 iken oyların %69'unu alan Hatemi, ülkedeki muhafazakârlara karşı ezici bir çoğunlukla seçimi kazanmıştır. Hatemi'yi destekleyenler genellikle toplumun liberal ve değişim isteyen kesimi olmuştur. Seçmenin 20 milyon oyunu alan Cumhurbaşkanı Hatemi, muhafazakârların hayalini kurmuş oldukları halk gücünü tek seferde almayı başarmıştır.¹³⁸

Hatemi öncesi dönemlerde iç ve dış politikada halkın beklentileri yeterince karşılanmamıştır. Rafsancani döneminde ekonomik hususlar ve pragmatik yaklaşımlar sergilenmiş olsa da asıl talep edilen demokrasi, özgürlük, sivil toplum, insan hakları konuları ihmal edilmiştir. İran'daki siyasi gruplardan biri olan reformcular Hatemi'nin seçimi kazanmasıyla varlıklarını göstermeye başlamışlardı. Reformcuların İran siyasal sisteminde yapmak istedikleri değişim sivil toplum, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, çoğunlukçu kavramları çerçevesinde olmuştur.¹³⁹ Pragmatistlerin ekonomik alanda yapmaya çalıştıklarını reformcular

¹³⁴ Sami Oğuz, Ruşen Çakır, *Hatemi'nin İran'ı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 153.

¹³⁵ Mithat Yolcu, *İran'da Reform Hareketleri Rafsancani ve Hatemi dönemleri*, Marmara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 79.

¹³⁶ Oğuz, Çakır, a.g.e., s. 157.

¹³⁷ Yurdakurban, a.g.e., s. 38.

¹³⁸ Hilal Dereli, *Hatemi Döneminde İran Dış Politikasında Karar Alma Süreci*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 85.

¹³⁹ Alagöz, a.g.e., s. 59.

siyasi alanda yapmışlardır.¹⁴⁰ Hatemi döneminde kadınların siyasi ve toplumsal alandaki rolleri artmaya başlamıştır.

Liberal ve Batıcı olarak bilinen reformist Cumhurbaşkanı Hatemi, halkın siyasi ve yönetim alanındaki değişim taleplerini gerçekleştirebilmesi için kendilerini rejimin temel bekçileri olarak gören muhafazakâr ve radikal cepheyi karşısına alması gerekmiştir. Hatemi reformist süreçte en büyük çekişmeyi dinî lider Hamaney ile yaşamıştır. Ancak dinî liderin konumu karşısında cumhurbaşkanının yetkilerinin sınırlı olması Hatemi'nin elini zayıflatmıştır.¹⁴¹ Aynı şekilde Anayasa Koruyucular Konseyi ile İslami Şura Meclisi'nde çoğunluğun muhafazakârların elinde olması süreci daha da yavaşlatmıştır. Hatemi'nin istenilen reformları gerçekleştirememesinin sebeplerinden biri muhafazakârların engellemeleri olarak görülmüş olsa da bunun yanında Hatemi'nin sistemin adamı olduğu ve amacı ise rejimi yumuşatarak halkın rejime olan desteğini artırmak olduğu da söylenmiştir.¹⁴²

Hatemi reformcu yönü olsa da toplumun şekillendirilmesini İslami hükümlere dayanarak yapmaya çalışan biri olmuştur. Hatemi, Batı'nın aşırı maddeciliğini hep eleştirmiştir. Değişimin tedrici devam etmesini gerektiğini düşünen Hatemi, bu anlayışından dolayı taraftarları tarafından eleştirilmiştir. Onu destekleyenler; hızlı bir değişim isteyenler, ihtiyatlı davrananlar ve aşırıya kaçmak istemeyenlerden oluştuğu için Hatemi bu gruplar arasındaki dengeyi korumaya çalışmıştır.¹⁴³

Hatemi cumhurbaşkanlığı dönemlerinde iç politikada istediğini başarıyla kazanamamış olsa da İran'ın uluslararası sisteme yöneliminde önemli değişiklikler yapmıştır.¹⁴⁴ Hatemi'nin dış politikada Rafsancani dönemine nazaran daha yapıcı ve diyalogcu tavır sergilemesi diğer devletlerle olan ilişkilerin düzeltilmesini sağlamıştır.¹⁴⁵ Aynı olumlu havanın bölge devletlerine de yansıtılması bölgedeki gerginliğin azalmasını sağlamıştır. Hatemi'yle birlikte pek çok devlet İran'ı artık

¹⁴⁰ Ramazan Kılıç, "İran Dış Politikasının Evrimi: Körfezde İran-Arap İlişkileri Örneği", *Liberal Düşünce Derneği*, Cilt 6, Sayı 23, Ankara 2013, s. 171.

¹⁴¹ Yurdakurban, a.g.t., s. 39.

¹⁴² Yolcu, a.g.e., s. 80.

¹⁴³ Takeyh, a.g.e., s. 58.

¹⁴⁴ Takeyh, a.g.e., s. 131.

¹⁴⁵ Yurdakurban, a.g.e., s. 40.

devrimi ihraç eden bir ülke olarak değil, iç reformlar yapan, dış ilişkilerde uzlaşmaya çalışan, ideolojiden uzak bir devlet olarak görmeye başlamıştır.¹⁴⁶

Hatemi uluslararası aktörlere seçim sürecinde verdiği olumlu mesajları, seçimden sonra fiiliyata dökmekte geç kalmamıştır. Göreve geldikten sonra dış politikadaki ilişkileri düzeltmek için Tokyo, Moskova, Madrid, Paris gibi önemli şehirlere ziyaretler gerçekleştirmiştir. Gittiği yerde önemli yazar ve düşünürlerin mezarlarını ziyaret etmekten çekinmemiştir. CNN'e röportaj vererek Batı ve ABD hayranlığını gizleyememişti. Humeyni dönemindeki bazı politikalardan dolayı özür dilemiştir. Bölge ülkeleri ile güvenlik anlaşmaları imzalamış, Filistin sorununun çözümünde Humeyni'nin politikasının zıddı olarak iki devletli çözümü kabul edebileceğini söylemiştir. Hatemi'nin ılımlı politikaları hegemon güçleri sevindirmiş, sistemin karşısında duran bir İran görmektense sisteme entegre olmuş bir İran'ı görmek onlar için hayli sevindirici olmuştur.¹⁴⁷

Bu dönemde İran dış politikadaki tutumlarını farklı bölgelerde farklı stratejiler izleyerek uygulamaya çalışmıştır. Bu bölgeler; Körfez Bölgesi, Avrasya, Arap Doğu Bölgesi, ABD ve Batı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Hatemi ve Rafsancani dönemlerinde ılımlı ve yapıcı bir politika uygulanmış olsa da bölgelere göre kullanılan argümanlar değişebilmiştir. Körfez Bölgesi'nde ulusal çıkarlar ön plana çıkarken Doğu Arap bölgesinde ise daha idealist bir politikayla karşımıza çıkmıştır. Aynı şekilde Avrasya bölgesinde realist ve pragmatist bir politika uygulanırken ABD ve Batı'ya karşı gerçeklikten uzak sert ideolojik bir politika sürdürülmüştür.¹⁴⁸

Hatemi'nin ABD'ye yönelik dış politika stratejisi farklı olmuştur. Cumhurbaşkanı Hatemi 1998 yılında CNN'e vermiş olduğu röportajda Amerika halkına övgüler dizerek iki kültür arasında benzerliklerin olduğuna vurgu yapmış ve ilişkilerin medeniyetler arası diyalog çerçevesinde düzeltilebileceği mesajını vererek Amerika'ya zeytin dalı uzatmıştır.¹⁴⁹ Ama iki devlet arasındaki güvensizlik, ilişkilerin temkinli devam etmesine neden olmuştur. Hatemi, Salman Rüşdi olayı ve

¹⁴⁶ Keneş, a.g.e., s. 981.

¹⁴⁷ Adıbelli, a.g.e., s. 182.

¹⁴⁸ Takeyh, a.g.e., s. 72-110.

¹⁴⁹ Gürel, a.g.e., s. 53.

Amerika bayraklarının yakılmasıyla ilgili olaylarda duyduğu derin üzüntüsünü bildirmesi olumsuz havanın yumuşamasını sağlamış ama her iki devlet de iç politikadan gelecek olan tepkilerden çekindiklerinden bu sürecin yavaş ilerlemesini tercih etmişlerdir.¹⁵⁰

Hatemi, İran siyasi sistemindeki diğer dış politika belirleyicilerini, Amerika'yla olan ilişkilere ikna edebilmek için Amerika'nın bazı tavizler vermesi gerektiğini biliyordu. Özellikle muhafazakârların tepkilerini azaltmak için bunu başarması gerekecekti. Pragmatist politikalar ve yapılan gizli görüşmeler meyvesini vermeye başlamıştı. ABD, Hatemi'nin olumlu yaklaşımı karşısında, 1953 yılında Musaddık'a yapılan darbe ile ilgili politikanın yanlış olduğunu söylemiştir. Çifte kuşatma doktrini çerçevesinde İran'a uygulanan ambargoyu hafifletilmiş, İran'ın kârlı ihracat ürünleri olan petrol, halı, fındık gibi ürünlerin üzerindeki kısıtlamaları kaldırılmıştır. Bunu yapan ABD, diğer taraftan İran siyasi sistemindeki çarpıklığa vurgu yaparak demokrasinin hâlâ istenilen seviyede olmadığını söylemiştir.¹⁵¹

İran-ABD arasındaki olumlu hava 2001 yılına kadar devam etmiş olsa da istenilen seviyede olmamıştır. 2000 yılında Amerika'da yapılan başkanlık seçimi sonucu yeni Başkan George W. Bush olmuştur. Başkanın değişmesiyle ABD'nin İran politikası da değişmiştir. Yeni Başkan George W. Bush'un İran'a karşı izleyeceği politika çok daha sert olmuştur.¹⁵²

11 Eylül saldırı sonrası Amerika'nın uluslararası sistemdeki politikası daha saldırgan bir hâl almıştı. Amerika terörizme karşı başlatmış olduğu savaşta dünya devletlerine ya Amerika'yla birlikte ya da Amerika'nın karşısında olacakları mesajını vermiştir. Amerika terörizme destek veren devletleri şer eksenini olarak tanımlamış, bu devletlerin Irak, İran ve Kuzey Kore olduğunu söylemiştir. Hatemi, 11 Eylül saldırısını kınadığını söylemiş olsa da ABD'nin İran'ı şer eksenine dâhil etmesinin önüne geçememiştir. ABD'nin İran'a karşı düşmanca tavrı ülkede Hatemi'nin elini

¹⁵⁰ Hilal Dereli, *Hatemi Döneminde İran Dış Politikasında Karar Alma Süreci*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 96.

¹⁵¹ Takeyh, a.g.e., s. 135.

¹⁵² Yurdakurban, a.g.e., s. 42.

zayıflatmış ve muhafazakârların elini güçlendirmiştir. Hatemi'nin ABD'ye uzatmış olduğu zeytin dalı boşa çıkmıştır.¹⁵³

Rafsancani döneminde Basra Körfezi'nde izlenen pragmatist politika Hatemi'yle birlikte daha ileri seviyeye götürülmüştür. Bölge ülkeleri ile yapılan karşılıklı ziyaretler ilişkilere olumlu yansımıştır. Hatemi'nin 1999 yılında Körfez ülkelerine yapmış olduğu ziyaret ve verilen mesajların barışçıl olması ilişkileri artırmıştır.¹⁵⁴

1997 yılında İslam Konferansı Örgütü'nün 8. Zirve Toplantısı'nın İran'da yapılması ve Hatemi'nin toplantının başkanlığını yürütmesi ona fırsat sunmuştur. Tüm İslam devletlerinin temsilcilerinin bir arada olduğu bu konferansta Hatemi, İran'ın hiçbir İslam ülkesine düşmanlık beslemediğini açıkça belirterek niyetinin olumlu olduğunu göstermiştir.¹⁵⁵ Bu politika dinî lider Hamaney tarafından onaylanmış ve Hatemi bölge ülkelerinin iç işlerine karışmayacağını garantisini vermiştir. Hatemi, komşularıyla sıfır sorun politikası yürütmüştür.¹⁵⁶ Bu politika vesilesiyle İran, 2001 yılında Suudi Arabistan ile güvenlik anlaşması imzalamıştır.¹⁵⁷ Ancak Hatemi aynı yapıcı üslubu Azerbaycan'a karşı kullanmamıştır. Bu dönemde Hatemi'nin Ermenistan politikası İran-Azerbaycan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Rafsancani döneminde İran-AB ilişkileri istenilen noktaya getirilememiştir. Hatemi seçimi kazandıktan sonra Batı'ya yönelik verdiği ılımlı mesajlar bu süreci hızlandırmıştır. ABD'nin çifte çevreleme politikasını desteklemeyen AB, İran'la ilişkileri hiçbir zaman tamamen koparmamış ve ekonomik ilişkiler için her zaman açık kapı bırakmıştır. AB'nin, İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik eleştirel diyalog politikası, Hatemi'nin reformist politikalarıyla yapıcı diyaloga dönüşmüştür. AB-İran arasındaki sıkıntılı süreci sona erdiren hususlar Hatemi'nin Salman Rüşdi olayı ve Mikenos davası hakkında özür dilemesi ayrıca İngiltere'ye Rüşdi fetvasının uygulanmayacağını garantisini vermiş olmasıdır. Hatemi'nin bu tutumu AB

¹⁵³ Yurdakurban, a.g.e., s. 42.

¹⁵⁴ Kılıç, a.g.m., s. 173.

¹⁵⁵ Yurdakurban, a.g.t., s. 40.

¹⁵⁶ Takeyh, a.g.e., s. 84.

¹⁵⁷ Caner, a.g.e., s. 82.

büyükelçilerinin ülkeye geri dönmelerini sağlamıştır. AB, Şubat 1998 tarihinde Tahran'a yönelik üst düzey ziyaret yasağını kaldırmıştır.¹⁵⁸

Hatemi dönemiyle beraber İran için dış politikada ideolojinin bir anlamı kalmamıştı. İran artık ulusal, ekonomik, siyasal çıkarları çerçevesinde hareket etmeye başlamış ama dış politikada göstermiş olduğu başarıyı iç politikada gösterememiş olması halkın ona olan güvenini sarsmıştır. Hatemi sekiz yıllık cumhurbaşkanlığı sürecinde hedeflediği siyasi reformları istediği şekilde gerçekleştirememiştir. Muhafazakârların ve radikallerin engellemeleriyle karşılaşması süreci daha da sıkıntılı hâle getirmiştir. Amerika Başkanı Bush'un yeni doktrini ile muhafazakârlar içeride daha da güçlenmiştir. 2005 yılındaki seçimde reformcuların dönemi kapanmış ve muhafazakâr siyasi düşünceden gelen Mahmud Ahmedinejad cumhurbaşkanı seçilmiştir.

1.6. MAHMUD AHMEDİNEJAD DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

Mahmud Ahmedinejad, Hatemi'den sonraki İran'ın altıncı cumhurbaşkanıdır. 3 Ağustos 2005 tarihinde ikinci turda seçilmiştir. İran'ın ulema sınıfına mensup olmayan ilk cumhurbaşkanıdır. İran Bilim ve Teknoloji Üniversitesinde inşaat mühendisliği bölümünü bitirdikten sonra bu üniversitede öğretim üyeliği yapmıştır. Aynı zamanda İran'ın profesör unvanına da sahip olan ilk cumhurbaşkanıdır.¹⁵⁹

Ahmedinejad rejimin en kritik kurumlarında görev yapmıştır. Devrim Muhafızları Ordusu'nda baş mühendislik, Erdebil eyaletinde valilik vazifesi ve son olarak 2003-2005 yıllarında Tahran Belediye Başkanlığı görevini yerine getirmiştir.¹⁶⁰ Ahmedinejad'ın bilinen bir diğer özelliği ise 4 Kasım 1979 tarihinde gerçekleşen rehine krizi olayındaki öğrencilerin başkanlarından biri olmasıdır.¹⁶¹

Yukarıda da değindiğimiz gibi Ahmedinejad din adamları sınıfına mensup biri değildir. İnşaat mühendisi olan Ahmedinejad, dinî kimliği bulunmamakla beraber mütevazı hayat şekliyle Humeyni'ye çok benziyordu. Orta sınıftan biri olup dünyevi beklenti içinde değildi ve İran'ın elit tabakasına mensup olmayan bir

¹⁵⁸ Yurdakurban, a.g.e., s. 41.

¹⁵⁹ TimeTürk, *Mahmud Ahmedinejad Kimdir?*, 20.10.2020, <https://www.timeturk.com/mahmud-ahmedinejad-kimdir/biyografi-801794>.

¹⁶⁰ TimeTürk, *Mahmud Ahmedinejad Kimdir?*, 20.10.2020, <https://www.timeturk.com/mahmud-ahmedinejad-kimdir/biyografi-801794>.

¹⁶¹ Hagıgı, a.g.e., s. 58.

şahsiyetti. Ahmedinejad her ne kadar muhafazakâr yönü ağırlıkta olsa da Hatemi ve Rafsancani gibi ayrıcalıklı bir sınıfa mensup değildi.¹⁶²

Peki nasıl oldu da ulema sınıfına mensup olmayan bir kişi İran cumhurbaşkanı olmayı başarmıştır? Seçim stratejisi, ideolojisi veya düşünce yapısıyla İran’da hangi toplumsal hareketin desteğini almayı başarmıştır? Ahmedinejad’ı başarıya ulaştıran husus, seçim sürecinde halkın gündelik sorunlarına yönelik çözümler üretme yaklaşımı olmuştur. Rafsancani ve Hatemi’nin orta ve alt sınıfın sorunlarına çözümler üretememişti. Ahmedinejad ekonomide sosyal adaletin sağlanacağını vaadiyle bu kesimlerin desteğini almayı başarmıştı. Ahmedinejad bu başarısını sadece reformistlere karşı almamış aynı zamanda muhafazakârlara karşı da kazanılan bir başarı olmuştur.¹⁶³

Ahmedinejad ve takipçilerinin seçim sürecinde en etkili olan vaatleri; yolsuzluğa karşı savaşılacağı, sosyal adaletin sağlanacağı ve petrol gelirlerinin halka eşit dağıtılacağı konuları olmuştur. Onun bu popülist söylemleri ve mütevazı yaşantısı halktan biri olduğu izlenimi uyandırmıştır. Ahmedinejad “anti-elitist”¹⁶⁴ bir kişiliğe sahiptir. Bu yönüyle ülkedeki zengin elit kişilerin yaşam tarzlarını eleştirmiş ve halka zenginliğin eşit şekilde dağıtılacağını söylemiştir. Seçildikten sonra ilk icraatlarından biri de petrol gelirlerinin bir kısmını halka dağıtmak için ayrı bir fon oluşturmak olmuştur.¹⁶⁵

Ahmedinejad’a göre İran’ın dış politikada başarılı olmasının yolu ılımlı ve yapıcı politikalarla değil, karşılıklı güç mücadelesiyle olmalıdır. Ona göre şu ana kadar uygulanan pragmatist ve reformcu politikalar ülkenin menfaatlerini korumakta başarısız olmuştur. Amerika’da başa geçen neo-muhafazakârların İran’a karşı sert tutumları Ahmedinejad’ın elini güçlendirmiştir. Yeni yönetim Bush’un tutumuyla birlikte İran’da güçlenen muhafazakârlar cumhurbaşkanlığını kazanmalarıyla dış politikadaki medeniyetler arası diyalog politikasını terk etmişlerdir. Hem Ahmedinejad’a göre hem de radikal muhafazakârlara göre tek yol güçlü olmak ve güçlü görünmektir. ABD ve İsrail karşıtlığı üzerinden politikasını belirleyen

¹⁶² Adıbelli, a.g.e., s. 185.

¹⁶³ Keneş, a.g.e., s. 1141.

¹⁶⁴ Bu tabir Bülent Keneş’e aittir. Bkz, Bülent Keneş, *İran Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

¹⁶⁵ Keneş, a.g.e., s. 1146.

Ahmedinejad'a göre Amerika'ya karşı güçlü olmak için nükleer silah geliştirilmelidir. İran'ın nükleer enerji politikası Ahmedinejad döneminde hız kazanmıştır. Bunun bir diğer sebebi de Amerika yönetiminin İran'la ikili ilişkileri tamamen koparmış olmasıdır.¹⁶⁶

Yukarıda da değindiğimiz gibi Ahmedinejad döneminde dış politikayı asıl belirleyen unsur Amerika'daki yeni muhafazakâr yönetimin İran'a karşı sert tutumu olmuştur. Neo-muhafazakârların bu uzlaşma temelli olmayan politikası İran'da da aynı sert radikal politikayla karşılık bulmuştur. Bu sert politika eski devrimci söylemlerle desteklenmiştir. Devrimci söylemlerin ışığında nükleer enerji politikasında değişikliğe gidilerek daha agresif bir politika izlenmiştir.¹⁶⁷

Ahmedinejad döneminde dış politikada kullanılan argümanlar Humeyni dönemindeki politikalarla benzerlik göstermiştir. İlkesel olarak benzerlik gösterse bile pragmatist bir politika da olduğu söylenebilir. Devrim ideolojisi uygulanmaya çalışılmasına rağmen belli noktalarda ulusal çıkarlar daha ön planda olmuştur.¹⁶⁸ Ahmedinejad devrimci tavırlarıyla küresel sistemin yeniden yapılandırılması talebini dile getirmiştir. Birleşmiş Milletler toplantılarına radikal görüşleriyle damga vurmuş, BMGK'nın veto yetkisinin beş ülkenin inisiyatifine bırakılmasını eleştirmiştir.¹⁶⁹

Ahmedinejad ile Humeyni arasındaki benzer noktalardan biri de ikisinin İsrail düşmanlığı üzerinde hem iç siyaseti hem de dış politikayı konsolide etmiş olmasıdır. Ahmedinejad'a göre İsrail yeryüzünden silinmelidir. Onun bu İsrail karşıtlığı Batı'yla ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur.¹⁷⁰ Aynı şekilde BM toplantılarında Yahudi soykırımının Batı tarafından yapıldığı için Batı'nın İsrail'e kendi topraklarını vererek İsrail'in devlet kurmasına yardımcı olması gerektiğini vurgulamıştır. Batı'nın suçundan dolayı Filistinlilerin kendi yurtlarından edilmesini eleştirmiştir. Ona göre Holokost bir yalandan ibarettir ve böyle bir durumun olup olmadığını tarafsız

¹⁶⁶ Keneş, a.g.e., s. 1200.

¹⁶⁷ Abdullah Yegin, *Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası*, SETA Yayınları, Sayı 31, Şubat 2014, s. 3-4.

¹⁶⁸ Yegin, a.g.m., s. 4.

¹⁶⁹ Keneş, a.g.e., s. 1216.

¹⁷⁰ Zümrüt, a.g.e., s. 66.

tarihçiler ve akademisyenler tarafından araştırılmalıdır.¹⁷¹ Ahmedinejad'ın İsrail hakkındaki bu radikal söylemleri birçok devleti rahatsız etmiştir.

ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası İran, Irak'taki Şii nüfus üzerindeki hâkimiyetini artırarak bölgeyi kendisine bağlamaya çalışmıştır. Irak'ta Şii kesimin yönetimde ağırlığını artmasıyla İran-Irak ilişkilerinde birliktelik sağlanmış ve ortaya bir Şii Hilali projesi çıkmıştır. Bölge ülkelerini rahatsız eden bu politika zamanla ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Rafsancani ve Hatemi'nin ılımlı politikalarıyla rafa kaldırılan bu politika, Ahmedinejad'ın radikal politikalarıyla yeniden uygulamaya sokulmuştur. İran tarafından böyle bir politikanın olmadığı vurgulanmış, hatta bunu Siyonistlerin İslam ülkeleri arasında ihtilaf çıkarmak için ortaya attıkları bir iddia olarak tanımlamıştır.¹⁷²

Ahmedinejad döneminde İran ve egemen güçler arasında uyuşmazlığın çıktığı nokta İran'ın nükleer politikası olmuştur. İran'ın nükleer stratejisi İslami Devrim'le başlayan bir süreç değildir. Nükleer program Şah döneminde ABD ve İngiltere'nin desteğiyle başlamıştır. Ancak ülkede rejimin değişmesiyle ABD'nin İran'ın nükleer politikası hakkındaki görüşleri de değişmeye başlamıştır. İran nükleer programı 1990'lardan sonra yeniden başlamış, bu konuda en büyük desteği Rusya'dan alınmıştır. İki devlet arasındaki nükleer anlaşma ABD'nin itirazlarına rağmen imzalanmıştır.¹⁷³

Ayetullah Humeyni'ye göre kitle imha silahları ahlaki ve İslami değildir. Her ne kadar Humeyni bu politikayı desteklememiş olsa da İran'ın bölgede ve küreselde güç mücadelesi içinde bulunmasından dolayı zorunlu olarak bu yola başvurulmuştur. İran'ı nükleer silah üretimine yönlendiren husus güvenlik olmuştur. İran küresel sistemde gücün dengelenmesi için nükleer silahın olması gerektiğine inanmıştır. İran'ın nükleer enerjide ısrarcı olmasının sebebi onun stratejik kuşatılmışlık duygusundan kaynaklanmıştır. Nükleer silahın caydırıcı özeliğinden faydalanmak isteyen İran bu gücü kazandıktan sonra ülkesinin işgale uğramayacağını inanmıştır.¹⁷⁴

¹⁷¹ Yegin, a.g.m., s. 3.

¹⁷² Yurdakurban, a.g.e., s. 50.

¹⁷³ Yurdakurban, a.g.e., s. 53.

¹⁷⁴ Gündoğdu, a.g.e., s. 397.

Ahmedinejad'la birlikte İran'ın nükleer enerji politikası artarak devam ettirilmiştir. Ahmedinejad uluslararası platformlarda İran'ın nükleer enerji politikasının barışçıl amaçlar için olduğu hususuna dikkat çekmiş olsa da Batılı devletleri bu konuda ikna edememiş, petrol ve doğalgaz zenginliğine sahip olan bir ülkenin enerji ihtiyacı için nükleer politika yürütmesi pek inandırıcı gelmemiştir. Öte yandan Ahmedinejad bu hususta Batı'yı eleştirmiş ve nükleer enerjinin diğer devletlerin olduğu kadar İran'ın da doğal bir hakkı olduğunu söylemiştir. Nükleer programının açığa çıkmasıyla İran, ABD'nin yaptırımlara maruz kalmış, yurt dışındaki mal varlıkları dondurulmuştur. Ahmedinejad döneminde P5+1 ülkeleriyle yürütülen nükleer müzakereler sürdürülmüş ama ortak noktada buluşulamamıştır. İran bu süreçte uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam etmiştir. Nükleer müzakereler Ahmedinejad dönemi dış politikanın ana unsurlarından biri olmuştur.¹⁷⁵

İran'ın nükleer politikası sadece Batı ve ABD'yi rahatsız etmemiş aynı zamanda bölge ülkeleri ve Türkiye'yi de rahatsız etmiştir. Türkiye her ne kadar müzakerelerde aracı rolü üstlenmiş olsa da kendine ait nükleer politikasını geliştirmekten geri kalmamıştır. Bölgenin önde gelen ülkelerinden biri olan Suudi Arabistan'da İran'ın nükleer programından rahatsızlık duymuş ve ABD'yle nükleer altyapı için anlaşmalar imzalamıştır. Aynı şekilde bölgenin önemli ülkelerinden biri olan İsrail için İran'ın nükleer güce sahip olması kabul edilir bir durum değildi. İsrail radikal çözümleriyle İran'a askeri müdahale girişiminde bulunulması gerektiğini vurgulanmış olsa da bu önerisi ABD tarafından destek görmemiştir.¹⁷⁶

Ahmedinejad döneminde İran'ın İsrail ile ABD karşıtlığı ve nükleer enerji politikası nedeniyle Batı'yla yaşadığı gergin süreçten dolayı Türkiye etkilenmiş olsa da iki devlet arasındaki ilişkilerde belirgin bir olumsuzluk yaşanmamıştır. Türkiye, İran'ın barışçıl nükleer enerji politikasına destek vermiş ve müzakerelerde Brezilya'yla birlikte arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Türkiye-İran arasındaki ilişkilerin temel unsuru ekonomik ilişkiler olmuştur. İran, Türkiye'nin enerji ihtiyacı nedeniyle Rusya'ya bağımlı hâle gelmesini istemediği için ekonomik ilişkilerin tamamen kopmasına sebep olacak bir politika içine girmemiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Keneş, a.g.e., s. 1247.

¹⁷⁶ Gündoğdu, a.g.e., s. 400.

¹⁷⁷ Yurdakurban, a.g.e., s. 52.

Ahmedinejad döneminde ABD'ye karşı cephe arayışı içinde olan İran, Avrasya bölgesindeki ekonomik iş birliği örgütlerine dâhil olmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Latin Amerika ülkeleriyle Amerika karşıtlığı üzerinde ilişkiler geliştirmiştir. Latin Amerika bölgesinde Amerika karşıtı olan Venezuela'yla ortak paydada buluşularak antiemperyalist bir cephe oluşturulmaya çalışılmıştır. Ahmedinejad, Batı ve ABD'nin içinde olmadığı her türlü uluslararası iş birliğine kapıları açık tutmuş ve bu yönde çaba sarf etmiştir.¹⁷⁸

Ahmedinejad cumhurbaşkanlığı döneminde genel olarak sert radikal politikalarıyla dikkat çekmiştir. ABD ve İsrail karşıtlığı üzerinde yürüttüğü bu politikaları nükleer enerji stratejisiyle sürdürmüştür. Batı'ya yönelik tüm kapıları kapatmış olmasıyla beraber Batı'nın en önemli argümanı olan Birleşmiş Milletleri kullanmayı da ihmal etmemiştir. Ahmedinejad katıldığı tüm BM toplantılarına popülist söylemlerle damgasını vurmuş ve üye ülkeleri kızdırmayı başarmıştır. Uluslararası sistemi eleştirerek BM'yi Filistin konusunda ikiyüzlülükle suçlamaktan geri kalmamıştır. Ahmedinejad iki dönemlik cumhurbaşkanlığı sürecini doldurduktan sonra koltuğunu yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'ye devretmiştir. Böylece İran, Humeyni'den sonra devrimin ilkeleriyle yönetilen ikinci bir dönemi kapatmıştır.

1.7.İRAN'IN DIŞ POLİTİKA YAPIM SÜRECİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR

1.7.1. İran'ın Jeopolitiği

Ülkelerin izledikleri dış politikaları ile coğrafik konumları arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Jeopolitik, coğrafya ile dış politika arasındaki bağı inceleyen bir disiplindir.¹⁷⁹ Ülkenin sadece fiziki sınırlarını belirleyen coğrafi konum, jeopolitik konumun belirlenmesinde yetersiz kalmaktadır. Jeopolitik, coğrafi konumun dışında ülkenin küresel ve bölgesel güç merkezlerine göre konumu gösteren bir disiplin olmuştur.¹⁸⁰

İran, 1.648.195 kilometrelik yüzölçümüyle dünyanın en büyük 18'inci ülkesidir. Orta Asya, Orta Doğu, Hazar Denizi, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'na

¹⁷⁸ Hüseyin Emrah Kurt, *Ruhani Dönemi İran Dış Politikası ve Türkiye İlişkileri*, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 31.

¹⁷⁹ Dinmuhammed Ametbek, "İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları", *ANKASAM Belgat Çalışmaları*, Cilt 11, Sayı 3, 2017, s. 11.

¹⁸⁰ Sibel Özşavaş Atay, "Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem", *Aksaray Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, Aksaray 2016, s. 145.

sınırı olan bir ülkedir. İran, hem doğu-batı hem de kuzey-güney ticaret yollarının önemli geçiş noktasındadır. Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'na olan sınırıyla dünya ekonomisini geçiş noktalarını elinde tutmaktadır. Aynı şekilde önemli enerji kaynakları olan doğalgaz ve petrolün transferinde kritik bir konuma sahiptir.¹⁸¹ Basra Körfezi önemli bir enerji havzasıdır. Dolayısıyla bu bölge İran için değerli olduğu kadar dünya emperyalist ülkeleri için de hayli önem arz etmektedir.¹⁸²

İran'ın jeopolitik konumu tüm dünya ülkeleri için de önem arz etmektedir. Jeopolitik konumun İran'a sağladığı avantajlardan dolayı özellikle emperyalist ülkelerin ilgisini buraya çekmiş ve sürekli işgallere uğramasına sebep olmuştur. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası, İngiltere'nin sömürge devletlerine giden yolun güvenliğini sağlama stratejisi, İran'ın bu iki devlet tarafından işgal edilmesine sebep olmuştur. Aynı şekilde günümüzde ABD bölgede hâkimiyetini kurmak ve enerji yollarının güvenliğini sağlamak için İran'la çatışma içinde ilişkilerini yürütmektedir.¹⁸³ İran'ın jeopolitik konumu Amerika'nın bölgede kurmak istediği hegemonyasına engel olmaktadır. Devrim öncesi bu jeopolitik gücü elinde tutan ABD, devrim sonrası bölgedeki en büyük müttefikini kaybetmiş ve bölgedeki hâkimiyeti zayıflamıştır.¹⁸⁴

İran'ın jeopolitik konumu ona sağladığı avantajlar kadar sıkıntılar da yaşatmaktadır. Çok geniş bir coğrafi konuma, yedi kara sınırı ve altı farklı deniz sınırına sahip olması, komşularıyla sıklıkla sorunlar yaşamasına ve bu sorunlara farklı çözümler üretmesine sebep olmaktadır. Bu sorunların çözümü için gerekli olan askerî güç için sürekli çabalamaktadır. Dolayısıyla hem bölgede hem de küresel dünyada caydırıcılığı olan nükleer gücü elde etmek için tüm jeoekonomik kaynaklarını kullanmaktan kaçınmamıştır. Hem devrim öncesinde hem de sonrasında İran'ın dış politikasını meşgul eden temel konu nükleer enerji gücüne sahip olma

¹⁸¹ Aybek, a.g.m., s. 23.

¹⁸² Gündoğdu, a.g.e., s. 211.

¹⁸³ Nîlüfer Akkoyunlu, "Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ankara 2011, s. 64.

¹⁸⁴ Berna Gürkaş, *Bölgesel Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 232.

hususlu olmuştur. İran'ı bu politikaya iten temel sebeplerden biri hiç şüphesiz jeopolitik konumu olmuştur.¹⁸⁵

İran, Körfez Bölgesi'nde her zaman tek askerî güç olmak için çabalamıştır. Yukarıda da değinildiği gibi hem devrim öncesi hem de devrim sonrası bunu yapmaya çalışmıştır. Devrim öncesi Batı'nın taşeronluğunda bunu yapmaya çalışırken devrim sonrası ise Müslümanların hamiliğini üstlenme politikası üzerinden bunu yapmaya çalışmıştır. Bu gücü elde etmek için bölgede Şii Müslümanlar üzerinde devrim ihracı politikası uygularken küresel dünyada ezilen halkların koruyucusu sıfatıyla bunu yapmaya çalışmıştır.¹⁸⁶

Sonuç olarak coğrafi şartları bir devletin ulusal çıkarları ve dış politikasını yönlendirmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Ülkenin dış politikadaki tutumlarının jeopolitik etkenlere bağlı olduğu tartışılmaz bir husustur. Jeopolitik hususlar dış politikanın ölçülerini belirler. Daha fazla kaynak ve imkânlar sahip olan devletler küresel ve bölgesel olaylarda daha etkili olmaktadır. İran jeopolitik ve jeoekonomik konumundan dolayı tehdit edilebildiği gibi tehdit edebilme gücüne de sahiptir. Kendisine yönelik her türlü tehdide karşı kullanabileceği çok yönlü jeopolitik argümanlara sahip bir ülkedir.¹⁸⁷

1.7.2. Şii İnanışı ve Şii Hilali

İran İslam Devleti'nin 3 Aralık 1979 tarihinde referandumla kabul edilen Anayasası'nın 12. maddesinde belirtildiği gibi İran'ın resmî dini İslam, mezhebi ise Caferilik'tir. Anayasa'nın bu maddesinde ayrıca bu maddenin değiştirilemeyeceği hususuna da vurgu yapılmıştır. Resmî mezhep olarak tanınan Şiilik, İran'ın dış politika yapım sürecini etkileyen en önemli faktörlerden biridir.¹⁸⁸

Tüm dünya Müslümanlarının %10-15'lik kısmını oluşturan Şiilerin, İran devleti tarafından dış politikada kullanılmaması gibi bir durum söz konusu olmaz. Şiilik, İran Devrimi'nin oluşum sürecine etki ettiği gibi devrim sonrası İran'ın

¹⁸⁵ Gürkaş, a.g.e., s. 233.

¹⁸⁶ Ertan Efegil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 4 Sayı 48, Aralık 2012, s. 55.

¹⁸⁷ Abdullah Yegin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, SETA Yayınları, İstanbul 2017, s. 38.

¹⁸⁸ Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6 Sayı 2, s. 224.

uluslararası ilişkilerde dış politika yapım sürecini de etkilemiştir.¹⁸⁹ Devrim öncesi ve sonrasında özellikle İran-İrak savaşında Şii inancının en önemli sembollerinden olan Hz. Hüseyin sembolü kullanıldığı gibi en çok vurgulanan slogan ise yine Şii inancı temsil eden “her yer Kerbela, her yer Aşura” sloganı olmuştur. Bunun yanında Humeyni devrim gerçekleştirmek için yer yer Şii inancının ötesinde daha üst bir dil kullanarak Şiilikten çok İslam’a vurgu yapmıştır. Fakat bu husus dikkate alınsa da Humeyni’nin Şii gerçeğini göz ardı ettiği anlamına gelmemektedir.¹⁹⁰

Şiilik İran dış politikasında özellikle devrim ihracında en çok kullanılan argüman olmuştur. Devrim ihracı politikası Sünni Araplardan ziyade o ülkelerde yaşayan Şii gruplar üzerinde yankı uyandırmıştır. Yaşadıkları bölgelerde marjinalleşen Şii grupların, İran Devrimi’ni benimsemeleri daha kolay olmuştur.¹⁹¹ Ama bu politika Lübnan ve Hizbullah dışında diğer bölgelerde başarılı olamamıştır.¹⁹² İran’ın Orta Doğu’da hâkimiyetini güçlendirmek için Şii nüfusunu kullandığı bilinmektedir. İran Şii Hilali projesi olmadığını iddia etse de Irak’ta Şii yönetimin kurulması, Bahreyn ve Yemen’de Şii grupların ayaklanması, Lübnan’da Hizbullah’ın güçlenmesi ve İsrail’e karşı zafer kazanması, Suriye’de ise Şiiliğin bir kolu olan Nüsayriliğe mensup olan Esad yönetiminin desteklenmesi gibi olaylardan yola çıkarak, söz konusu iddianın aksine böyle bir projenin var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁹³

İran’ın jeopolitik konumu onu önemli kıldığı gibi diğer İslam ülkelerinde yaşayan Şiileri de vazgeçilmez yapan nokta jeostratejik ve jeopolitik konumları olmuştur. Şii nüfusun yoğunlukta olduğu noktalar genellikle zengin petrol yataklarının olduğu bölgeler olmuştur. Tarih boyunca böyle bir güce sahip olamayan Şiiler, kendilerinin hamiliğini yapacak olan bir Şii devletine sahip olmalarıyla

¹⁸⁹ Onat, a.g.m., s. 225.

¹⁹⁰ Onat, a.g.m., s. 231.

¹⁹¹ Bayram Sinkaya, “Şii Eksenli Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 52.

¹⁹² Onat, a.g.m., s. 235.

¹⁹³ Kübra KARASAKAL, *Şii Hilali ve Ortadoğu Bölgesine Etkileri*, https://www.academia.edu/43203339/%C5%9E%C4%B0%C4%B0_H%C4%B0LAL%C4%B0_VE_ORTADO%C4%9EU_B%C3%96LGES%C4%B0NE_ETK%C4%B0LER%C4%B0_Shia_Crescent_and_Its_Impacts_on_the_Middle_East.

birlikte seslerini daha gür çıkarmaya başlamışlardır.¹⁹⁴ İslam Devleti'nin bölgedeki Şiileri bir birlik altında tutmaya çalışması, bölge devletleri tarafından Şii Hilali olarak algılanmış olsa da bu strateji aslında Şiilik üzerinden hem rejim güvenliğini sağlamak hem de Arap devletleri ve ABD'ye karşı direniş oluşturmaya yöneliktir.¹⁹⁵

İran, Orta Doğu'da Şiilerin güçlendirilmesi için izlediği politika sonucu yukarıda da belirtildiği gibi Lübnan'da Hizbullah, Yemen'de Husiler, Suriye'de Esad yönetimi, Irak'ta Şii hükümete destek vermiştir. Verilen destekte yumuşak güç unsurları ve kamu diplomasisi kullanıldığı gibi yeri geldiğinde sert güç unsurlarını da kullanmıştır. Buradan yola çıkarak bölgedeki hâkimiyetini ve hegemonyasını Şiiler üzerinde sağlamaya çalıştığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. İran bölgede gücü elinde tutmak için izlediği politikalar sonucu kendisine yeni düşmanlar edinmiştir.¹⁹⁶

Bu bilgiler ışığında Şiiliğin İran dış politika yapım sürecine etkisi göz ardı edilemez. Ancak Şiilik faktörünün tek başına dış politikayı belirleyici bir unsur olduğu yanılgısına da düşülmemelidir. Her ne kadar Şiilik devletin resmî mezhebi olmuş olsa da İran, Orta Doğu'daki hegemonyasını sağlamak için Şiiliği bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır. İran'ın oluşturmaya çalıştığı Şii Hilali projesi bir Şii birlikteliği amacından ziyade bölgede ABD'ye karşı yeni bir blok oluşturma stratejisine dayanmaktadır.

1.7.3. Dinî Lider ve Kurumsal Yapı

İran dış politikasının belirlenmesi ve yürütülmesi sürecinde sorumlu ana aktörden biri de cumhurbaşkanıdır. Dış politikadan sorumlu kurumsal organ Yüksek Milli Güvenlik Konseyi'dir. Bu konsey cumhurbaşkanı tarafından idare edilir. Konseyin amacı dış siyaset ve güvenlik aktörleri arasındaki koordinasyonu sağlamaktır. İran dış politikasından sorumlu bir diğer kurum ise Dışişleri Bakanlığı'dır. Bakanlık cumhurbaşkanına karşı sorumlu ve dış ilişkilerin günlük işlerini yürütmekle vazifedardır.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Mohammed Rigiderakhshan, "İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler", *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırma Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Bahar 2020, s. 400.

¹⁹⁵ Rigiderakhshan, a.g.m., s. 402.

¹⁹⁶ Ekşi, a.g.m., s. 52-53.

¹⁹⁷ Mehmet Bardakçı, "İdeolojinin ve Kurumsal Yapının İran'ın Dış Politikasındaki Rolü", *İzmir International Congress on Economics and Administrative Sciences*, Detay Yayıncılık, İzmir 2018, s. 185.

İran politika belirleme sürecinde cumhurbaşkanı dış politikada ana aktör olmasına rağmen nihai karar verici konumunda değildir. Dış politikanın temel belirleyici ve nihai karar vericisi Velayet-i Fakih makamında oturan dinî liderdir. Cumhurbaşkanı dış politikada dinî liderin onayı ve desteğini almak zorundadır. Dinî lider sadece cumhurbaşkanı üzerinden dış politikayı yönlendirmemekte, ayrıca Yüksek Milli Güvenlik Konseyi'ndeki temsilcisi vasıtasıyla kendi fikirlerine uygun karar alınmasını sağlamaktadır. Aynı şekilde alınan kararlarda dinî liderin onayı gerekmektedir.¹⁹⁸

İran'ın dış politika yapım sürecine etki eden bir diğer kurumu ise İslami Şura Meclisi'dir. Meclis, uluslararası anlaşmaları imzalama yetkisiyle dış politikaya doğrudan olmasa da dolaylı olarak etki etmektedir. Parlamento hükümeti denetleme yetkisi üzerinden dış politikayla ilgili soru ve yazılı açıklama talepleriyle sürece dâhil olur. Milletvekilleri kamuoyu üzerinden hükümetin dış politika kararlarını etkilerler.¹⁹⁹ İran'daki bir diğer üst kurul olan Anayasa Koruyucular Konseyi, hükümetin yabancı devletlerle imzaladığı anlaşmalarının anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisine sahip olduğu için dış politika belirleme sürecinde önemli bir etkiye sahiptir.

İran'ın dış politikasında siyasi aktörlerin etkisi kadar bu aktörlerin fikirleri de süreci etkilemektedir. Aktörler genellikle mensup oldukları grupların düşünce yapılarına göre hareket etmişlerdir. İran'da siyasi düşünceleri farklılık gösteren gruplar; muhafazakârlar, reformistler ve pragmatistler olarak bilinmektedir. Muhafazakârlar dış politikada ideolojiye dayalı sert politikalar izlerken pragmatistler ise faydacılık temelli dış politikada yumuşama ve uzlaşma üzerine hareket etmişlerdir. Reformcular, muhafazakâr ve pragmatistlere nazaran daha ılımlı ve diyalogcu yönleriyle bilinmektedir.²⁰⁰

İran siyasetindeki güç merkezleri ve gruplar arasında dış politika izlenmesi gereken stratejiler ilgili bir mücadele söz konusudur. Bu gruplar arasındaki mücadele dış politikaya yansımaktadır. İran devlet sistemindeki kurumsal yapılar, çeşitli hizip grupları ve güç merkezleri kendi içlerinde ittifaklar kurarak veya rekabet ederek dış

¹⁹⁸ Bardakçı, a.g.m., s. 185.

¹⁹⁹ Bardakçı, a.g.m., s. 186.

²⁰⁰ Bardakçı, a.g.m., s. 186.

politikayı belirlemeye çalışmışlardır. Bu mücadele en çok radikaller muhafazakarlar ile reformcular arasında geçmektedir.²⁰¹

Radikaller ve muhafazakârlar devrimin hem Müslüman ülkelere hem de dış dünyaya ihracını savunurken bölgede bir Şii Hilali kurmayı arzu etmişlerdir. Radikal gruplar, Irak, Yemen, Bahreyn, Suudi Arabistan, Suriye gibi ülkelerdeki Şii azınlıkları destekleyecek politikaların uygulanmasını istemişlerdir. Reformcular ise radikallerin aksine Şii gruplarının desteklenmesini devletlerin iç işlerine müdahale olarak görmüş ve bunun yerine diplomatik ilişkilerin devlet nezdinde kurulması gerektiğini savunmuşlardır. Reformcular ABD'yle ilişkilerin geliştirilmesi, yabancı yatırımcının desteklenmesi ve Batı toplumlarıyla yakın ilişkiler kurulmasını istemişlerdir.²⁰²

İslam Cumhuriyeti'nin hedef ve idealleri genellikle dış politika üzerine kurulmuştur. Bu hedef ve ideallerin gerçekleştirilmesinde Devrim Muhafızları Ordusu'na geniş yetki ve misyon yüklenmiştir. Anayasada DMO'ya verilen vazife, ülke sınırlarını dış tehditlere karşı korumak, Allah yolunda cihat ve İslam'ı tüm dünyaya yaymak olarak tanımlanmıştır. DMO hem iç hem dış siyasette kontrol ettiği ekonomik, siyasi, kültürel araçlar vasıtasıyla dış politika yapım sürecine doğrudan veya dolaylı olarak dâhil olmaktadır. DMO'nun Kudüs gücü kolu, Orta Doğu'da İran'ın dış politikasının sert gücü olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰³

1.7.4. Demografik Yapısı

İran geniş coğrafyasıyla bölgede Suudi Arabistan'dan sonraki en büyük devlettir. Yaklaşık olarak 81 milyon (2016) nüfusu ile Orta Doğu'da en kalabalık nüfusa sahip ülkedir.²⁰⁴ Arapların etnik çoğunluğu oluşturmadığı bölgedeki tek ülkedir.²⁰⁵ İran etnik çeşitliliği bakımında zengin bir ülkedir. Nüfusun %65'ini Farslar oluşturmaktadır. Farsların %90'ı Şii mezhebine mensuptur. Ülkede %16 oranla ikinci en kalabalık nüfusa sahip olan etnik grup Azeri Türkleridir. Nüfusun

²⁰¹ Efegil, a.g.m., s. 63.

²⁰² Efegil, a.g.m., s. 64.

²⁰³ Rahimullah Ferzan, *İran Dış Politikasında Devrim Muhafızları Ordusunun Artan Etkisi*, İRAM Yayınları, Sayı 24, Ağustos 2020, s. 8.

²⁰⁴ T.C. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, *Etnik Grup ve Diller*, 29.11.2020.

<https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/genel-bakis/etnik-gruplar-ve-diller>.

²⁰⁵ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi:1978-1996*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 29.

geri kalan kısmını %8'i Kürtler, %2 Araplar, %1 Türkmenler ve %1 de diğer dinlere mensup azınlıklar oluşturmaktadır. İran'da resmî olarak azınlık statüsünde kabul edilenler Müslüman olmayanlardır. İran Anayasası'na göre resmî dil Farsçadır. Yerel dillerin okullarda öğretilmesi ve eğitim dili olması serbesttir.²⁰⁶ İran'ın %98'i Müslüman dinine mensup olmakla beraber bu oranın %90'ı Şii mezhebine, %8'i ise Sünni mezhebine mensuptur. Ülkede geri kalan %2'lik oranı ise Ermeniler, Bahamiler, Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştlere oluşturmaktadır.²⁰⁷

Ülkede Azeri Türkleri, Farslardan sonra en önemli ve güçlü etnik gruptur. Ülkenin kuzeybatısında yerleşen Azeriler önemli ticari, sanayi, tarım bölgelerinde yaşamaktadırlar. Azeri Türkleri çoğunluğunun Şii olması, Farslarla iyi ilişkiler kurmasını sağlarken, Sünni Kürtler ise daha ayrılıkçı yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Sünni Kürtler bu yönüyle Azeri Türklerinden ayrılmaktadır. İran'ın Irak sınırı Huzistan bölgesinde yaşayan Arapların petrol bakımında ülkenin en zengin bölgesinde yaşamaları, İran'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden bir diğer önemli husus olmuştur.²⁰⁸ İran toplumunun etnik yapısı heterojendir. Toplumun kozmopolit yapısından dolayı ülke yöneticileri, ülkelerinin, dış güçler tarafından etnik gruplar kullanılarak parçalanması yönünde planların yapıldığı düşüncesine kapılmalarına sebep olmuştur. Bundan dolayı İran dış politikada şüpheli bir tutum sergilemiştir. Kuzey bölgesinde yaşayan Azeri Türklerinin, Azerbaycan'la birlikte yeni bir devlet kurma ihtimali, aynı şekilde Kürtlerin Irak ve Türkiye'deki Kürtlerle ortak hareket etme düşüncesi İran'ı rahatsız etmiştir.²⁰⁹

İran'ın, dinsel ve mezhepsel açıdan homojen yapıya sahip olması ülkede siyasi bir tedirginliğe neden olmamıştır. Ama etnik çeşitliliğin heterojen bir yapıda olması ve bunun dış güçler tarafından kullanılması ihtimali İran'ı her zaman tedirgin etmiştir. Diğer devletlerin, bu topluluklar üzerinde siyaset yapmaları İran'ı kızdırmış ve dış politikada daha agresif tutumlar sergilemesini sağlamıştır. Hatta

²⁰⁶ T.C. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, (t.y) *Etnik Grup ve Diller*, 29.11.2020. <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/genel-bakis/etnik-gruplar-ve-diller>.

²⁰⁷ T.C. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, (t.y) *Etnik Grup ve Diller*, 29.11.2020. <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/genel-bakis/etnik-gruplar-ve-diller>.

²⁰⁸ Arı, a.g.e., s. 29-30.

²⁰⁹ Efegil, a.g.m., s. 56.

Azerbaycan'ın, Azeri Türklerinin yaşadığı bölgelerin kendi ülkesine ait olduğu fikrinden dolayı İran'ın Ermenistan'la yakın ilişki kurmasına sebep olmuştur.²¹⁰

1.7.5. Ekonomik Yapısı

İran'ın dış politikasıyla ekonomisi arasında sıkı bir ilişki vardır. İslam devriminden sonra devrimcilerin en çok sıkıntıyla karşılaştıkları alan ekonomi olmuştur. Çünkü devrimcilerin en büyük hedefleri Şah'ı devirmektir, devrim sonrasında ilgili herhangi bir hazırlıkları yoktu. Özellikle ekonomiyle alakalı hiçbir hazırlıkları yoktu. Şah'ın devrilmesiyle ekonominin düzeleceği düşüncesi hakimdi. Ekonomide adaletin ve hakkaniyetin sağlanacağını söylemiş olsalar da bunun nasıl yapılacağıyla alakalı herhangi bir projeleri mevcut değildi. Devrim sonrası farklı düşüncelerin birleşmesiyle İran ekonomisi yarı devletçi yarı liberal yapıya sahip bir model olmuştur.²¹¹

İran dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olan ülkelerinden biridir. Doğalgazda ise dünyanın ikinci büyük ülkesi ve aynı zamanda Orta Doğu'nun en büyük doğalgaz üreticisidir. İran ekonomisinin temelini doğal enerji kaynakları oluşturmaktadır. Enerji kaynakları dışında ekonomiye değer katan halı ve fıstık ticareti önemli bir yere sahiptir.²¹²

Yukarıda da vurguladığımız gibi İran ekonomisinin temeli petrol ve doğalgaza dayanmaktadır. Petrolün İran ekonomisine katkısı üst düzey olsa da ekonominin bir tek çeşide bağlı olması sıkıntılar oluşturmaktadır. Çünkü petrol piyasasını elinde tutan egemen güçlerin piyasayı manipüle etmesi durumunda en çok zararı İran görmektedir. İran'ın egemen güçlerin yaptırımları ve ambargolarından kaynaklanan ekonomik çıkmazdan kurtulabilmesi için ülke ekonomisine katkı sunan ürün çeşitliliğini sağlaması gerekmektedir. İran bu çıkmazdan kurtulmak için petrol satışı yaptığı ülkelerle yapmış olduğu anlaşmalara “mal karşılığı mal” maddesini ekleyerek ülkesinin diğer ürünlerinin satışını sağlamıştır.²¹³

²¹⁰ Efeğil, a.g.m., s. 56.

²¹¹ Gündoğdu, a.g.e., s. 219-220.

²¹² Harun Öztürkler, “İran Ekonomisinin Genel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 4, Sayı 40, s. 91.

²¹³ Gündoğdu, a.g.e., s. 221.

İran ekonomisinin kötüleşmesi durumu, yöneticilerin rejimin ideolojisinden tavizler vermesine yol açmıştır. Dış politikada Humeyni döneminde sert bir tutum sergilenmesi İran ekonomisini çıkmaza sokmuştur. Humeyni sonrası cumhurbaşkanı olan Rafsancani ekonomiyi düzeltmek için ideolojik temelli dış politikayı değiştirerek daha pragmatist bir yol izlemiştir. Rafsancani'nin pragmatist politikası vesilesiyle Batı'yla ekonomik ilişkiler geliştirilerek ekonomi düzeltilmeye çalışılmıştır. Batı'yı düşman olarak gören bir rejimin, yine ekonomisini düzeltmek için Batı'nın liberal reform programlarını uygulamaya çalışması bir çelişki oluşturmaktadır. Rafsancani ve Hatemi'nin, IMF'nin liberal ekonomik politikalarını uygulamaları, ekonominin dış politikayı ne ölçüde etkilediğinin göstermiştir.²¹⁴

Ekonominin dış politikaya etkisini İran'la Rusya arasında geliştirilen ekonomik ilişkilerde görmekteyiz. Devrim sonrası Rusya, kötüleşen ekonomiyi düzeltmek için alternatif olarak görülmüştür. Aynı şekilde devrimin ilk zamanları ABD ve İsrail'le ilişkileri nedeniyle suçlanan Türkiye ve Pakistan'la zaman içinde ekonomik çıkmazdan kurtulmak için ekonomik anlaşmalar yapılmıştır. Türkiye'yle pragmatist zemine oturtulan ilişkiler iki ülkenin ekonomik olarak birbirine bağlı hâle gelmesine neden olmuştur. İlişkilerin ekonomi, ticaret üzerinden tamamen kopmayacak şekilde ayarlanmasına dikkat edilmiştir.²¹⁵

İran'ın dış politikada bağımsız hareket edememesinin en temel sebeplerinden biri ambargo ve yaptırımlar nedeniyle ekonomisinin istenilen düzeye ulaşamamış olmasıdır. Ülke, nükleer faaliyetleri nedeniyle ABD tarafından ambargolara maruz kalmıştır. Uygulanan ambargolar sonucu petrol ihracatında düşüş yaşayan İran, nükleer politikasında taviz vermek zorunda kalmıştır. İran ve P5+1 ülkeleri arasında imzalan nükleer anlaşmayla birlikte ülkenin ekonomisine uygulanan ambargolar hafifletilmiştir. İran'ın dış politikasında ne zaman radikal tutumlar ön planda olsa Batı'yla ilişkileri bozulmuş ve ambargolar uygulanmıştır. Fakat ılımlı ve diyalogcu politikaların uygulandığı dönemlerde bu süreç tersine işlemiştir.²¹⁶

²¹⁴ Efegil, a.g.m., s. 60.

²¹⁵ Gündoğdu, a.g.m., s. 221.

²¹⁶ İsmail Numan Telci, *Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımların Etkisi: Trump İran'da Ne İstiyor*, SETA Perspektif, Ağustos 2008, s. 1-2.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HASAN RUHANİ DÖNEMİ İRAN ORTA DOĞU DIŞ POLİTİKASI

2.2. HASAN RUHANİ KİMDİR?

Hasan Ruhani, İran'ın Simnan Eyaleti'nin Surhe şehrinde, Şah'a karşı mücadele eden dindar bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Babası Hac Eseddullah Feridun, baharat dükkânı işleten bir tüccardı.²¹⁷ Ruhani dinî eğitimine 13 yaşında, İran'ın dinî eğitim merkezi olan Kum şehrinde başlamıştır. Kum şehrinde almış olduğu klasik medrese eğitimi ile birlikte Tahran Üniversitesi'nde hukuk eğitimi de almıştır.²¹⁸ Ruhani eğitim kariyerini İskoçya'da Glasgow Caledonian Üniversitesi'nde hukuk alanında master ve hukuk sosyolojisi alanında doktorasını yaparak tamamlamıştır.²¹⁹

Hasan Ruhani siyasi hayatında milletvekilliği, Savunma ve Dış Politika Komisyon Başkanlığı ve Meclis Başkanvekilliği görevlerini yapmıştır. 1989-2005 yılları arasında Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nde dinî liderin temsilciliğini ve Konsey Genel Sekreterliği vazifesini yerine getirmiştir. Hasan Ruhani İran-Irak savaşında üst düzey komutanlıklardaki görevinin yanında, Düzenin Yararına Teşhis Konseyi ve Uzmanlar Konseyi'nde de görev yapmıştır.²²⁰ Ruhani'nin biyografisi incelendiğinde, birçok araştırmacının da ifade ettiği gibi onu farklı konuma taşıyan husus Humeyni hakkında verdiği vaaz olmuştur. 1977 yılında verdiği bu vaazda, Humeyni'ye Şii inancının en üst manevi makamının unvanı olan 'İmam' denilmesi teklifini sunmuştur. Bu teklifin devrimci ulema tarafından kabul görmesi sonucu, Ayetullah Humeyni 'İmam Humeyni' olarak anılmaya başlanmıştır.²²¹

²¹⁷ Hasan Ruhani, TİMETÜRK, (11. 12. 2017), <https://www.timeturk.com/hasan-ruhani/biyografi-801513>.

²¹⁸ Abdullah Yegin, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA yayınları, Ankara 2013, s. 108.

²¹⁹ Ozan Örmeci, (18.06.2013), *İran'ın Yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani*, Politika Akademi, 18 Aralık 2020, <http://politikaakademisi.org/2013/06/18/iranin-yeni-cumhurbaskani-hasan-ruhani/>.

²²⁰ Yegin, a.g.e., s. 109.

²²¹ Ozan Örmeci, (18.06.2013), *İran'ın Yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani*, 18 Aralık 2020, <http://politikaakademisi.org/2013/06/18/iranin-yeni-cumhurbaskani-hasan-ruhani/>.

Ruhani, siyasi kariyeri kadar bilimsel çalışmalarıyla da ön planda olmuştur. İyi derece Fransızca, Almanca, İngilizce, Arapça, Rusça bilmekte ve farklı dillerde yazılmış birçok bilimsel kitabı bulunmaktadır. Bu kitapların çoğu İslam Düşünce Tarihi, Şii İnancı Tarihi, İran Devlet Yapısı ve Şeriat Hukuku konuları üzerinde yazılmıştır. Özellikle Şeriat Hukuku'nun esnekliği üzerinde yazmış olduğu kitap, onun siyasi düşüncesini gösteren kayda değer bir eserdir.²²²

Ruhani'nin dünya kamuoyu tarafından tanınmasını sağlayan husus, 2003-2005 yılları arasında yürütmüş olduğu Nükleer Başmüzakereci görevi olmuştur. Bu süreçte, İran'ı temsilen birçok toplantıya ve göreve katılmıştır. Ruhani'nin diplomasi tecrübesi ve ulema kültüründen geliyor olması nedeniyle ona 'Diplomat Şeyhi' lakabı takılmıştır.²²³ Ruhani İran'ın tecrübeli, ılımlı ve pragmatist siyasetçisi olan Rafsancani'ye yakınlığı ile tanınmaktadır. Onun bu yakınlığı, 2013 yılında İran'ın yedinci cumhurbaşkanı olarak seçilmesini sağlamıştır. Ruhani 2017 seçimlerinde yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve Haziran 2021 yılında görev süresi dolacaktır.²²⁴

2.3. HASAN RUHANI'NİN İKTİDARA GELMESİ

2.3.1. Ruhani Dönemi İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

2.3.1.1. 2013 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimi

2013'te yapılan İran cumhurbaşkanlığı seçimini Ruhani'nin kazanması büyük sürpriz olmuştu. Çünkü Rehber Ali Hamaney'in seçimlere müdahale ettiği fikri öyle yayılmıştı ki herkes onun desteklediği adayın kazanacağına kesin gözüyle bakmıştı.²²⁵ İran'da seçimlere olan güvenin sarsılmasının temel nedenleri arasında 2009 seçimlerinin şaibe ve usulsüzlük iddiaları gölgesinde sonuçlanmış olması ve Anayasa Koruyucular Konseyi'nin cumhurbaşkanı aday adaylarını keyfi olarak elemesi yer almıştır. Bu durum, halkın seçimlere olan güvenini sarsmıştır. Halka

²²² Ozan Örmeci, (18.06.2013), *İran'ın Yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani*, 18 Aralık 2020, <http://politikaakademisi.org/2013/06/18/iranin-yeni-cumhurbaskani-hasan-ruhani/>.

²²³ Ozan Örmeci, (18.12.2013), *İran'ın Yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani*, 18 Aralık 2020, <http://politikaakademisi.org/2013/06/18/iranin-yeni-cumhurbaskani-hasan-ruhani/>.

²²⁴ Yegin, a.g.e., s. 109.

²²⁵ Bayram Sinkaya, "İran Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Statüko ya da İtidalli Değişim", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 5, Sayı 55, Temmuz 2013, s. 24.

göre seçimler sadece Hamaney'in seçtiği kişilerin onaylandığı bir formaliteden ibarettir.²²⁶

İran seçim sisteminde bilinmesi gereken en önemli husus, seçimlerde en yetkili kurum olan ve Muhafızlar Konseyi olarak da bilinen Anayasa Koruyucular Konseyi'nin rolüdür. Çünkü ancak Konseyin onayladığı kişiler seçime katılabilirdi. 2013 seçimlerinde, 7-11 Mayıs tarihleri arasında Konseye 686 kişi aday olarak başvuru yapmıştır. Adaylar arasında halk tarafından adaylığı büyük sevinçle karşılanan eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani de bulunmaktaydı. Ahmedinejad üçüncü dönem kuralından dolayı aday olamadığı için Rahim Meşai'yi desteklemiştir.²²⁷

Adaylık başvuru süreci tamamlandıktan sonra 21 Mayıs günü, Anayasa Koruyucular Konseyi'nin açıkladığı karar sonucunda sadece 8 kişinin adaylığı onaylanmıştı. Bu adaylar Hasan Ruhani, Ali Ekber Velayeti, Gulam Ali Haddad, Muhammed Rıza Aref, Muhammed Bakır Galibaf, Muhammed Garazi, Sait Celili ve Sait Rıza olarak belirlenmişti. 686 aday içerisinde cumhurbaşkanı olabilme şartlarını sağlayan sadece sekiz kişi seçilmiş ve her dönem olduğu gibi bu dönemde de kadın adayların başvurusu onaylanmamıştır.²²⁸

Konsey tarafından kadın adayların adaylıklarının onaylanmaması beklenen bir durum iken, Haşimi Rafsancani ve Rahim Meşai'nin adaylıklarının onaylanmaması beklenilmeyen bir durumdu. Rahim Meşai'nin adaylığı, Ahmedinejad'a yakınlığından ötürü onaylanmamışken; Rafsancani'nin adaylığı ise her ne kadar Konsey tarafından onun yaşlı olmasından dolayı onaylanmadığı söylenilmiş olursa da asıl sebebin, dinî liderin kendi karşısında onun gibi güçlü bir rakibi istememesinden kaynaklandığı bilinmektedir. Rafsancani'nin aday gösterilmemesi birçok kesim tarafından eleştirilmiştir. Özellikle Humeyni'nin kızı Zehra Mustafavi, Rafsancani'nin adaylığının onaylanmaması konusunda dinî lidere tepki göstermesi, halkın Ruhani'ye olan desteğini artırmıştır.²²⁹

²²⁶Sinkaya, a.g.m., s. 25.

²²⁷Murat Yeşiltaş, "İran 2013", *Ortadoğu Yıllığı*, 2013, s. 53.

²²⁸Yeşiltaş, a.g.m., s. 53.

²²⁹Yeşiltaş, a.g.m., s. 54.

2013 İran cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, adayların özünde birbirlerine benzediği söylenmiş olsa da detaya inildiğinde farklı bakış açılarına sahip oldukları görülmektedir. Buna göre Muhammed Rıza Aref reformcuları, Hasan Ruhani pragmatistleri, Said Celili neo-radikalizmi ve diğer adaylar da geleneksel muhafazakârları temsil etmişlerdir.²³⁰ Sonuç olarak adaylar içerisinde siyasi gruplardan reformcu, pragmatist, radikal ve muhafazakâr kesimi temsil eden farklı düşüncedeki adayların bulunması seçimi renkli hâle getirmiştir. Bunlar içerisinde özellikle reformist Aref ile pragmatist Ruhani dikkatleri üzerlerine çekmeyi başarmıştır. Bu iki aday, seçimin son günü oluşturdukları koalisyonla seçimin tek turda kazanılmasını sağlamıştır.²³¹

14 Haziran 2013 tarihinde gerçekleştirilen seçimle birlikte, kazanan taraf değişim yanlıları olmuştur. Katılım oranının %72,2 olduğu seçimde oyların %50,7'sini alan Hasan Ruhani, ilk turda İran'ın 11'inci dönem cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ruhani'ye en yakın oyu alan Muhammed Bekir Galibaf, oyların %16,5'ini alarak ikinci olmuştur.²³² Seçim sonrası dinî lider Hamaney yayınladığı mesajda '*Seçimlerin gerçek galibi, Allah'ın yardımıyla sağlam bir adım atarak canlı ve kararlı yüzünü, ümit ve iman dolu yüreğini, tüm dünyaya gösteren İran milletidir.*' demiştir.²³³

2.3.1.2. 2017 Yılı İran Cumhurbaşkanlığı Seçimi

İran cumhurbaşkanlık seçimleri dört yılda bir yenilenmektedir. 2013 yılında seçimi kazanan Ruhani, cumhurbaşkanlığının ilk döneminde tüm gücünü nükleer kriz sorunun çözülmesine ayırdığı için iç politikada istenilen performansı gösterememiştir. Siyasi ve toplumsal alanda beklenileni yapamayan Hasan Ruhani, ekonomi alanında Ahmedinejad döneminde yükselen enflasyon rakamlarını tek haneli rakamlara indirmeyi bir nebze de olsa başarmıştı. İç politikada ekonomi, dış politikada nükleer kriz sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalan Ruhani, aynı zamanda siyasi rakipleri olan rejimin diğer aktörleriyle de mücadele etmek zorunda kalmıştır.

²³⁰Sinkaya a.g.m., s. 24.

²³¹Yeşiltaş, a.g.m., s. 54.

²³² 'İran'da Cumhurbaşkanlığı Seçimini Ruhani Kazandı', BBC NEWS TÜRKÇE, 13. 06. 2013 , https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130615_iran_secim.

²³³ 'İran'ın Yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Oldu', Anadolu Ajansı, 13. 06. 2013, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-yeni-cumhurbaskani-hasan-ruhani-oldu/238312>.

Bu kadar çıkmazın içinde bir de Amerika’da yönetim değişikliğiyle yeni Başkan Donald Trump’ın İran’a yönelik sert politikaları Ruhani’nin daha da zorlanmasına neden olmuştur.²³⁴

Böyle bir ortamda, 19 Mayıs 2017 yılında İran’ın 12’inci dönem cumhurbaşkanlığı seçimleri düzenlenmişti. Seçimleri düzenleyen Anayasa Koruyucular Konseyi, cumhurbaşkanlığı adaylığı için başvur yapan 1600 kişiden sadece altı adaya onay vermiştir. Bu adaylar Hasan Ruhani, İshak Cihangiri, Mustafa Hasimitaba, İbrahim Reisi, Mustafa Mir Selim ve Muhammed Bakır Galibaf’tı.²³⁵

2017 İran cumhurbaşkanlığı seçimlerine damgasını vuran olay, Ahmedinejad’ın adaylığının onaylanmamış olmasıdır. Adaylık başvuru sürecinde aday olacağıyla ilgili söylemler çıkması üzerine dinî lider Ali Hamaney, Ahmedinejad’a aday olmaması için telkinde bulunmuştur. Dinî lider rızası olmadığını dile getirmiş olmasına rağmen Ahmedinejad adaylık başvurusunu yapmıştır. Ahmedinejad’ın adaylığı hem İran’da hem de dünya kamuoyunda şaşkınlık ile karşılanmıştır. Ahmedinejad daha sonra gazetelerde verdiği demeçlerde dinî lidere verdiği sözde sadık kalacağını, amacının sadece Hamid Bekai’ye destek vermek olduğunu söylemiştir. Ahmedinejad’ın bu şekilde açıklamış olmasına rağmen Koruyucular Konseyi hem Ahmedinejad’ın hem de Hamid Bekai’nin adaylığını reddetmiştir.²³⁶

Yukarıda da söz edildiği gibi yalnızca Koruyucular Konseyinin onay verdiği altı aday seçime girebilmiştir. Bu adaylar arasında en dikkat çekenler Hasan Ruhani ve İbrahim Reisi idi. Seçimin bu iki aday arasında geçeceği aşikârdı. Ulema kültüründen gelen bu iki lider, rejimin en kritik noktalarında görev almışlardı. Ruhani siyasi ve güvenlik alanlarında görev yapmışken, Reisi ise daha çok adli ve hukuki alanlarda görev üstlenmiştir. İki aday da hukuk alanında uzmanlaşmış

²³⁴ Mehmet Koç, *İran Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve Adaylar*, İRAM Yayınları, Ankara 2017, s. 6.

²³⁵ Koç, a.g.e., s. 7.

²³⁶ Abdullah Sayın, Bünyamin Tangüner, Mehmet Üzümlü, “2017 İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Seçim Süreci Hasan Ruhani’nin Zaferi ve Gelecek Dört Yılı”, *ANKASAM*, Cilt 5, Sayı 3, Ankara 2017, s. 19-20.

kişilerdi. Reisi'nin aday olması dinî liderin onayı ile olduğu için genellikle Hamaney'in aday olarak bakılmıştır.²³⁷

İbrahim Reisi, her ne kadar dinî liderin desteğini almış olsa da çeşitli zaafılara sahipti. Özellikle 1988 yılında, cezaevlerinde bulunan rejim karşıtlarının infaz edilmesindeki rolü halk tarafından bilinmekteydi. Ayrıca bu durum, Reisi'nin rejime ne kadar sadık olduğunun da bir göstergesiydi. Aynı şekilde onun bir diğer zaafı ise siyaseten tecrübesinin olmamasıydı. Ruhani kadar aktif ve göz önünde olan bir siyasi hayatı olmamıştı. Bu durum bir dezavantaj olsa da ayrıyeten kendisine avantajlar da sağlamıştır. Siyaseten yıpranmamış, yolsuzluklar ve yozlaşmadan uzak kalmış biri halkın nazarında olumlu karşılanabilirdi. Bundan dolayı muhafazakârların çatı adayı olmayı başarmıştı.²³⁸

2017 seçimlerinde, Ruhani'nin karşısında yer alan muhafazakâr aday İbrahim Reisi güçlü bir rakip sayılırdı. Hem dinî liderin desteğini almış olması hem de Hamaney'den sonraki dinî lider olarak görülmesi onu diğer muhafazakâr adaylara göre daha ön plana çıkarmıştır.²³⁹ Seçim gününden hemen önce diğer muhafazakâr aday Muhammed Bakır Galibaf'ın, Reisi'ye desteğini açıklayarak seçimden çekilmesi bunun en önemli göstergesi olmuştur.²⁴⁰ 19 Mayıs 2017 tarihinde, İran'ın 12'inci dönem cumhurbaşkanını seçmek için halk sandık başına gitmiştir. Seçim sonucunda oyların %57'sini alan Hasan Ruhani, ikinci dönem İran Cumhurbaşkanı olmuştur. İran İçişleri Bakanlığının açıkladığı verilere göre, 41 milyon geçerli oydan yaklaşık 23 milyonunu Ruhani almıştır. Muhafazakârların aday İbrahim Reisi ise oyların %38'ini alarak 15 milyon oy ile ikinci olmuştur. Seçime katılım oranı %73 olarak ifade edilmiştir.²⁴¹

2.3.2. Ruhani'nin Seçimleri Kazanmasını Sağlayan Hususlar

²³⁷ Bayram Sinkaya, (10.05.2017), *İran Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Öne Çıkanlar*, 25. Aralık 2020, <https://www.orsam.org.tr/tr/iran-cumhurbaskanligi-secim-kampanyasinda-one-cikan-tartismalar/>.

²³⁸ Bayram Sinkaya, (10.05.2017), *İran Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Öne Çıkanlar*, 25 Aralık 2020, <https://www.orsam.org.tr/tr/iran-cumhurbaskanligi-secim-kampanyasinda-one-cikan-tartismalar/>.

²³⁹ Yasemin Konukçu, "İran'da Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Siyasi Haritası", *Ortadoğu ve Afrika Araştırmalar Derneği*, Sayı 2, Nisan 2017, s. 5.

²⁴⁰ Sayın, Tangüner, Üzümlü, a.g.e., s. 45.

²⁴¹ *İran'da Ruhani'nin Zaferi*, Yeni Şafak, 20. 05. 2017, <https://www.yenisafak.com/dunya/iranda-ruhaninin-zaferi-2671744>.

Hasan Ruhani, İran'ın 11 ve 12'inci cumhurbaşkanlığı seçimlerinden zaferle çıkmıştır. Bu iki seçimin Ruhani tarafından kazanılmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Her iki seçim de kendi dönemi içerisinde farklı stratejiler ve politikalar uygulanarak kazanılmıştı. Ama genel anlamda Hasan Ruhani'nin seçim zaferlerinde ekonomik sebeplerin ikinci planda kaldığı; halkın özgürlük, demokrasi ve reform talepleri doğrultusunda tercihlerini kullandıkları gözlemlenmiştir. Çünkü Ruhani, muhafazakâr adaylara nazaran daha ılımlı ve değişim isteyen birisidir.²⁴²

Ruhani'nin 2013 cumhurbaşkanlığı seçiminde başarılı olmasını sağlayan bir diğer husus ise seçimlerde yarışan adayların konumunun etkisidir. Bu dönemde seçime giren sekiz kişi içerisinde, Ruhani'nin dışındaki diğer adaylar muhafazakâr cephenin adaylarıydı. Bu seçimde, muhafazakâr cephenin tek aday çatısı altında birleşip seçime girecekleri tahmin ediliyordu. Özellikle seçim öncesi süreçte bu konuda anlaşmalarına rağmen seçim sürecinde bir adayın dışında kimse adaylıktan çekilmemiştir. Bu durum, muhafazakâr cephenin oylarının bölünmesine yol açmıştır. Diğer taraftan reformcu ve ılımlı cephenin tek aday çatısı altında anlaşip birleşebilmeleri, seçimi kazanmalarını sağlamıştır.²⁴³

Seçimlerde Ruhani'nin galibiyetini sağlayan bir diğer önemli unsur ise onun, seçim süreçlerinde halkın taleplerini iyi analiz etmiş olmasıdır. Ruhani seçim dönemlerindeki söylemlerinde dış politikadan ekonomiye, reformist taleplerden halkın ihtiyaçlarına, sosyal ve kültürel haklardan sosyal medya özgürlüklerine gibi birçok alanda halkın taleplerini çok iyi okumuştur. Ruhani seçim propagandasında kullandığı sloganların bazılarında petrol ambargosunu müzakereler yoluyla kaldıracağını, İran Merkez Bankasını bağımsızlaştıracağını, medya üzerindeki kısıtlamaları kaldıracağını, yabancı sermayenin teşvik edileceğini, liberal politikaların uygulanacağını ve daha özgür bir sosyal medya oluşturulacağını ifade etmiştir. Ruhani'nin İran halkına bu vaatler ile gitmiş olması, onun seçimi kazanmasını sağlamıştır.²⁴⁴

²⁴² Sayın, Tangüner, Üzümlü, a.g.e, s. 45.

²⁴³ Abdullah Yegin, (17.06.2013), 5 Soru: İran'ın Seçimi: Ruhani, SETAV, <https://www.setav.org/5-soru-iranin-secimi-hasan-ruhani/>.

²⁴⁴ Abdullah Yegin, (17.06.2013), 5 Soru: İran'ın Seçimi: Hasan Ruhani, SETAV, <https://www.setav.org/5-soru-iranin-secimi-hasan-ruhani/>.

Ruhani'nin seçim stratejileri, vaatleri ve sloganları kadar kişiliği ile siyasi ideolojisi de bu başarılarını etkileyen bir husustur. Ruhani, Muhammed Hatemi kadar tam bir reformcu değildir. O, bilinenin aksine Rafsancani gibi ılımlı pragmatist bir şahsiyettir. Siyasi kariyeri boyunca rejimin hem reformcu hem de muhafazakâr kanadının hâkim olduğu dönemlerde çeşitli görevler üstlenmiştir. Seçim dönemlerinde ılımlı söylemleriyle bir taraftan halkın teveccühünü kazanırken, diğer taraftan politikalarının devrimin ilkeleriyle uyumlu olacağını söyleyerek muhafazakârların da desteğini almayı başaramıştır. Ruhani'nin siyasi tavrı, rejimin diğer aktörleri tarafından bir tehdit olarak görülmemiştir. Hatta rejim, Ahmedinejad döneminde baskı altında kalan halkın Ruhani'yle birlikte nefes alacağını düşünmüştür.²⁴⁵

Ruhani, tam reformist biri olarak görülme de söylemlerinin o doğrultuda olması ve reformist cephenin önde gelen siyasi politikacısı olan eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin ona desteğini bildirmesi seçimleri kazanmasında önemli bir etken olmuştur. İran'ın eski reformist Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, seçim dönemlerinde konsolide edebildiği seçmen kitlesine Ruhani'ye oy vermeleri yönünde söylemlerde bulunmuştur. Hatemi'nin, Ruhani'ye bu açık desteği reformcular ile ılımlı pragmatistlerin ortak noktada birleşmelerini sağlamıştır. Hatta seçimin son günlerinde, diğer reformist adaylar seçimlerden çekilerek Ruhani'ye desteklerini açıklamışlardır. Oyların bölünmemesi, Ruhani'nin ilk turda seçimleri kazanmasını sağlamıştır.²⁴⁶

2.3.3. Ruhani Dönemi Dış Politikanın Temel Özellikleri

İran cumhurbaşkanlarının dış politikadaki stratejilerini anlayabilmek için dış politikanın belirleyicisi konumunda olan dinî lider ile cumhurbaşkanı arasındaki çekişmeleri ve anayasal yetkileri iyi analiz etmek gerekir. Dinî liderin sahip olduğu anayasal ve siyasi güçten dolayı, cumhurbaşkanının dış politikada aldığı bazı kararlar nedeniyle ikili arasında çatışmalar yaşanabilmektedir. Dinî lider, cumhurbaşkanının almış olduğu kararların rejimin ana ideolojisine uygun olmadığı hususunda bir kanıya varırsa, alınan kararı iptal etme yetkisine sahiptir. Çünkü rejimin temel

²⁴⁵ Abdullah Yegin, (17.06.2013), 5 Soru: *İran'ın Seçimi: Hasan Ruhani*, SETAV, <https://www.setav.org/5-soru-iranin-secimi-hasan-ruhani/>.

²⁴⁶ Mustafa Caner, *İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri 2017*, SETA Analiz, Sayı 20, Mayıs 2017, s. 13.

politikalarını belirleme yetkisi dinî lidere aitken, bu politikaları yürütme yetkisi cumhurbaşkanına aittir.²⁴⁷

İran’da bazı süreklilik unsurları, dış politikadaki değişimi engellemektedir. Bu unsurlardan en etkili olanı rejimin kendisidir. Her ne kadar yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanı değişmiş olmasa bile rejim değişmemektedir. Değişmeyen bu rejimin ideolojisi, cumhurbaşkanının hareket alanını kısıtladığı gibi müesses nizamın temsilcilerinin de bu ideoloji çerçevesinde hareket etmesini sağlamaktadır. Cumhurbaşkanının hem seçkinler zümresinden olması hem de yürütme erkinin başı olarak yetkilerinin anayasada kısıtlanması dış politikadaki değişimi yavaşlatmıştır.²⁴⁸

Rejim unsurunun yanında, dış politikadaki değişimi engelleyen bir diğer süreklilik unsuru ise ulusal ve devlet çıkarları olmuştur. İran devletinin ulusal çıkarları, Ruhani’nin olağanın dışında bir değişim göstermesini engellemektedir. Bu husus Ruhani’nin, İran nükleer politikasında selefi Ahmedinejad gibi öncelik vermesi ve bu politikadan vazgeçmemesinde görülmüştür. Nükleer enerji politikasının rejimin ana politikası konumuna gelmesinden dolayı, Ruhani’nin bu politikadan vazgeçme gibi bir seçeneği bulunmamaktadır. Ruhani, nükleer enerji politikasını sürdürmekte kararlı davranmış fakat selefi Ahmedinejad’a nazaran kullandığı araç ve yöntemler farklı olmuştur.²⁴⁹

Dış politikayı belirleyen süreklilik unsurları Ruhani’nin hareket alanını kısıtlamasına rağmen, İran’ın dış politikasında çeşitli değişimler gözlemlenmiştir. Ruhani’nin göreve gelmesiyle birlikte dış politikada rol alan bürokrasi değiştirilmiştir. Özellikle Ahmedinejad döneminde ideolojik görüşleriyle tanınan bürokratik yöneticilerin yerine daha pragmatist kimlikleriyle bilinen yöneticiler atanmıştır. Ruhani’nin bu stratejisiyle verilmiş olan değişim sinyalleri, yerini zamanla icraatlara bırakmıştır.²⁵⁰

²⁴⁷ Alaeddin Yalçinkaya, Yasemin Konukçu, “İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri: Hasan Ruhani’nin Birinci Dönem Örneği”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2017, s. 408.

²⁴⁸ Bayram Sinkaya, “Ahmedinejad’dan Ruhani’ye İran Dış Politikasında Değişim: İtidalli Dış Politika”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 6, Sayı 61, s. 31.

²⁴⁹ Sinkaya, a.g.m., s. 32.

²⁵⁰ Sinkaya, a.g.m., s. 32.

Ruhani'yle birlikte, İran dış politikasında göze çarpar nitelikte değişim rüzgârları esmiştir. Ruhani'ye göre, ekonominin düzeltilebilmesi için dış yaptırımların kaldırılması gerekmektedir. Yaptırımların kaldırılması için de dış politikada ılımlı hareket edilmesi lazımdır. Peki, bu ılımlı hareket tarzı nasıl olacaktı? Ruhaniye göre ılımlı olmak demek, realite ve İslam rejiminin ideolojisi arasındaki dengeyi kurabilmektir. Aynı şekilde, dış ilişkilerde aşırı yaklaşımlardan kaçınmaktır. Ruhani, dış politikada sloganvari hareketlere karşı çıkmıştır. Ona göre, bu tarz sloganvari ve saldırgan hareketler İran dış politikasını zedelemektedir. Bir diğer ılımlı hareket etme tarzı ise dış dünyayla etkili ve yapıcı iletişim kurmaktır. Ruhaniye göre İran'ın dış politikada karşılaştığı sorunların temel sebebi, diğer devletlerin İran'a olan güvensizlikleridir. Bu güvensizlik ortamını oluşturan hususlar ise dış politikada gösterilen aşırı yaklaşımlardır. Bu çerçevede eğer aşırıya kaçan söylemler ve sloganlar terk edilirse bu güvensizlik ortamının kalkacağına inanmıştır.²⁵¹

Yukarıda da değinildiği gibi Ruhani'nin dış politika tarzının farklı olmasının temel nedeni, onun uluslararası sisteme bakış açısından kaynaklanmaktadır. Selefi Ahmedinejad'a nazaran farklı bir bakış açısına sahip olması, İran dış politikasında değişimi de beraberinde getirmiştir. Ahmedinejad uluslararası sistemi, ezenler ve ezilenler olarak iki sınıfa ayırırken; Ruhani ise uluslararası sistemi, karşılıklı bağımlılık ilkesi üzerinden değerlendirmiştir. Ruhaniye göre devletler ilişkilerini, karşılıklı 'kazan-kazan' yaklaşımına göre sürdürmelidirler. Batı'yı emperyalist ve sömürgeci olarak tanımlayan Ahmedinejad yüzünü Batı'dan Doğu'ya çevirmiştir. Ruhani bu politikayı değiştirerek 'hem Doğu hem Batı' söylemi içerisine girmiştir.²⁵²

Ruhani, ilk BM toplantısındaki konuşmasında İsrail'e yönelik yumuşak tavrının aynısını ABD için de göstermekten kaçınmamıştır. Amerika, İran rejimini 'Büyük Şeytan' olarak tanımlamaktadır. Büyük şeytan olarak tanımlanmasına rağmen Ruhani'nin '*Amerika'yla farklılıklarımızı yönetebiliriz.*' şeklinde konuşması ABD'yle diyalog kapılarını aralamıştır. Ruhani, '*Nükleer silahların İran'ın savunma doktrini içerisinde yeri yoktur.*' söylemiyle de nükleer politikayı ılımlaştırmıştır.²⁵³

²⁵¹ Sinkaya, a.g.m., s. 32.

²⁵² Sinkaya, a.g.m., s. 32.

²⁵³ Taha Akyol, (26.09.2013.), *İran Faktörü*, Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/iran-faktoru-24789606>.

Ruhani, dış politika hedeflerini gerçekleştirebilmek için Batı'yla ilişkilerini ılımlı, müzakereci ve uzlaşmacı bir çizgide sürdürmeye çalışmıştır. Fakat aynı müzakereci tavrı bölge ülkelerine karşı gösterememiştir. Çünkü dinî lider, Batı ile ilişkilerde Ruhani'ye göstermiş olduğu toleranslı tavrı bölge politikasında göstermemiştir. Bu da Ruhani'nin bölgedeki politikasını, dinî liderin çizgisine uygun olacak şekilde planlamasını gerektirmiştir. Bölgede, ılımlı bir politika yerine güvenlikleştirilmiş bir strateji izlenmiştir. İran'ın bölgesel politikaları, bir hükûmet politikası olmaktan ziyade bir devlet politikasını yansıtmaktadır. Dinî lider ve Devrim Muhafızları tarafından belirlenen bölgesel politikaları, Ruhani değiştirebilme gücüne sahip değildir. Onun yapabileceği tek şey bu politikalara uyumlu bir şekilde çalışmaktır. Tabii ki bunun yanında Ruhani'nin bölgesel politikalarda, dinî liderden farklı düşünmediğini vurgulayan görüşler de vardır.²⁵⁴

2.4. RUHANİ'NİN ORTA DOĞU DIŞ POLİTİKASI

2.4.1. İran-Suudi Arabistan İlişkileri

Ruhani döneminde, İran-Suudi Arabistan arasındaki ikili ilişkilerin analizini yapabilmek için bu iki ülkenin tarihsel süreçteki ilişkilerinin haritasını çıkarmak gerekir. İran-Suudi Arabistan ilişkileri, 1924'te Arabistan'ın bir devlet olarak varlık gösterebilmesiyle başlamıştır. İlişkilerin devlet nezdinde başlama süreci her ne kadar yakın bir tarihe denk gelmiş olsa da millet nezdinde bu iki ülkenin ilişkileri İslamiyet öncesine kadar gitmektedir. Arapların, Hz. Muhammed'in kurduğu devletle siyasi tarihte varlık göstermeye başlamalarıyla birlikte iki ülkenin etkileşimleri de artmıştır. İran'ın İslam'a farklı yorumlar getirmesiyle oluşan mezhepsel farklılıklar sonucu, iki ülkenin ilişkileri bu süreçten sonra mezhep temelli devam etmiştir.²⁵⁵

Suudi Arabistan-İran ilişkilerinin resmî devlet düzeyindeki diplomatik münasebetleri ancak 1932 yılından sonra kurulmaya başlanmıştır. Devlet olma kültürünü kazanan Suudi Arabistan, mezhepsel hassasiyetlerini bir kenara bırakıp ulusal çıkarları çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. İran İslam Devrimi öncesi, bu devletlerdeki statükocu monarşik yönetimlerin varlığı iki ülkenin ortak çıkarlar

²⁵⁴Yalçınkaya, Konukçu, a.g.m., s. 409.

²⁵⁵Gündoğdu, a.g.e., s. 296-297.

etrafında hareket edebilmesini sağlamıştır.²⁵⁶ Devrimden önce İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin belirleyici faktörü SSCB tehdidi olmuştur. ABD'nin bölgede SSCB tehdidi sonucu desteklediği İran ve Suudi Arabistan birlikteliği, bölgenin güvenliği ve Batı'nın çıkarları için önemli olarak görülmüştür.²⁵⁷

ABD'nin teşvikiyle ilişkilerde oluşan olumlu hava, yer yer Şah ve Kral arasında çekişmeler yaşanmış olsa da, devrime kadar gizli bir rekabetle devam etmiştir. Devrime kadar mezhepsel farklılıklar, dış politikalarında belirleyici bir unsur olmamıştır. 1979 İran İslam Devrimi'nin yaşanmasıyla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır.²⁵⁸ Devrimin monarşi karşıtı söylemleri ve Şii İslam anlayışı temeline dayanması Suudi Arabistan Krallığını tedirgin etmiştir. Suudi Arabistan'ın "Vahabi" inancıyla taban tabana zıt bir ideoloji olan "Şiilik" inancının İran'ın ana politikası olması, Suudi Arabistan'ın İran'a karşı saldırgan bir tavır almasına yol açmıştır.²⁵⁹

Humeyni döneminde, İran-Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler ideolojik ve mezhepsel temelde yürütülmüştür. Humeyni'nin devrim ihracıyla bölgeye hâkim olma stratejisi, Suudi Arabistan tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. İlk zamanlar bu tehdide karşı tampon konumunda Irak'ın bulunması, iki devletin fiilen karşı karşıya gelmesini engellemiştir. Suudi Arabistan'ın Saddam yönetiminden rahatsızlık duyması, İran-Irak savaşında tarafsız kalmasını sağlamışsa da herhangi bir tarafın savaşı kazanmasını da arzu etmemiştir.²⁶⁰

Humeyni döneminde İran-Arabistan ilişkilerinin bozulmasına yol açan olay, 1987'de Hac sırasında 400 İranlı hacının öldürülmesi olmuştur. İran'ın devrimden sonra en çok dillendirdiği mesele, Hac organizasyonunun bir devletin tekelinden çıkartılıp Müslüman ülkelerden oluşan bir komisyona devredilmesi hususu olmuştur. Humeyni'nin Hac ibadetinin sadece bir ubudiyet vazifesi olmadığı, siyasi bir anlam katılması gerektiği konusundaki görüşleri bu olayların çıkış noktasını tetiklemiştir. Humeyni'nin Hac ibadetini siyasi bir politika aracı olarak kullanması, Suudi

²⁵⁶Gündoğdu, a.g.e., s. 302.

²⁵⁷ Nasser Kashef Asl, *1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 77.

²⁵⁸Gündoğdu, a.g.e., s. 308.

²⁵⁹Kashef Asl, a.g.m., s. 79.

²⁶⁰Kashef Asl, a.g.m., s. 83.

Arabistan tarafından sert bir şekilde karşılık görmüştür. Humeyni döneminde İran-Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri, mezhep ve ideoloji gibi faktörler belirlemiştir.

İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde, dış faktörlerin etkisinin azaldığı dönemlerde iş birliği içindelerken dış faktörlerin etkisinin arttığı zamanlarda çatışma ortamına girildiği görülmektedir. Özellikle ABD'nin bölgedeki menfaatlerini korumak için bir tarafı kendi safına çekmeye çalıştığı dönemlerde bu husus daha fazla karşımıza çıkmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin genelde mezhepsel temelde kurulduğu fikri hâkim olsa da ilişkilerin pragmatik bir yönü hep varlığını korumuştur.²⁶¹ Ortak çıkarların fazlaştığı dönemlerde, ilişkilerin hem liderler hem de devlet nezdinde arttığı görülmüştür. Özellikle Irak-Kuveyt savaşında İran'ın tarafsız kalması ve Rafsancani'nin ılımlı politikaları iki ülke arasındaki ilişkilerde olumlu hava estirmişti.²⁶²

İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin dönüm noktalarından biri, ABD'nin Irak'ı işgal edip Saddam'ı devirmesi olayı olmuştur. İran ve Suudi Arabistan için ortak düşman konumunda olan Saddam'ın devrilmesi Irak'ta otorite boşluğu oluşturmuştu. Bu otorite boşluğu doldurmaya çalışan iki devlet, Irak'ta güç mücadelesine girmiştir. İran'ın Irak'ta Şii nüfusu üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmesi, Suudi Arabistan'da tedirginlik yaratmıştı. Suudi Arabistan Kralı bu durumu, 'Amerika Irak'ı, İran'a altın tepside sundu.' şeklinde dile getirmiştir.²⁶³

İran ve Suudi Arabistan arasındaki güç mücadelesinin temel çıkış noktası çıkar çatışmasına dayanmaktadır. Bu çıkarlar, çoğunlukla birbiriyle örtüşmekle beraber büyük bir rekabet ortamı da oluşturmaktadır. Rekabetin getirmiş olduğu güç mücadelesi, kendisini vekâlet savaşları üzerinde göstermektedir. İki ülke de çıkarları için bölgedeki diğer devletleri kendi lehinde konsolide etmeye çalışmaktadırlar. Mezhep, bölgeye hâkim olma, İsrail, enerji kaynaklarını ve yollarını kontrol etme gibi durumlar çatışmanın çıkmasını sağlayan temel unsurlardır.²⁶⁴

²⁶¹Muhammed Hilmi Özev, "İran-Suudi Arabistan İlişkileri 1934-2014", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 6, Sayı, 1, 2016, s. 83.

²⁶²Hakkı Uygur, *İran ve Arap Baharı*, SETA ANALİZ, Mart 2012, s. 10.

²⁶³ Bayram Sinkaya, (11.06.2016), *İran Suudi Arabistan Gerginliği Nereye Var?*, <https://orsam.org.tr/tr/suudi-arabistan-iran-gerginligi-nereye-varir/>.

²⁶⁴Hakan Kılıç, "İran-Suudi Arabistan İlişkileri ve Arap Baharı", *Ahi Evran Akademi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2020, s. 109.

İki ülke arasındaki ilişkilerde sorun oluşturan temel unsurlardan biri mezhepsel farklılıklardır. Bu mezhep çatışmasının tarihi her ne kadar Emeviler dönemine kadar götürülse de asıl dönüm noktası 1802 yılında Suud Emiri'nin Kerbela'ya düzenlediği baskın sonucu yüzlerce Şii'nin öldürülmesiyle başlamıştır.²⁶⁵ Şiilik ve Vahabilik, İslam'ın iki farklı şekilde yorumlanması olmakla birlikte bu iki düşünce birbirine taban tabana zıt fikirler içermektedir. Burada asıl cevap verilmesi gereken husus, bu mezhepler politikanın belirleyicisi midir? Yoksa çıkarlar için kullanılan birer argümanlar mıdır? İran-Suudi Arabistan'ın, aralarındaki mezhepsel farklılıklara rağmen, ortak çıkarlarının olduğu dönemlerde çok kez ittifak kurduğu da bilinmektedir. Bu durum, bu iki ülke arasındaki ilişkilerde mezhep faktörü hem iç politikada hem dış politikada amaç olmaktan ziyade, hedeflerini gerçekleştirmek için birbirlerine karşı kullandıkları bir araç olduğunu görülmektedir.²⁶⁶

İran ve Suudi Arabistan çekişmesini tetikleyen önemli unsurlardan bir diğeri ise bölgeye hâkim olma mücadelesidir. İran Şii nüfusu üzerinden bunu gerçekleştirmeye çalışırken, Suudi Arabistan ise Şii karşıtı grupları destekleyerek bunu yapmaya çalışmıştır. İki ülkenin bölgedeki hedeflerinin aynı noktada kesişmesi rekabeti artırmıştır. İran, hakimiyetini artırmanın yolunun bölgedeki yönetimlerin değişmesiyle gerçekleşeceğini düşünürken; Suudi Arabistan ise bölgedeki statükocu yönetimlerin korunması gerektiğini düşünmüştür. Özellikle 2010 yılında yaşanan Arap Baharı olayları Suudi Arabistan'ı endişelendirmiştir. Arap Baharı hareketiyle, birçok ülkede yaşanan gelişmeler bölgede otorite boşluğu yaratmış ve bu boşluğu doldurmak için iki ülke rekabet içine girmiştir.²⁶⁷

2010 sonrası Orta Doğu'da yaşanan Arap Baharı olayları, iki ülke arasındaki çekişme alanlarını hızla genişletmiştir. İran, olayların ilk zamanlarında 'İslami Uyanış' olarak nitelendirdiği bu ayaklanmaların yaşandığı bölgelerde Şii azınlıklar desteklenmiştir. Şii nüfusu üzerinden, bölgede yaşanan olayları politik amaçları için kullanan İran'a karşı Suudi Arabistan'ın Şii muhalif grupları desteklemesi, bölgedeki

²⁶⁵ Esra Çomarlı - Sayim Türkmen, "İran ve Suudi Arabistan Dış Politika Anlayışları ve Güç Mücadelesine Genel Bir Bakış", *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Aydın 2020, s. 190.

²⁶⁶ Özev, a.g.m., s. 101.

²⁶⁷ İsmail Akdoğan, *Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerinde Etkisi*, (Editör: Kemal İnâat, Muhittin Ataman), Açılım Kitap, 2014, s. 472.

vekâlet savaşlarını üst noktaya taşımıştır.²⁶⁸ Bu vekâlet savaşları Bahreyn, Yemen ve Suriye’de krize dönüşmüş içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. İki ülke Arap Baharı hareketinden etkilenmemek için hareketin etkilerini kendi sınırları dışındaki ülkelere müdahale ederek tutmaya çalışmışlardır.²⁶⁹

İran-Suudi Arabistan arasındaki vekâlet savaşlarının en yoğun yaşandığı bölge Yemen olmuştur. Yemen’de çıkan iç savaş, bu iki ülkenin müdahil olmasıyla insanlık krizine dönüşmüştür.²⁷⁰ İran’ın Devrim Muhafızları Ordusu’na bağlı dış işlerden sorumlu Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani, Suriye gibi Yemen’de de aktif rol almıştır. Kasım Süleymani’nin hem Yemen’de hem de Suriye’de varlık göstermesi İran’ın bölgedeki hâkimiyetini artırmıştır. İran’ın, Yemen’de desteklediği Husi güçlerinin isyanını bastırmak için Suudi Arabistan öncülüğünde koalisyon gücü kurulmuştur. Kurulan koalisyon gücünün Yemen’e askerî operasyon düzenlemesi İran tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Her iki ülke, Yemen’de haklı taraf olduklarını iddia ederek yaptıkları askerî operasyonları meşrulaştırmaya çalışmışlardır.²⁷¹

Ruhani Suudi Arabistan’a, Yemen’e yönelik yaptığı askerî operasyonu durdurma çağrısı yapmıştır. İran yönetim kurumları tarafından, askerî operasyon sert bir dille eleştirilmiş ve Husi hareketine destek beyanları dile getirilmiştir. Suudi Arabistan, yapılan uyarıları önemsememiş ve İran’ın Husilere silah yardımını kesmesini istemiştir. İki ülke arasındaki gergin ilişkileri daha da derinleştiren Yemen krizi üzerine Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2017 yılında İran’a yaptığı ziyarette bu sorunun çözümü için arabuluculuk yapmıştır. Ruhani yönetiminin Yemen’de aktif bir siyaset içine girememiş olmasının önemli bir sebebi, bölgede izlediği ılımlı politikanın bozulmasını istememesidir.²⁷²

Ruhani döneminde, iki ülke arasında krize yol açan bir diğer olay ise 2015 yılında Mekke’de Hac ibadeti sırasında yaşanan izdiham sonucu 460 İranlı hacının ölmesi olmuştur. Yaşanan izdihamda 800 kişi ölmüş fakat ölen kişilerin çoğunlukla İran vatandaşı olması, İran’ın Suudi Arabistan’ı bu konuda suçlamasına neden

²⁶⁸Özev, a.g.m., s. 95.

²⁶⁹Kılıç, a.g.m., s. 113.

Çomarlı, Türkmen, a.g.m., s. 177.

²⁷¹ Bayram Sinkaya, “Suudi Arabistan’ın Yemen’e Müdahalesi Karşısında İran’ın Tutumu”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 7, Sayı 68, Ankara 2016, s. 15.

²⁷²Sinkaya, a.g.m., s. 19.

olmuştur. Suudi Arabistan bu suçlamaları kabul etmemiş hatta yaşanan izdihamdan İranlı hacıları sorumlu tutmuştur. Yemen ve Suriye'deki vekâlet savaşları üzerine böyle bir olayın yaşanması, iki ülke arasındaki gergin olan ilişkileri daha da artırmıştır.²⁷³

Ruhani dönemindeki İran-Suudi Arabistan ilişkilerini etkileyen önemli bir unsur da Arabistan'da gerçekleşen yönetim değişikliği olmuştur. Yeni yönetimin başında bulunan Kral Muhammed bin Selman, İran'ın bölgedeki hareket alanını kısıtlamaya yönelik politikalar uygulamaya çalışmıştır.²⁷⁴ Yeni yönetimin iç politikada attığı sert adımlardan biri Şii alim olan Şeyh Nimr'in ve beraberindeki 46 kişinin idam edilmesi olmuştur. Şii din adamının idam edilmesine, İran yönetimi tarafından sert tepki gösterilmiştir. Bu idam sonrası İran'da Suudi Arabistan'a yönelik çeşitli gösteriler düzenlenmiş, bu protestolarda Arabistan'ın Tahran Büyükelçiliği'ne yönelik yapılan saldırılarla elçilik yakılmaya çalışılmıştır. Bu olay sonrası Suudi Arabistan, İran'la tüm diplomatik ilişkilerini kestiğini açıklamıştır.²⁷⁵

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Suudi Arabistan elçiliğine yapılan saldırıyı kınamış ve saldırganların yakalanıp yargılanması gerektiğini söylemiştir. Ruhani, Suudi Arabistan'la yaşanan krizlerde ortamı yumuşatıcı açıklamalar yapmaktan çekinmemiştir. Ayrıca Ruhani, Suudi Arabistan'la ilişkilerin geliştirilebileceğini, fakat Arabistan'ın Yemen operasyonunu durdurması ve İsrail'le ilişkilerini kesmesi şartını hep öne sürmüştür. Arabistan ise İran'ın bölgedeki Şii gruplarını kışkırtma girişimlerini durdurması yönünde açıklamalar yapmıştır.²⁷⁶

İran dış politikasını belirleyen aktörlerden biri olan Devrim Muhafızları'nın bölgedeki güvenlik politikaları, Ruhani'nin ılımlı dış politikasının bölgedeki etki alanını daraltmıştır. İran'ın hem iç hem dış politikasında etkili olan grupların fevri hareketleri, Ruhani'nin ılımlı ve diyalogcu politikasını sekteye uğratmıştır.²⁷⁷

²⁷³Çomarlı, Türkmen, a.g.m., s. 193.

²⁷⁴ Bayram Sinkaya, (11.06.2016), *İran Suudi Arabistan Gerginliği Nereye Var?*, <https://orsam.org.tr/suudi-arabistan-iran-gerginligi-nereye-varir/>.

²⁷⁵ Çomarlı, Türkmen, a.g.m., s. 193.

²⁷⁶ *Ruhani Suudi Arabistan'la İyi İlişkiler Kurabiliriz*, Sputnik News, 11.12.2017. <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/20171211031345475-ruhani-suudi-iyi-iliski/>.

²⁷⁷ Arif Keskin, (08.01.2016), *İran Suudi Arabistan Krizine Tahran Nasıl Bakıyor?*, Aljazeera Türkçe, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-suudi-arabistan-krizine-tahran-nasil-bakiyor>.

Hasan Ruhani'nin, Batı'yla nükleer enerji konusunda anlaşmaya varması Suudi Arabistan'ı rahatsız etmiştir. Ruhani hükümetinin Dışişleri Bakanı Cevad Zarif yaptığı açıklamada, Nükleer anlaşma sonucu ABD ve Batı'yla kurulan iyi ilişkilerin bölgeye yansıtacağını ve İran'la Suudi Arabistan arasındaki gerginliği azaltacağını ifade etmiştir. Cevad Zarif'in bu söylemleri, Suudi Arabistan tarafından olumlu karşılanmamıştır. Arabistan'a göre bu anlaşma sonucu İran'ın nükleer güce sahip olması, bölgedeki etkinliğinin daha da artmasını sağlayacaktır. Bu nedenle nükleer anlaşma üzerinden ABD'ye tepki göstermiştir.²⁷⁸

Ruhani döneminde, iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların çıkış sebeplerinden bir diğeri ise Suriye krizidir. 2011 yılında Arap Baharı etkilerinin Suriye'ye sıçraması sonucu, yaşanan ayaklanmalarla birlikte ülkede iç savaş başlamıştır. Bu iç savaş süreci, İran ve Suudi Arabistan için yeni bir güç mücadelesi merkezine dönmüştür. İran, mevcut Baas yönetimi Esad'ı ülkedeki direniş milisleri üzerinden desteklerken; Suudi Arabistan Esad'a muhalif olan grupları desteklemiştir. Arabistan, Irak üzerinde kaybettiği hâkimiyetini İran'ın bölgedeki en önemli müttefiki olan Suriye üzerinden kazanmaya çalışmıştır. Suriye iç savaşı, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesini engelleyen önemli faktörlerden biri olmaya devam etmiştir. Ruhani döneminde de İran'ın, Suriye üzerindeki aynı politikasını devam ettirmesi ikili ilişkilerin düzelmesini engellemiştir.²⁷⁹ Her iki ülke de güç mücadelesini ve çıkar çatışmasını bir köşeye koymadığı sürece, ikili ilişkilerinde kısa zamanda düzelmeye beklenmemektedir. Bölgede bir mezhepsel çatışmadan ziyade, çıkar çatışması ve hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Dış güçlerin müdahalesiyle birlikte işler iyice içinden çıkılmaz bir hâl almıştır.

2.4.2. İran-Türkiye İlişkileri

Türkiye-İran ilişkilerinin temel kodları Osmalı-Safevi İmparatorlukları döneminde şekillenmiştir. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in, İmparatorluğun politikasını Batı'dan Doğu'ya döndürmesiyle birlikte bölgede sert mücadeleler

²⁷⁸ Engin Koç, "İran ve Suudi Arabistan İlişkilerinin ve Bölgesel Politikalarının Devlet Kimliği Bağlamında Analizi", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2014, s. 267.

²⁷⁹ Cem Yılmaz, "İran ve Suudi Arabistan'ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 3, Sayı 126, Şubat 2011, s. 61.

yaşanmış ve Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyeti sağlamasıyla sonuçlanmıştır.²⁸⁰ Bu dönemde, iki imparatorluk arasındaki mezhepsel farklılıklar ön plana çıkmıştır. Bölgede, iki imparatorluk arasındaki savaşların bitiş noktası 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile olmuştur.²⁸¹

Türkiye ve İran, jeopolitik konumları nedeniyle bölgede sık sık karşı karşıya gelmektedirler. Jeopolitik kodlar, iki ülkeyi birbirine bağımlı hâle getirmiştir. İran, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan kapısı konumundayken; Türkiye de İran'ın Batı'ya açılan kapısı konumundadır. Bu stratejik faktörler, iki ülkenin birbirinden kolay kolay vazgeçmemesine neden olmaktadır. Stratejik özellikleri bu ülkeleri birbirine yakınlaştırırken, ideolojik ve kültürel farklılıkları ise iki ülkenin birbirine karşı daha temkinli yaklaşmasına neden olmuştur. Günümüzde İran, Fars milliyetçiliği ve Şii mezhebine mensup bir ülkeyken; Türkiye ise Sünni-Laik ideolojiye sahip bir ülkedir.²⁸²

1979'da İslam Devrimi ile birlikte rejimi değişen İran, laik rejimle yönetilen Türkiye'yle ilişkilerinde de değişim yaşamıştır. Dinî ideolojinin, laik ideolojiye karşı tutumu çok sert olmuştur. Humeyni'nin laik sistem karşıtı görüşleri, iki ülkenin ilişkilerinde birbirine temkinli yaklaşmasına neden olmuştur.²⁸³ İran'ın, Türkiye'de laik rejimi zayıflatma girişimlerini ve devrim ihraç politikalarını siyasal ve radikal İslamcılar üzerinde yapmaya çalışması, Türk siyasi elitleri tarafından hoş karşılanmamış ve karşı politika olarak İsrail ile iş birliği yapılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye İran'ı kendi rejimi için bir tehdit olarak görürken, İran da Türkiye'yi Batı'nın iş birlikçisi olarak görmüştür.²⁸⁴

²⁸⁰ Soner Doğan, (20.06.2016), *Türkiye İran İlişkilerinde Suriye Faktörü: Risk Üçgeninde İstikrar Arayışı*, İNSAMER, <https://insamer.com/tr/turkiye-iran-iliskilerinde-suriye-faktoru-risk-ucgeninde-istikrar-arayisi> 315.html.

²⁸¹ Özcan Büyükgöçer, *XXI. Yüzyıl Başlarında Türk Dış Politikası Çerçevesinde Türkiye-İran İlişkileri*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2020, s.50.

²⁸² Can Topçu, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İran İlişkileri*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, İstanbul 2017, s. 7.

²⁸³ H. Akın Ünver, "İslamcı Söylemde Değişen Türkiye Algısı ve Türkiye-İran İlişkilerinin Geleceği", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 5, Sayı 52, s. 64.

²⁸⁴ Hüseyin Bağcı, "Bayram Sinkaya, 'Türkiye İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinde Bir Değerlendirme', *Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu Küreselleşmenin Türkiye-İran Toplamları Üzerindeki Etkileri ve Toplamların Karşılaşabileceği Problemler*, Ankara 2008, s. 1.

İran-Türkiye ilişkilerini, uzun dönem güvenlik ve ideoloji sorunları şekillendirmiştir. Genellikle iki ülkenin iktidarında olan yönetimlerin önceliklerine göre, güvenlik veya ideolojik unsur ön plana çıkmıştır. Ülke liderlerinin bakış açıları da bu iki unsur etrafında şekillenmiştir. Mesela Türkiye’de, Özal hükümetinin yönetimde olduğu dönemde Özal’ın pragmatist yaklaşımı ilişkileri yumuşatmışken; Ecevit’in İran’a, bölücü ve irticai faaliyetleri destekleyen bir devlet gözüyle bakması ilişkileri gerginleştirmiştir. Aynı durum, İran yönetimindeki liderler için de geçerli bir husus olmuştur.²⁸⁵

Türkiye-İran ilişkilerinin en gergin olduğu ve kopma aşamasına geldiği dönem 80’li ve 90’lı yıllardır. Bu gerginliğe birçok olayın etkisi olmuştur. Özellikle bölgesel ve küresel düzeyde yaşanan gelişmeler, gerginliği zaman zaman azaltmış veya artırmıştır. 90’lı yıllarda İran’ın Türkiye’ye karşı PKK terör örgütünü desteklediği şeklindeki söylemler, ilişkilerdeki temel belirleyici unsurlardan biri olmuştur. İran’da reformcu Cumhurbaşkanı Hatemi’nin yönetime gelmesiyle birlikte ikili ilişkilerde düzelmeler yaşanmıştır. Hatemi’nin, İran’ın Türkiye’deki İslamcı grupları desteklemek gibi bir niyetinin olmadığı hususuna vurgu yapması ve 2002 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in İran’ı ziyaret etmesi, ilişkilerin ideolojiden uzak reel bir zemine oturmasını sağlamıştır.

Türkiye-İran ilişkilerinde ideolojik farklılıkların önemslenmediği ve daha gerçekçi zeminde ilişkilerin kurulduğu dönem, 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle başlamıştır.²⁸⁶ İran, Türkiye’de muhafazakâr bir partinin iktidara gelişini olumlu karşılamış ve Türkiye’ye karşı ön yargıları azalmıştır. AK Parti’nin iktidara gelişinden sonra bölgede yaşanan bazı gelişmeler iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. ABD’nin Irak’ı işgalinden sonra bölgede bağımsız bir Kürt devletinin kurulma ihtimali ve PKK’nin PJAK kolunun, İran’da silahlı eylemler başlatması iki ülkenin ortak hareket etmesini sağlamıştır. Ayrıca Irak-ABD savaşında Türkiye’nin, ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak’a girişine izin

²⁸⁵Bağcı - Sinkaya, a.g.m., s. 1.

²⁸⁶Bayram Sinkaya, “Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Ziyareti”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 3, Sayı 27, Mart 2011, s. 13.

vermemiş olması İran tarafında olumlu karşılanmıştır. Türkiye bu dönemde, komşularıyla ‘sıfır sorun’ politikası çerçevesinde hareket etmiştir.²⁸⁷

2010 yılı Arap Baharı hareketlerinin başladığı döneme kadarki süreçte, AK Parti İran’la olan ilişkilerinde ilerisini düşünerek ılımlı bir şekilde hareket etmiştir.²⁸⁸ Hatta bu dönemde İran-Türkiye ilişkileri gerginlikten uzak, ekonomik hedeflerin ön planda olduğu bir zaman olmuştur. İran’ın nükleer politikasının çıkmaza girdiği ve Batı’yla çatışmaların arttığı bu dönemde, Türkiye’nin arabuluculuk görevini üstlenip Tahran Deklarasyonu’nda sunduğu çözüm önerisinin İran tarafından kabul edilmesi İran’ın Türkiye’ye olan güvenini göstermiştir. Türkiye ve Brezilya’nın nükleer çözüm önerisinin Batı tarafından kabul edilmesi ve BM Güvenlik Konseyi’nde İran’a yönelik yaptırımların uygulanması ile ilgili oylamada, Türkiye’nin red oyu kullanması ikili ilişkilerin daha da yoğunlaşmasını sağlamıştır.²⁸⁹

Türkiye’nin İran’a yönelik ilişkilerinde eksen kayması yaşadığı dönem 2010 yılında Orta Doğu’da başlayan, bağımsızlık ve özgürlük hareketi olarak görülen Arap Baharı hareketleri sonucunda başlamıştır. Türkiye’nin Orta Doğu’da yaşanan bu toplumsal hareketlere rol model olarak gösterilmesi, bu süreçte aktif rol oynaması ve İran’ın bölgedeki hedeflerini sekteye uğratması Tahran tarafından olumlu karşılanmamıştır. İran’a göre bu İslami Uyanış Hareketleri, İslam Devrimi’nin etkisinin sonucunda ortaya çıkmıştır.²⁹⁰ İran, bölgedeki hareketlerin yaşandığı ülkelerde farklı stratejiler uygulamıştır. Özellikle olayların Suriye’ye sıçramasıyla birlikte, tamamen politika değişikliğine doğru gitmiştir. İşte bu noktada Türkiye’nin Suriye’de, İran’dan farklı bir politika takip etmesi iki ülke ilişkilerinin gerginleşmesiyle sonuçlanmıştır.²⁹¹

Türkiye-İran arasındaki rekabetin çıkış noktası, esasen aynı hedeflere yönelmesi sonucunda oluşmuştur. Özellikle Arap Baharı’ndan sonra Türkiye’nin olayları dışarıdan izleyen değil bizzat olayları belirleyen kişi ve Orta Doğu’da tercih

²⁸⁷Sinkaya, a.g.m., s. 23.

²⁸⁸Yalçın Sarıkaya, “Başlangıçtan 15 Temmuz’a AK Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”, *Turkish Studies Social*, 15(3), Nisan 2020, s. 1426.

²⁸⁹Sinkaya, a.g.m., s. 24.

²⁹⁰Sarıkaya, a.g.m., s. 1433.

²⁹¹Soner Doğan, (20.06.2016), *Türkiye İran İlişkilerinde Suriye Faktörü: Risk Üçgeninde İstikrar Arayışı*, İNSAMER, https://insamer.com/tr/turkiye-iran-iliskilerinde-suriye-faktoru-risk-ucgeninde-istikrar-arayisi_315.html.

edilen güç konumuna gelmek istemesi, iki ülkeyi rekabet içine sokmuştur. Zaten İran'ın İslam Devrimi'nden sonra ana politikası bölgede hâkim güç olmaktı. Türkiye'nin ise 2010 Arap Baharı olaylarına kadar Orta Doğu'da böyle bir iddiası yoktu. Bu döneme kadar güvenlik kaygılarını ön planda tutan Türkiye'nin artık oyunu oynayan değil oyunu belirleyen olmak istemesi, bölgenin büyük güçlerinden biri olan İran'la karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.²⁹²

İki ülkenin karşı karşıya geldikleri ilk yer Suriye olmuştur. Suriye'de başlayan iç savaş sonrası ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. Türkiye'nin Suriye'deki muhalif grupları desteklemesi, İran'ın ise mevcut iktidarda olan Baas yönetimindeki Esad'ı desteklemesi ilişkileri bir hayli gerginleştirmiştir. İran, Arap Baharı olaylarının çıkış noktasından itibaren değişim yanlısı bir politika izlemesine rağmen, Suriye'de statüko yanlısı bir politika izlemiştir. İran, uluslararası kamuoyuna kendisinin Suriye'de IŞİD'le mücadele ettiğini gösterirken; Türkiye'nin ise Suriye'de aşırılıkçı grupları desteklediğini iddia etmiştir. Söz konusu bu iddialar ilişkileri zedelemiş, hatta kopma aşamasına getirmiştir.²⁹³

İran-Türkiye ilişkilerinin Suriye meselesi çerçevesinde şekillendiği dönemde, Hasan Ruhani İran cumhurbaşkanı olmuştur. Hasan Ruhani'nin İran Meclisinde düzenlenen yemin törenine, 55 ülkeden çeşitli liderler davet edilmiştir. Davete Türkiye'den, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü temsilen Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu katılmıştır. Davutoğlu yemin töreninin ertesi günü, İran'ın yeni cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Toplantı sonrası Ahmet Davutoğlu yaptığı açıklamada, iki ülkenin de bölgenin istikrarı için ortak hareket etme kararı aldıklarını söylemiştir. Görüşmede Suriye konusunun ayrıca derinlemesine ele alındığını ve yeni hükümetin olumlu tavır gösterdiğini vurgulamıştır.²⁹⁴

²⁹²S. Gülden Ayman, *Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, İş birliği ve Rekabet*, (Ed. Faruk Sönmezoğlu, N. Özgür Baklavacıoğlu, Özlem Terzi), 21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul 2012, s. 12.

²⁹³Serhat Afacan, "Türkiye-İran İlişkileri Yeniden Düşünmek", *İlke Politika Notu*, Sayı 2, Ocak 2011, s. 5.

²⁹⁴Süleyman Elik, "Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri", *İLEM (İlmi Etütleri Derneği) Politika Notu*, Sayı 2014/01, İstanbul 2014, s. 3.

İki ülkenin diplomatik ilişkilerinin daha da gelişmesi için İran'dan üst düzey altı kişilik ekip Türkiye'ye gelmiştir. İran'dan gelen bu ekip Türkiye'de özellikle ekonomi merkezlerini ziyaret etmiş ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin 30 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir. Aynı şekilde Türkiye'den TBMM sözcüsü Cemil Çiçek, İran'a beş günlük bir ziyaret gerçekleştirmiştir.²⁹⁵

Ruhani, dış politikada yapıcı ve ılımlı hareket etme stratejisini ilk zamanlar hem Batı'ya hem de Türkiye'ye karşı göstermiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler'in 68'inci Genel Kurul Toplantısı için Amerika'da olan iki ülkenin liderleri Abdullah Gül ve Hasan Ruhani baş başa görüşme fırsatı bulmuşlardır. Bu toplantıda, iki ülkenin yapıcı bir yaklaşımla iş birliği içerisinde olması gerektiği hususu üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde Suriye'deki iç savaşın bitmesi için her iki ülkenin de üzerine düşeni yapması gerektiği konuşulmuştur.²⁹⁶

Ruhani'nin dış politikada önceliğini nükleer krizin çözülmesine vermesi ve Batı'yla nükleer anlaşmada ortak noktada buluşması, Türkiye'ye yönelik politikalarında daha sert davranmasına yol açmıştır. Ruhani, Batı'ya karşı göstermiş olduğu uzlaşmacı yönünü Suriye konusunda Türkiye'ye karşı gösterememiştir. Astana süreci, Cenevre Konferansı, Fırat Kalkanı Hareketi ve Zeytin Dalı Operasyonu'nda hep Türkiye karşıtı bir tutum sergilemiştir.²⁹⁷

Ruhani döneminde Türkiye-İran ilişkileri, Suriye olayı çerçevesinde şekillenmiş ve çeşitli sıkıntılar yaşanmış olsa da iki ülkenin ekonomik ilişkileri devam etmiştir. ABD Başkanı Donald Trump'ın, İran'a yönelik uygulamaya koyduğu sert yaptırımlar Türkiye tarafından desteklenmemiştir. Hasan Ruhani ile Recep Tayyip Erdoğan arasında yapılan görüşmelerde, iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için yeni adımlar atılması hususu konuşulmuştur. Daha önce hedeflenen 30 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşmak için karşılıklı sözler verilmiştir.²⁹⁸

²⁹⁵ Davutoğlu: Esad'la İş birliği Kürtler İçin Sorun Doğurur, Hürriyet, 05.09.2013, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-esadla-isbirligi-kurtler-icin-sorun-dogurur-24461087>.

²⁹⁶ Gül, İran Cumhurbaşkanı Ruhani ile Görüştü, Hürriyet, 26.09.2013, <https://www.haberler.com/gul-ruhani-ile-gorustu-5107709-haberi/>.

²⁹⁷ Elik, a.g.m., s. 6.

²⁹⁸ DEİK, Türkiye-İran İlişkileri Yeni Dönem, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-iran-iliskilerinde-yeni-donem>.

15 Temmuz 2016 yılında Türkiye’de gerçekleşen FETÖ Darbesi’nde darbe karşıtı tavır sergileyen İran, darbeyi ABD’nin planladığını söylemiştir. İran’ın darbe karşıtı tavrı sonucunda, iki ülke arasında yumuşama emareleri görülmüş ve ilişkilerde olumlu bir hava esmiştir.²⁹⁹ İlişkilerde bir nebze de düzelme yaşanmasını sağlayan bir diğer husus ise IKBY’nin 2017 yılında almış olduğu bağımsızlık referandum kararı olmuştur. İki ülkenin de topraklarında bulunan Kürt azınlıkların böyle bir talepte bulunma ihtimaline karşı ortak hareket edilmiştir. Bu dönemde iki ülkenin ortak hareket etmesini sağlayan bir diğer olay, Arap Koalisyonunun Katar’a uygulamış olduğu ambargo olmuştur. İran ile Türkiye, hem hava hem deniz yoluyla Katar’a destek vermiş ve ambargonun karşısında olduklarını açıklamışlardır.³⁰⁰

Rekabet ve iş birliği denkleminde şekillenen İran-Türkiye ilişkileri, Ruhani döneminde Suriye konusu dışında iş birliğinin daha fazla ön plana çıktığı görülmüştür. İki ülke, bölgesel ve küresel olaylarda ortak tehditlere karşı iş birliği yapmaktan kaçınmamışlardır. Ama rekabet unsuru, iki ülke arasındaki varlığını hep korumuştur. İki ülke arasındaki bu rekabet unsuru, tarihsel süreç içerisinde güvensizlik durumu oluşturmuştur.³⁰¹

Ruhani dönemindeki İran-Türkiye ilişkilerinde kısa süreliğine de olsa krize yol açan olaya Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, Azerbaycan’ın Ermenistan’a karşı kazandığı Karabağ zaferi sonrası Bakü’de düzenlenen zafer geçitti töreninde okuduğu ‘Aras Nehri’ şiiri neden olmuştur. Şiir İran’ın kuzey bölgesi olan, Azeri Türklerinin çoğunlukta yaşadığı Tebriz şehrinin de içinde bulunduğu Doğu Azerbaycan Eyaleti’nin, Azerbaycan’dan zorla koparıldığına işaret ediliyordu.³⁰²

Recep Tayyip Erdoğan’ın okuduğu şiirden sonra ilk tepki, İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif’ten gelmiştir. Cevad Zarif, sosyal medya aracılığıyla yaptığı açıklamada “*Kimse Erdoğan’a Bakü’de yanlışlıkla okuduğu şiirin, Aras Nehri’nin*

²⁹⁹ Cenk Taner, 2018 Yılında Türkiye-İran İlişkileri, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Cilt 9, Sayı 34, Nisan 2018, s. 26.

³⁰⁰ Türkiye-İran İlişkilerinde Yeniden Yumuşama Sinyalleri Veriyor, Amerikan Sesi, (17.10..2017), <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-iran-iliskileri-yeniden-yumusama-sinyalleri-veriyor/4119256.html>.

³⁰¹ Taner, a.g.m., s. 39.

³⁰² İran ile Türkiye Arasında Şiir Krizi, Deutsche Welle, (11.09.2020), <https://www.dw.com/tr/iran-ile-t%C3%BCrkiye-aras%C4%B1nda-%C5%9Fiir-krizi/a-55911204>.

kuzey bölgelerinin İran'ın ana topraklarından zorla ayrılmasıyla ilgili olduğunu söylememiş, Acaba bu şiirle Azerbaycan'ın egemenliğine zarar verdiğini bilmiyor muydu? Kimse sevgili Azerbaycan'ımız hakkında konuşamaz.” ifadelerini kullanmıştır. Tahran'daki Türkiye Büyükelçisi İran Dışişleri Bakanlığına çağırılmış, okunan şiirden duyulan rahatsızlık bildirilmiş ve gerekli açıklamanın yapılması istenmiştir.³⁰³

Türkiye tarafından okunan şiirin yanlış anlaşıldığı ile ilgi gerekli açıklamalar, iki ülkenin dışişleri bakanlarının yaptığı telefon görüşmesinde bildirilmiştir. İran tarafından sert bir şekilde verilen bu tepkinin asıl sebebi, Türkiye'nin Azerbaycan'ın Karabağ zaferinde oynağı roldür. Bilindiği gibi Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ bölgesinde, belli dönemlerde çatışmalar yaşanmaktaydı. Kısa süreliğine olan bu çatışmalar, fiili savaşa dönüşmüş ve bu savaş Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşta Türkiye sahada Azerbaycan'a desteğini esirgememiştir. İran ise Azerbaycan'ın güçlenme ihtimaline karşı savaşta tarafını net belli etmemiştir.³⁰⁴

Ruhani hükümeti, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşta Türkiye'nin aktif rol almasını hazmedememiştir. Hatta savaş sürecinde yaptığı bir açıklamada Ruhani 'Suriye'den ve başka yerlerden sınırimıza terörist gruplar gönderiliyor.' ifadesini kullanmıştır. İran'a göre Türkiye, Suriye'deki Özgür Suriye Ordusu mensubu savaşçıları Dağlık Karabağ Savaşı için göndermiştir. Buna benzer açıklamalar Fransa tarafından da yapılmıştı. Bu dönemde iki ülke arasında gerginliğe yol açan Karabağ Savaşı ile Aras Nehri şiiri, ilişkileri daha da gerginleştirmemesi için erken kapatılmıştır.³⁰⁵

³⁰³ İran ile Türkiye Arasında Şiir Krizi, Deutsche Welle, (11.09.2020), <https://www.dw.com/tr/iran-ile-t%C3%BCrkiye-aras%C4%B1nda-%C5%9Fiiir-krizi/a-55911204>.

³⁰⁴ İran Yönetiminin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu Ne?, Anadolu Ajansı, (07.10.2020), <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/iran-yonetiminin-daglik-karabag-konusundaki-tutumu-ne/1998888>.

³⁰⁵ İran Yönetiminin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu Ne?, Anadolu Ajansı, (07.10.2020) <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/iran-yonetiminin-daglik-karabag-konusundaki-tutumu-ne/1998888>.

2.4.3. İran-İsrail İlişkileri

İran-İsrail ilişkileri, 6 Mart 1950 tarihinde İran'ın İsrail'i tanımasıyla başlamış fakat uzun süre ikili ilişkiler istenilen düzeyde olmamıştır. İran-İsrail ilişkileri esasen devrim öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır. Çünkü devrim sonrası İran-İsrail ilişkilerinde tamamen değişim yaşanmış ve eskisi gibi olamamıştır.³⁰⁶

Devrimden önce iki ülke arasındaki ilişkiler Şah'ın kontrolünde gerçekleşmiştir. Milliyetçi ara dönemde, Muhammed Musaddık her ne kadar İsrail'i tanıma kararını geri çekmiş olsa da 1957 yılında Şah, İsrail'i resmen tanımıştır.³⁰⁷ Şah'ın Batı eksenli politikalarının Arap dünyasına ön yargılı yaklaşmasına neden olması ve İsrail'in Araplarla kavgalı oluşu, iki ülkenin birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Orta Doğu'da ana unsurları olmayan bu devletlerin, Orta Doğu'nun ana unsurları olan Arapları tehdit olarak algılamaları iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır.³⁰⁸

İran-İsrail ilişkilerini devrim öncesi belirleyen tek unsur Arap tehdidi değildi. Bu iki ülke arasındaki ilişkilerde, belirleyici rol oynayan bir diğer unsur ABD'dir. İki kutuplu dünya düzeninin hâkim olduğu Soğuk Savaş döneminde İran'ın, ABD bloğunda yer alması ve İsrail'in de bu blok içerisinde olması ortak hedeflerde buluşmalarını sağlamıştır.³⁰⁹ İsrail, Rusya bloğunda yer alan Mısır, Suriye ve Irak'a karşı Arap olmayan İran, Türkiye ve Etiyopya bloğunu oluşturmayı başarmıştır. İsrail, bu ülkelerle iş birliği anlaşmaları imzalamış ve istihbarat örgütleriyle iş birliği yapmıştır.³¹⁰

1979 İran İslam Devrimi'yle birlikte, İran-İsrail ilişkileri tamamen değişmiştir. İran'da yaşanan rejim değişikliği sonucu değişen dış politika anlayışı, en çok İsrail'i etkilemiştir. Humeyni'nin '*Ne Doğu Ne Batı*' politikasının içerisinde, İsrail baş düşman olarak belirlenmiştir. Humeyni, rejimin temel ideolojisi olarak

³⁰⁶Kashef Asl, a.g.e., s. 87.

³⁰⁷Abdullah Kıran, "İran-İsrail İlişkileri", *Türk Devrim Tarih Çalışmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2007, s. 121.

³⁰⁸Kashef Asl, a.g.e., s. 193-195.

³⁰⁹Kashef Asl, a.g.m., s. 192.

³¹⁰Haydar Oruç, "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evirilen İlişkiler: 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 33, Kış 2016, s. 8.

gördüğü dünya ezilenlerinin yanında durma stratejisini ilk etapta Filistin üzerinden göstermeye çalışmıştır. İran, devrimle birlikte Filistin halkına açıktan destek verdiğini duyurmuş ve Tahran'daki İsrail Büyükelçiliği'ni kapatıp büyükelçilik binasını Filistin Kurtuluş Örgütüne vermiştir.³¹¹

Humeyni döneminde, İran-İsrail ilişkilerinin ideolojik yönü esasen ağır basmaktaydı. Humeyni'nin, İsrail'i İslam dünyasının düşmanı ilan etmesi ve İran'ı da İslam dünyasının hamisi olarak görmesi İsrail'i baş düşman etmiştir. Humeyni, devrimin devamı için ihtiyaç duyulan doğal düşman argümanına İsrail'i yerleştirmiştir. İslam rejiminin devamı, İsrail'in varlığı üzerine kurulmaya çalışılmıştır.³¹² Humeyni'ye göre, Kur'an'da "Yahudileri dost edinmeyin"³¹³ ayeti var olduğu sürece İsrail düşman olarak kalacaktır.³¹⁴ İran, emperyalist düşman olarak kabul edilen İsrail'i ABD'nin bölgedeki kuklası olarak görmüştür. Ayetullah Humeyni, İsrail'i İslam dünyasının içerisinde çıkan bir tümör olarak tanımlamıştır.³¹⁵

İsrail, devrimle birlikte bölgedeki en önemli müttefikini kaybetmiştir. İlk başlarda yeni rejimin uzun dönem devam etmeyeceğini düşünen İsrail, İran'la olan ilişkilerini tamamen koparmak istememiştir. Fakat zamanla bu değişimin kolay olmayacağını anlamış ve bölgede yeni müttefik arayışına girmiştir.³¹⁶ Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Orta Doğu'da gerçekleşen İsrail-Arap barışı sonucu İsrail'in, İran'ın dostluğuna ihtiyacı kalmamıştır. İsrail, bölgede düşman olarak gördüğü SSCB'nin yerine İran'ı koymuştur. İslam Devrimi'yle birlikte, Arap devletleri tarafından tehdit olarak algılanan yeni rejim İsrail-Arap dostluğuna vesile olmuştur. Orta Doğu'da ittifakların yeniden şekillendiği bu dönemde, belirleyici temel unsur İran'ın İsrail düşmanlığı olmuştur.³¹⁷

İran, İsrail'i direkt hedef almaktan kaçınmıştır. Bunun yerine daha çok İsrail karşıtı olan devletleri ve grupları desteklemiştir. Özellikle Filistin'deki HAMAS,

³¹¹ Onur Okyar, "Ortadoğu Ezoterik Ortaklığı: İran-İsrail Dikomatisi", *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı*, 2018, s. 296.

³¹² Kashef Asl, a.g.e., s. 209.

³¹³ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran'ı Kerim, *Maide Suresi 51. Ayet*, (25.12.2020), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/720/51-ayet-tefsiri>.

³¹⁴ Dilek Özcan, *1991 Körfez Savaşı Dönemi İsrail ve İran'ın Dış Politikaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 69.

³¹⁵ Kashef Asl, a.g.e., s. 197.

³¹⁶ Özcan, a.g.m., s. 69.

³¹⁷ Kashef Asl, a.g.e., s. 205.

Filistin Kurtuluş Örgütü, Hizbullah, İslami Cihad gibi örgütlere silah ve füze desteği sağlayarak bunu yapmaya çalışmıştır. Hatta 2006 yılında, İsrail-Lübnan arasında gerçekleşen ve ‘33 Günlük Savaş’ olarak bilinen çatışmalarda Hizbullah’ın İran menşeli füzeleri kullandığı bilinmektedir. Tarihe İsrail’in en büyük yenilgisi olarak geçen bu savaş sonrası İsrail’in İran’a karşı tutumu sertleşmiştir.³¹⁸

Ruhani, Ahmedinejad’ın Yahudilere yönelik sert söylemleri sonucu uluslararası kamuoyunda İran’ın bozulan imajını düzeltmek için gayret etmiştir. Ruhani BM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmasında ‘*Tarih boyunca insanlığa karşı işlenmiş tüm suçlar: Nazilerin savaşta Yahudilere dâhil yaptığı da kınanmalıdır. Naziler, Yahudilere karşı bu suçu işlemişse biz bunu da kınıyoruz. Bir can almak, Yahudi, Hristiyan ya da Müslüman olsun birinin hayatına kast etmek, bizim için aynıdır.*’ ifadesini kullanarak Yahudi soykırımına inandığını söylemiştir. Ama Ruhani, bu soykırımın İsrail’in Filistin’de yaptıklarını meşrulaştırmayacağını da belirtmiştir. Ruhani, Batı’yla nükleer müzakerelerin başladığı bu dönemde bu tarz ılımlı söylemleriyle farklı bir imaj çizmiştir.³¹⁹

İsrail, Ruhani’nin cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte İran’ın Batı’yla iyi ilişkiler geliştirmesinden rahatsız olmuştur. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu’ya göre, Ruhani ılımlı görünerek uluslararası kamuoyunu kandırmaktadır. İran ile P5+1 ülkeleri arasında imzalanan nükleer enerji anlaşması, İsrail tarafından baltalanmaya çalışılmıştır. İsrail, İran’ın nükleer güce sahip olmasından hep çekinmiştir. Şah döneminde ABD ve İsrail tarafında desteklenen İran nükleer politikası, devrim sonrası Rusya ve Çin tarafından desteklenmiştir. İsrail, İran’ın nükleer çalışmalarını engellemenin yolunun müzakerelerden değil, askerî müdahalelerden geçtiğini düşünmüş ve bunun için zaman zaman İran nükleer politikasının başında bulunan kişilere suikastlar düzenlemiştir. Bu suikastlar en çok Ruhani döneminde yaşanmıştır.³²⁰

İran’da son on yılda, İsrail istihbarat örgütü MOSSAD tarafından İranlı bilim adamlarına yönelik saldırılar gerçekleşmiştir. Bu bilim adamları, İran nükleer ve füze

³¹⁸Kıran, a.g.m., s. 127.

³¹⁹ *İsrail İlimli İran’a İkna Olmadı*, Aljazeera Türk, (25.09.2013), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/israil-ilimli-irana-ikna-olmadi>.

³²⁰Kıran, a.g.m., s. 126.

alışmalarını yürüten önemli isimlerdir. Özellikle Ruhani döneminde bu suikastların yaşanmış olması, İsrail'in nükleer anlaşmadan duyduğu rahatsızlığı göstermektedir.³²¹

Ruhani döneminde İsrail-İran hattında gerginliğe yol açan önemli olaylardan biri de İsrail'in İran'ın nükleer programının başında bulunan nükleer fizikçi Muhsin Fahrizade'yi bir suikast sonucu ldrmesidir. İsrail Başbakanı Netanyahu 2018 yılında İran'ın nükleer çalışmaları hakkında bilgi verdiği bir sunumda, Fahrizade'yi işaret etmiş ve '*Bu ismi unutmayın.*' şeklinde bir ifade kullanmıştır. İsrail'in hedef tahtasına koyduğu nükleer bilim adamı, MOSSAD'ın operasyonu sonucu öldürülmüştür. Ruhani, suikast sonrası İsrail'i suçlamış ve gerekli cevabın verileceğini söylemiştir.³²²

İran, Fahrizade suikastinde İsrail'e misilleme yapmakta biraz temkinli davranmıştır. Özelikle Ruhani'nin nükleer anlaşma sonrası kazanımlarını kaybetmek istememesi, bu hususta ağır davranmasını sağlamıştır. Ayrıca ABD Başkanı Donald Trump'ın sert yaptırımları sonrası İran ekonomisinin çıkmaza girmiş olması, İran'ın temkinli hareket etmesine neden olmuştur. İranlı yöneticiler İsrail'in bu tarz fevri hareketlerine karşı tecrübeli oldukları için nerede, ne zaman, nasıl cevap verilmesi gerektiği hususunda realist hareket etmeyi başarmıştır.³²³ İsrail'in başkenti Tel Aviv'de, MOSSAD yetkilisi olan Fahmi Hinavi'nin silahlı saldırı sonucu ldrlmesi İran'ın misillemesi olarak görüldü.³²⁴

İran'daki hem reformist hem muhafazakâr cumhurbaşkanları döneminde, İran'ın İsrail politikasında herhangi bir değişim yaşanmamıştır. Ruhani, bu politikayı tek başına değiştirebilecek yetkiye ve güce sahip değildir. Bundan dolayı İsrail-İran ilişkilerinin değişme ihtimali ancak İran'da yaşanacak bir rejim değişikliğiyle

³²¹ İran, 2010'dan Bu Yana 5 Nükleer Fizikisini Suikastlara Kurban Verdi, Anadolu Ajansı, (27.10.2020), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-2010dan-bu-yana-5-nukleer-fizikcisini-suikastlara-kurban-verdi-/2058499>.

³²² İranlı Nükleer Bilimci Fahrizade Suikastının Bilinen Bilinmeyen Yönleri, Anadolu Ajansı, (30.10.2020), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranli-nukleer-bilimci-fahrizade-suikastinin-bilinen-ve-bilinmeyenleri/2060432>.

³²³ Hakkı Uygur, (03.12.2020), *Muhsin Fahrizade Suikastının Anlamı*, İRAM, <https://iramcenter.org/muhsin-fahrizade-suikastinin-anlami/>.

³²⁴ İran'dan İsrail'e Misilleme: MOSSAD Yetkilisi ldrld, Yeni Akit, (06.12.2020), <https://m.yeniakit.com.tr/haber/irandan-israile-misilleme-mossad-yetkilisi-olduruldu-1468182.html>.

mümkündür. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi kısa vadede mümkün görünmemektedir.

2.4.4. İran-İrak İlişkileri

İran-İrak ilişkileri devlet nezdinde, 1929 yılında Rıza Şah'ın Irak'ı devlet olarak kabul etmesinden sonra başlamış olsa da iki ülkenin mezhepsel ve kültürel ilişkileri çok eskilere dayanmaktadır.³²⁵ Bu iki devlet, tarihsel süreç boyunca birbirleriyle çok fazla sıkıntılar yaşamıştır. Bu sıkıntıların temelinde esasen mezhepsel ve kültürel özellikler yatsa da günümüzde bu sıkıntıların kaynağı, bölgenin hamisi olma, petrol, sınır anlaşmazlıkları, Kürt sorunu ve Körfez Bölgesi'nin güvenliği gibi birçok faktörün de etkisi olduğu bilinmektedir.³²⁶

İran, Irak'a nazaran mezhepsel olarak daha homojen bir yapıya sahiptir. Irak ise bu konuda İran kadar şanslı değildir. Irak'ta Şiiiler ana unsur olmalarına rağmen yönetimde hep ikinci planda kalmışlardır. Sünni yönetimlerin hâkim olduğu dönemlerde, iki cephe arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu kapsamda İran-İrak ilişkileri esasen üç dönemde ele alınabilir. Birinci dönem 1929-1958 yılları arası, ittifak ve iş birliğinin olduğu dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci dönem 1958-1986 yılları arasına denk gelmektedir. Bu dönemde ilişkiler çatışma, düşmanlık, rekabet üzerine kurulmuş ve dönemin sonuna Irak-İran savaşı damgasını vurmuştur. Son olaraksa ikili ilişkilerde daha olumlu havanın hissedildiği 1986'dan günümüze dek yaşanan süreci zikredebiliriz.³²⁷

Devrim öncesi iki ülke, iki kutuplu dünya düzeninde farklı bloklarda yer almıştır. İran ABD bloğunda yer alırken, Irak'ta SSCB bloğunda yer alması iki devletin birbirine kuşkuyla bakmasına yol açmıştır. Şah-Saddam dönemindeki ilişkilerin temelinde Şattül Arap (Su yolu) ve Kürt sorunları yer almıştır.³²⁸ Şah-Saddam dönemlerinde iki devlet, ülkelerindeki etnik azınlıkları birbirlerine karşı kullanmışlardır. Şah, Irak'taki Kürtleri Saddam'a karşı desteklerken; Saddam ise İran'ın Huzistan bölgesindeki Sünni Arapları Şah'a karşı kullanmaya çalışmıştır. İki

³²⁵Ekrem Yaşar Akçay, "İran-İrak Savaşının Bölgeye Etkileri", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2013, s. 110.

³²⁶Kashef Asl, a.g.m., s. 99.

³²⁷Kashef Asl, a.g.m., s. 101.

³²⁸Kashef Asl, a.g.m., s. 103.

ülke arasında bir sınır sorunu olan Şattül Arap (Su yolu), 1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşması ile çözüme kavuşturulmuştur.³²⁹

İran-İrak ilişkileri Şah'ın son zamanlarında karşılıklı anlaşmalarla belli bir zemine oturtulmuş olmasına rağmen, İran İslam Devrimi'yle birlikte ilişkiler yeniden bozulmuştur. Saddam, İran'da gerçekleşen devrimi kendi iktidarı için bir tehdit olarak algılamış ve ülkesindeki Şii gruplarının ayaklanmaları onu bir hayli rahatsız etmiştir. Saddam'ın, devrimle birlikte İran'da oluşan otorite boşluğundan faydalanarak hem Şattül Arap (Su yolu) hâkimiyetini tamamen ele geçirmek hem de Şii tehdidini ortadan kaldırmak istemesi İran-İrak savaşını başlatmıştır.³³⁰

İran için Irak'ın önemli olmasının temel sebebi, bu ülkede yaşayan Şii nüfusedir. 1979 İran İslam Devrimi'nde Irak Şii lideri Muhammed Bakır El-Sadr'ın devrimi kutlaması, Humeyni'nin sürgün hayatını Irak Necef'te geçirmesi ve Şii anlayışı için önemli kabul edilen kutsal mekânların Irak'ta bulunması gibi birçok etken iki ülkedeki Şii grupları birbiriyle yakınlaştırmıştır. Bu ortak noktalar, Humeyni'nin Irak'a olan ilgisini de artırmıştır. Devrim ihracı ilk olarak bu ülkede gerçekleştirilmeye çalışılmış ve bu husus mevcut Baas yönetimini rahatsız etmiştir.³³¹

İki ülke 80'li yılları savaşla geçirmelerine rağmen, 90'lı yıllarda ilişkiler daha ılımlı bir zeminde yürütülmüştür. Bu duruma, bölgesel ve küresel düzeyde yaşanan birçok olay sebep olmuştur. Irak-Kuveyt Savaşı, SSCB'nin dağılması, Soğuk Savaş'ın bitmesi, İran'da Humeyni'nin ölümü, ondan sonra gelen liderlerin pragmatist ve realist tutumları gibi birçok faktör etkili olmuştur. Bu dönemde Saddam'ın Körfez Bölgesi'ni rahatsız etmesi sonucu, İran'ın Körfez ülkeleriyle iyi ilişkiler kurması Saddam'ı huzursuz etmiştir. 90'lı yıllarda İran'ın bölgeye biraz daha pragmatist yaklaşmasına rağmen, yaşanan savaşın da etkisiyle iki ülke arasındaki güvensizlik iklimi ilişkilerin düzenlenmesini engellemiştir.³³²

³²⁹ Abdullah Tahseen, "1979-2003 Yılları Arasında İran-İrak İlişkileri", *The Journal of Denge*, Cilt 6, Sayı 6, 2019, s. 10.

³³⁰ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 30.

³³¹ Muharrem Akoğlu, "Irak'ta Şii Varlığı", *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 2, Güz 2012, s. 410-411.

³³² Kashef Asl, a.g.m., s. 128.

İki ülke arasındaki ilişkilerde kırılma noktasının yaşandığı olay, 2003 yılında ABD'nin nükleer silah nedeniyle Saddam'a yönelik düzenlediği askerî harekât olmuştur. İkinci Körfez Savaşı olarak bilinen bu harekât, Irak'taki dengeleri tamamen değiştirmiş, savaş sonra düzenin tesis edilmemesi de ülkede kaos ortamının oluşmasına neden olmuştur.³³³ ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi sonucu yönetimin değişmesi tüm coğrafyayı etkilemiştir. Bölgede tehdit olarak görülen Saddam'ın gitmesi olumlu olarak karşılanırsa da Irak'ta Şiilerin yönetimde etkili olmaya başlaması yeni bir tehlike olan Şii jeopolitiğini doğurmuştur. Irak savaşında en kârlı çıkan ülke İran olmuştur. İran'ın Irak üzerindeki etkisinin artması, bölgedeki diğer ülkeleri rahatsız etmiştir.³³⁴

Irak savaşından sonra Orta Doğu'da yaşanan en önemli gelişmelerden birisi, iki büyük düşman olan Irak-İran'ın iki dost ülke hâline gelmesidir. Amerika'nın Irak'a müdahalesi, Irak'ta Şiilerin yönetimde daha fazla söz sahibi olmasına neden olmuştur. Mezhepsel birlikteliğin sağlandığı bu süreçte, stratejik düşmanlık ilişkisi stratejik dostluğa evrilmiştir. İran, Saddam'dan sonra Irak'ta birlikte çalışabileceği bir yönetimin başa gelmesi için bölgedeki Şii güçlerini destekleyerek onlara her türlü askerî ve siyasi yardımda bulunmuştur. Dolayısıyla Irak, İran'ın bölgedeki hâkimiyeti için stratejik bir konuma sahiptir.³³⁵

2003 yılında başlayan Irak savaşı, 2011 yılında ABD'nin Irak'tan askerlerini çekmesiyle sonuçlanmıştır. İran, ABD'nin bölgeden askerlerini çekmesi sonucu, Selefi, IŞİD ve Saddam'ın bazı taraftarlarından oluşan grupların Irak'ı ele geçirmemesi için ülke üzerindeki güvenlik politikalarını artırmıştır. Bu güvenlik politikalarını Irak'taki Şii gruplar aracılığıyla yürüten İran, yeri geldiğinde Irak'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini her platformda dile getirmiştir. Artık İran'a göre, Irak'ın parçalanmasını isteyen güçler emperyalist ve siyonistlerdir.³³⁶

İran'ın Irak politikası bir devlet politikası olduğu için Ruhani döneminde de pek bir değişikliğe uğramamıştır. Irak'ta Ruhani yönetiminden ziyade, Devrim

³³³ Tahseen, a.g.m., s. 35.

³³⁴ Bayram Sinkaya, "IŞİD Gölgesinde İran-Irak İlişkileri", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 8, Sayı 77, Aralık 2016, s. 6.

³³⁵ Bayram Sinkaya, *Amerika Askerlerinin Çekilmesinden Sonra İran-Irak İlişkileri*, SETA Yayınları, Mayıs 2013, s. 3-6.

³³⁶ Sinkaya, a.g.m., s. 4-5.

Rehberliği ve Devrim Muhafızları Ordusu daha etkili olmaktadır. Ruhani'nin de her platformda söylediği gibi İran, Irak'ta seçim ve demokrasiye dayalı bir yönetim arzu etmektedir. Bunun temel sebebi, ülkede çoğunluğu oluşturan Şiilerin yönetime gelişlerini meşrulaştırmaktır. Ruhani'nin 'Irak'ın toprak bütünlüğü üzerinde hayal kuranların hayallerine izin vermeyeceğiz' şeklindeki söylemi, İran'ın Irak üzerindeki temel politikasını yansıtmaktadır.³³⁷

Ruhani döneminde, İran-Irak ilişkilerini olumlu yönde arttıran husus IŞİD tehdidi olmuştur. 2014 yılında IŞİD'in Musul'u ve Tikrit'i işgal etmesi sonucu artan tehdide karşı İran-Irak iş birliği askerî alanda daha da artmıştır. Hasan Ruhani yaptığı bir açıklamada, IŞİD'in İran sınırına yaklaşmasını ve Irak'taki Şii kutsal mekânlarına dokunmasını İran'ın kırmızı çizgisi olarak belirtmiştir. İran, kendisini her zaman Irak'taki Şiilerin koruyucusu olarak görmüştür. Irak'ta IŞİD tehdidinin Şiileri hedefe koyması ve Irak ordusunun bu tehdidi ortandan kaldırmakta yetersiz kalması, İran'ın Irak'a askerî destek vermesini sağlamıştır.³³⁸

İran, Irak'a askerî desteğini Devrim Muhafızları Ordusuna bağlı Kudüs Gücü üzerinden yapmaya çalışmıştır. Kudüs Gücü, Kasım Süleymani komutanlığında Tahran-Bağdat-Şam-Lübnan güzergâhında direniş eksenini hattını oluşturmak için kurulmuştur. Süleymani, İran'ın bölgedeki gücünü arttıran önemli komutanlardan biri olan Süleymani, İran'a yönelik dışarıdan gelebilecek her türlü tehdidi olduğu yerde yok etmekle sorumluydu. Süleymani, bölgedeki Şii güçleri tek çatı altında toplamayı başarmış olup, doğrudan Ali Hamaney'den emir alan, diplomatik ilişkileri kişisel bağlantılara dayalı bir isimdir.³³⁹

IŞİD, Musul'u işgal ettikten sonra İran'ın sahadaki askerî faaliyetlerini Kasım Süleymani yürütmüştür. İran'ın, Kasım Süleymani'nin faaliyetleriyle Irak ordusuna yönelik vermiş olduğu askerî eğitim ve mühimmat desteği, iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmıştır. ABD, İran'ın Irak'ta milis güçler üzerindeki hâkimiyetinden rahatsızlık duymuş olsa da IŞİD tehdidinin ortadan kalkması için bu duruma belli bir süre göz yummuş, bu toleranslı tavrı, İran'ın Irak'ta daha fazla etki alanı bulmasına

³³⁷ Sinkaya, a.g.m., s. 6.

³³⁸ Sinkaya, a.g.m., s.36.

³³⁹ Mustafa Dinçer, "İran'ın Irak Dış Politikası İnsandan İnsana Yüzü Kasım Süleymani", *Journal of Political Administrative and Local Studies*, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2020, s. 123.

yol açmıştır. Ruhani hükümetinin de desteklediği komutan Kasım Süleymani, Irak'ın kendi milis gücünü oluşturmaya destek vermiştir.³⁴⁰

Irak'ın milis gücü olan ve tamamen IŞİD'e karşı savaşmak için gönüllü kişilerden oluşan, ülkenin Şii lideri Ayetullah Seyyid Ali Sistani'nin verdiği fetva ile kurulan askerî örgüt Haşdi Şaabi'dir. Komutanlığını, Mehdi el-Mühendisi yapmıştır. Mühendisi, Süleymani ve Devrim Muhafızları Ordusu'na yakınlığıyla bilinmektedir. Süleymani ve Mehdi Mühendisi, 2019 yılında ABD'nin suikastı sonucu öldürülmüşlerdir.³⁴¹

Hasan Ruhani, Irak'ta mevcut hükümetin başbakanı olan Nuri el-Malik'in politikalarının İran'ın Irak'taki çıkarlarına zarar verdiğini ve burada mezhepsel bir çatışmayı körüklediğini düşündüğü için desteğini çekmiştir. Nuri el-Maliki'nin yerine, daha ılımlı ve Irak'taki tüm kesimlere hitap edebilen ve aynı zamanda Şii yönü ağır basan Haydar al-Abadi başbakanlığa getirilmiştir. Abadi döneminde IŞİD tehdidi ortadan kaldırılmıştır. Abadi, Süleymani'nin Irak'taki varlığından rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Haşdi Şaabi'nin mezhepsel yönünün ağır basmasını ve Irak ordusuna alternatif olmasını engellemek için örgüt direkt başbakanlığa bağlanmıştır. IŞİD'in bölgedeki varlığı, Irak'ı İran'a daha bağımlı hâle getirirken İran da bu tehdide karşı bölgeyi kendisine tampon olarak kullanmıştır.³⁴²

IŞİD'in Irak'tan çıkarılmasından sonra, Irak'ın yeniden inşası için Ruhani hükümeti öncülüğünde üst düzey görüşmeler düzenlenmiştir. Bu görüşmelerde, Irak'ın toprak bütünlüğünün önemi vurgulanmış, ABD yaptırımlarına rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacminin arttırılacağı ifade edilmiştir.³⁴³ Ruhani döneminde, İran-Irak ilişkilerindeki temel konu IŞİD ve Irak'ın toprak bütünlüğü olmuştur. Özellikle 25 Eylül 2017 tarihinde, Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin almış olduğu referandum kararı İran'ı oldukça rahatsız etmiştir. Bu durumdan rahatsız olunmasındaki temel neden, bölgede böyle bir referandumun gerçekleştirilmesinin İran'daki Kürt azınlıklarını harekete geçirme ve Irak'ta bir diğer etnik grup olan Sünni kesimin de

³⁴⁰ Sinkaya, a.g.m., s. 36.

³⁴¹ Rıdvan Kalaycı, "Irak 2015", *Ortadoğu Yıllığı*, 2015, s. 45.

³⁴² Sinkaya, a.g.m., s. 37.

³⁴³ *Ruhani'nin Bağdat Ziyaretinden Şifreler*, Anadolu Ajansı, (15.03.2019), <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ruhaninin-bagdad-ziyaretinin-sifreleri/1419161>.

benzer bir talepte bulunma ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Buradan anlaşılabacağı üzere Irak'ın bölünmesi, İran'ın bölgedeki çıkarlarına ters düşmektedir.³⁴⁴

2.4.5. İran-Yemen İlişkileri

Günümüz Yemen-İran ilişkilerinin temelleri İslamiyet öncesine dayanmakta olup, bölgede İslamiyet'in yayılmaya başlamasıyla Sasaniler'in buradaki hakimiyeti sarsılmış, dolayısıyla iki bölge arasındaki ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. İslamiyet sonrası İran-Yemen ilişkileri en düşük seviyede seyretmiş, günümüze kadar da benzer seviyede seyretmiştir. Ancak Yemen'de zamanla kendini gösteren Zeydilik inancı, İran'la var olan bağının büsbütün kopmasına engel olmuştur.

Yemen'deki Zeydilik³⁴⁵ mezhebi, Şiiliğin kollarından biri olarak kabul edilmektedir. Zeydilik genelde Şiilik inancının birçok ritüelini benimsememekle beraber, bunların içinde Sünniliğe en yakın olanıdır. Zeydilik inancına göre, imamet veya halifelik kesinlikle peygamber soyundan gelen birine ait olmalıdır aksi takdirde itaat edilmemesi gerekir. Tarih boyunca Yemen'de yaşanan isyanların temelinde, bu farklı imamet anlayışı yer almaktadır. Yemen'de ülke nüfusunun %30-35'lik kısmına tekabül eden bu kesim, günümüzde Husi aşiretiyle ön plana çıkmıştır.³⁴⁶

İran İslam Devrimi'nden sonra İran'ın bölgedeki devrim ihracından nasibini alan ülkelerden biri de Yemen'dir. Zeydi inancına mensup Husi aşiretinin lideri olan Hüseyin Bedrettin Husi'nin devrim sonrası İran'da eğitim aldığı bilinmektedir. Yemen, konumu nedeniyle hiçbir zaman İran siyasetinin temel noktasında olmamıştır. İran, Arap Baharı hareketlerinin yaşandığı döneme kadar Yemen'deki iç çatışmalarda genellikle yumuşak güç kullanmış ancak sonrasında gelişmelerle strateji değişikliğine gitmiştir.³⁴⁷

2010 yılında bölgede yaşanan Arap Baharı hareketleri sonrası Yemen'de yaşanan protestolarla, KİK (Körfez İşbirliği Konseyi) üyelerinin denetiminde ülkede

³⁴⁴ M. Akif Koç, "İran'ın Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin Bağımsızlık Girişimlerine Bakışı", *International Journal of Kurdish Studies*, Cilt 8, Sayı 1, Ocak 2019, s. 361.

³⁴⁵ Bkz: Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 328-331.

³⁴⁶ Mehmet Serdar İzmirli, *Yemen İç Savaşında İran'ın Rolü*, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 21.

³⁴⁷ Veyssel Kurt, "Arap İsyanları Sonrası Ortadoğu'da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği", *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Mart 2019, s. 308.

yönetim değişikliğine gidilmiş, mevcut lideri Ali Abdullah Salih'in yerine yardımcısı Mansur el-Hadi getirilmiştir. Yeni yönetimin geçiş evresinde beklenen reformları gerçekleştirememesi sonucu Kuzey Yemen'de aktif rol oynayan Husi harekâtının askerî kolu olan Ensarullah tarafından 2014 yılında darbe yapılarak başkent 'Sana' ele geçirilmiş, Cumhurbaşkanı Mansur el-Hadi ev hapsine alınmıştır. İran destekli Husi harekâtının askerî kolu olan Ensarullah'ın gerçekleştirdiği bu darbe, Suudi Arabistan başta olmak üzere KİK ve Amerika'yı bir hayli rahatsız etmiştir.³⁴⁸

Husilerin Yemen'de yönetimi ele geçirmesi, İran'da sevinçle karşılanmışsa da kurdukları yeni yönetim hiçbir ülke tarafından resmen tanınmamıştır. İran, yeni yönetimi devlet nezdinde tanımamış olsa da iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi için kapsamlı anlaşmalar imzalanmıştır. Husi yönetiminden bir heyetin İran'a düzenlediği 14 günlük ziyareti sonucunda iki ülke arasında ekonomi, enerji ve kalkınma konularında iş birliği yapılmış ayrıca Yemen'in petrol ihtiyacının karşılanması, elektrik alt yapısının onarılması ve limanların genişletilmesi hususlarında kararlar alınmıştır.³⁴⁹

Ensarullah'ın Sana'yı ele geçirmesinden sonra, Körfez İşbirliği Konseyi tarafından Suudi Arabistan'ın öncülüğünde Yemen'e 'Kararlı Fırtına Operasyonu' adında bir askerî harekât düzenlenmiştir. Bu operasyonun amacı Yemen'de İran'ın desteklediği Husi hareketini yok etmek ve meşru hükümet olarak görülen Hadi yönetimini yeniden başa getirmektir. Suudi Arabistan'ın askerî operasyonu, İran dış politika aktörleri tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.³⁵⁰ Ruhani hükümetinin Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, Suudi Arabistan'ı uyararak 'operasyonları derhal durdurun' açıklaması yapmıştır. Cevad Zarif bir diğer açıklamasında, 'bu operasyonların bölgedeki tansiyonu arttıracakını' ifade etmiştir.³⁵¹

Suudi Arabistan'ın Yemen'e düzenlediği hava harekâtına Hasan Ruhani tepki göstermiş ve '*İnsanların kalplerine nefret tohumu ektiniz bunun karşılığını*

³⁴⁸ Bayram Sinkaya, "İran-Yemen İlişkileri ve Ensarullah Hareketi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 7, Sayı 67, Nisan 2015, s. 61.

³⁴⁹ Cenk Taner, *İran'ın Yemen'deki Faaliyetleri*, ANKASAM, 31.05.2017, <https://ankasam.org/iranin-yemendeki-faaliyetleri/>.

³⁵⁰ Bayram Sinkaya, "Suudi Arabistan'ın Yemen'e Karşısında İran'ın Tutumu", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 7, Sayı 68, s. 16.

³⁵¹ Cevad Zarif: *Yemen'e Operasyonu Durdurun*, Aljazeera Türk, 27.04.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/zarif-yemene-operasyonu-durdurun/>, 4 Ocak 2021.

vereceksiniz.’ şeklinde bir açıklama yapmıştır.³⁵² Bu tarz açıklamaların bir benzeri de İran Meclisi tarafından yapılmış ve bu durum ‘*Suudi Arabistan’ın, Yemen halkının kendi kaderini belirleme hakkına açık bir müdahalede bulunduğu*’ şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı Muhsin Rezai tarafından, Husilerin lideri Abdülmelik Husi’ye destek mektubu gönderilmiştir.³⁵³

İran, Suudi Arabistan ve koalisyon ülkelerinin Yemen’de Husilere yönelik operasyonu karşısında tepkisel bir politika izlemiştir. Buna karşılık Suudi Arabistan ve ABD, İran’ı isyancı hareket olarak görülen Husilere askerî lojistik destek vermekle suçlamıştır. Husiler, Suudi Arabistan petrol rafinelerine füze saldırısı düzenlemiş ve bu saldırıda İran menşeli füzeler kullanılmıştır. ABD, bu saldırıdan İran’ı sorumlu tutarak tehdit etmiştir. ABD’nin İran’ı tehdit etmesinden sonra Hasan Ruhani, bölgedeki krizin sebebi olarak Arabistan’ın başlattığı operasyonu göstermiştir. Ruhani yaptığı bir açıklamada ‘*Biz bölgede ihtilaf istemiyoruz, ihtilaf kim başlattı Yemenliler değil; bu bölgede savaşı başlatanlar Suudi Arabistan, Emirlikler, Amerika ve Siyonist rejimdir.*’ şeklinde ifadeler kullanmıştır.³⁵⁴

İki ülkenin çarpışma alanına dönen Yemen’de iç savaş daha da derinleşmiştir. Vekâlet savaşlarının yaşandığı Yemen’de, Hasan Ruhani hükümeti ilk zamanlar çözümü Husi hareketinin askerî kanadı olan Ensarullah’a askerî destek vermekte görmüştür. Ancak 2015 yılında İran ve P5+1 ülkeleri arasında imzalanan nükleer anlaşmanın sağlanmasından sonra, Ruhani tutumunu değiştirerek Yemen’deki siyasi krizin çözümü için siyasi yollara işaret etmiştir.³⁵⁵

Hasan Ruhani hükümetinin Dışişleri Bakanı Cevad Zarif tarafından, Yemen sorunun siyasi çözümü için BM’ye beş maddelik bir yol haritası sunulmuştur. Bu yol haritasında öncelikle ateşkesin sağlanması, acil insani yardımların yapılması, Yemenli taraflar arasında diyalog sürecinin başlatılması ve kapsayıcı ulusal bir geçiş hükümetinin kurulması istenmiştir. İran, sunmuş olduğu barış görüşmelerinde kısmi

³⁵² *Yüreklere Nefret Tohumu Ektiniz*, Deutsche Welle, 18.04.2015, <https://www.dw.com/tr/y%C3%BCreklere-nefret-tohumu-ektiniz/a-18391470>.

³⁵³ Sinkaya, a.g.m., s. 17.

³⁵⁴ *İran’dan ABD’ye Resmi Gözdağı: Misillememiz Ağır Olacak*, Gazete Duvar, 18.09.2019, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2019/09/18/irandan-abdye-resmi-gozdagi-misillememiz-agir-olacak>.

³⁵⁵ Sinkaya, a.g.m., s. 16.

çözüme ulaşmış olmasına rağmen Suudi Arabistan'ın Sana Havalimanı'na hava harekâtı düzenlemesi ve Devrim Muhafızları'nın Husilere silah yardımını kesmemesi barış görüşmelerini sekteye uğratmıştır.³⁵⁶

İran, Yemen krizinde Suriye'deki gibi aktif bir dış politika siyaseti izlememiştir. Bunun birkaç sebebi olmakla birlikte, öncelikle Hasan Ruhani hükümetinin dış politikada yürüttüğü farklı bakış açısı etkili olmuştur. Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Batı'ya karşı izlediği ılımlı politika sonucu nükleer anlaşmada elde ettiği kazanımları kaybetmek istememekteydi. Ayrıca Ruhani, Batı'yla olumlu ilişkilerini geliştirmek için Yemen'de saldırgan tavırlardan uzak durarak uluslararası toplumun tepkisini çekmekten kaçınmayı tercih etmekteydi. Bu politika Ruhani'nin ılımlı ve müzakereci politikası olarak adlandırılmıştır.³⁵⁷

İran'ın bu bölgede Irak ve Suriye'deki politikaya nazaran daha pasif bir siyaset içerisine girmesinin bir diğer sebebi ise Yemen'in toprak bütünlüğünü savunmuş olmasıdır. Çünkü İran, bölgede Yemen dâhil herhangi bir ülkenin etnik veya mezhepsel nedenlerle parçalanmaya gitmesinin öncelikle kendisini etkileyeceğinin farkındadır. Bundan dolayı İran ne federalist ne de parçalanmış bir Yemen'e sıcak bakmaktadır. Yemen'de askerî müdahale seçeneğini şimdilik ikinci plana alarak siyasi çözüm için hareket etmektedir.³⁵⁸

Ruhani, İran'ın bölgede ve Yemen'deki saldırgan tavırlarından dolayı Arap dünyasının rahatsız olduğunun farkındadır. Hasan Ruhani, Batı'yla geliştirmeye çalıştığı ikili ilişkileri bölge ülkeleriyle de gerçekleştirmek istemiştir. Fakat İran'ın dış politika yapımında etkili olan diğer siyasi aktörlerin farklı tutumları, bu ilişkilerin gerçek bir zemine oturtulmasını engellemiştir. Bundan dolayı Ruhani, dış politikanın dışarıdan görünen yüzü olarak hep siyasi çözümlerden bahsetmiş ve bir nebze de olsa bu olumsuz havayı kırmaya çalışmıştır.³⁵⁹ Aynı şekilde Ruhani Yemen sorununda, hem iç politikadan gelecek tepkileri hem de uluslararası kamuoyundan gelecek tepkileri dikkate alarak hassas bir dengede hareket etmeye çalışmıştır. Bunun sonucu

³⁵⁶ Cenk Taner, *İran'ın Yemen'deki Faaliyetleri*, ANKASAM, 31.05.2017, <https://ankasam.org/iranin-yemendeki-faaliyetleri/>.

³⁵⁷ Sinkaya, a.g.m., s. 17.

³⁵⁸ Mehmet Koç, "Ensarullah Hareketi: Yemen'deki İran", *Kriter Dergisi*, 05.01.2021, <https://kriterdergi.com/dosya-iki-kusatma-arasinda-yemen/ensarullah-orgutu-yemendeki-iran>.

³⁵⁹ Sinkaya, a.g.m., s. 19.

olarak İran, Yemen krizinde hem barış yanlısı görünmekte hem de ülkedeki hâkimiyeti kaybetmemek için çatışmalara destek veren bir ülke pozisyonunda yer almaktadır.³⁶⁰

2.4.6. İran-Lübnan İlişkileri

İran-Lübnan ilişkileri genelde, Lübnan'da Şii mezhebine mensup olanlar tarafından kurulan Hizbullah hareketi üzerinden şekillenmektedir. İki ülkenin ilişkileri, İran Safevi Devleti'ne kadar götürülmektedir. Hatta Safevilerin İran'ın Şiileştirme politikasının temel mimarları, o dönem Lübnan'dan İran'a göç eden Şii din adamlarıdır. Günümüzde bu olay tersine işleyerek İran'ın önemli din adamı Musa Sadr'ın Lübnan'a geçmesiyle, Lübnan Şiiilerinin politikleşme süreci başlamıştır.³⁶¹

1979 İslam Devrimi'yle birlikte İran'ın Orta Doğu'daki Şiiilerin hamiliğini üstlenmesi, Humeyni'nin Musa Sadr ile yakın ilişkisi ve devrim ihracı politikası Lübnan'la yakından ilgilenmesine yol açmıştır. Bu süreçten sonra geliştirilen ikili ilişkiler, Lübnan'ı İran'ın Orta Doğu'daki kalesi hâline getirmiştir. İran'ın Hizbullah üzerinden Lübnan'la neden ilişkide bulunduğunu anlamak için bu ülkenin demografik yapısına bakmak gerekmektedir.³⁶²

Lübnan, Orta Doğu'nun küçültülmüş hâlidir. Küçük Orta Doğu olarak anılması, ülkenin çok dilli, çok mezhepli ve karışık etnik yapılı olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkede Hristiyan ve Müslümanların birlikte yaşadığı gibi aynı zamanda Müslümanların iki temel mezhebi olan Şiiiler ve Sünniler de eşit oranda bulunmaktadır. Bu çok kültürlü yapısından kaynaklı siyasi sistem de ona göre belirlenmiştir. Ülkede Cumhurbaşkanı Hristiyan, Başbakan Sünni, Meclis Başkanı da Şii olacak şekilde ayarlanmış olduğu için çok sık siyasi krizler yaşanmaktadır. Hizbullah, ülkedeki Şiiileri temsil ettiği için önemli bir konuma sahiptir.³⁶³

Hizbullah, kurulduğu tarihten itibaren hızla büyüyerek hem Lübnan'da hem de Orta Doğu'da etkili olan devlet dışı bir unsur olmayı başarmıştır. Lübnan

³⁶⁰ Cenk Taner, *İran'ın Yemen'deki Faaliyetleri*, ANKASAM, 31.05.2017, <https://ankasam.org/iranin-yemendeki-faaliyetleri/>.

³⁶¹ Yegin, a.g.m., s. 63.

³⁶² Nail Elhan, *Hizbullah-İran İlişkileri*, İRAM Yayınları, Şubat 2019, s. 5.

³⁶³ *Protestoların Sürdüğü Lübnan Nasıl Bir Sistemle Yönetiliyor*, Anadolu Ajansı, 19.12.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/protestolarin-surdugu-lubnan-nasil-bir-sistemle-yonetiliyor/1678035>.

Hizbullah'ı ve İran arasındaki ilişkilerin temeli, Şii ideolojisi ve stratejik ortaklığa dayanmaktadır. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, bir açıklamasında bu görüşü destekleyecek ifadeler kullanmıştır. İran ve Lübnan Hizbullah'ı tarafından, Amerika'nın 'Şer Eksenine' politikasına karşı 'Direniş Eksenine' politikası oluşturulmuştur. Bölgedeki diğer devletler tarafından 'Şii Eksenine' olarak görülen bu politikanın, esasen bölgede Batı'nın kapısı olan İsrail'e ve Batı'yla iş birliği içerisindeki Arap devletlerine karşı oluşturulduğu iddia edilmiştir. Şii Hilali olarak da bilinen bu stratejinin tarafları Hizbullah, Suriye, İran ve HAMAS'tan oluşurken; karşı cepheye ise İsrail, Suudi Arabistan ve ABD konulmuştur.³⁶⁴

Lübnan'da, İran ve Suudi Arabistan'ın vekâlet savaşları Yemen'de olduğu gibi mezhep üzerinden yürütülmektedir. İran, Lübnan'da Şii mezhebi üzerinden iç politikaya müdahil olurken; Suudi Arabistan ise Sünni mezhebi üzerinden bunu yapmaya çalışmıştır. İki ülkenin özellikle 2016 yılında, Lübnan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aralarındaki rekabet kamuoyuna yansımıştır. 13. dönem cumhurbaşkanı seçiminde, Hizbullah'ın desteklediği Hristiyan aday Mişel Avn'ın seçilmesi sonucu Suudi Arabistan Lübnan'a yönelik yaptırımlarda bulunmuştur.³⁶⁵

Mişel Avn cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurt dışı ziyaretçisi, Hasan Ruhani hükümetinin Dışişleri Bakanı Cevad Zarif olmuştur. Cevad Zarif, Lübnan'a gerçekleştirdiği ziyarette İran'ın Lübnan ordusunu silahlandırmaya hazır olduğunu söylemiştir.³⁶⁶ İran'ın Hizbullah yoluyla Lübnan'ın iç işlerine karışması, Sünni Başbakan Saad Hariri'yi bir hayli rahatsız etmiştir. Saad Hariri 2017 yılında, öncelikle İran'a bir ziyaret gerçekleştirip Ruhani ile görüşmüştür. İran ziyaretinden sonra Suudi Arabistan'a giden Hariri burada yaptığı bir basın açıklamasında, İran'ı ve Hizbullah'ı bölge ülkelerinin iç işlerine karışmakla suçlamış ve ardından görevinden istifa ettiğini açıklamıştır.³⁶⁷

³⁶⁴ Nazife Selcan Pınar Akgül, *İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah*, İRAM Yayınları, Ankara 2020, s. 6.

³⁶⁵ *Lübnan'ın Yeni Cumhurbaşkanı Belli Oldu*, Anadolu Ajansı, 31.10.2016, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnanin-yeni-cumhurbaskani-belli-oldu/675688>.

³⁶⁶ Talha İsmail Duman, "Dış Aktörlerin Rekabetinin gölgesinde Lübnan: Saad Hariri'nin İstifa Süreci", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s. 145.

³⁶⁷ *Saad Hariri Neden İstifa Etti*, Amerika'nın Sesi, 06.10.2017, <https://www.amerikaninsesi.com/a/hariri-neden-istifa-etti/4101842.html>.

Hizbullah, Saad Hariri'nin Arabistan'da zorla tutulup istifaya zorlandığını iddia etmiştir. Hasan Ruhani yaptığı bir açıklamada, İran'ın konumunun Lübnan, Irak ve Suriye'de dikkate alınması gerektiği konusunda uluslararası toplumları uyarmıştır. Bölgede, İran'ın pozisyonunun önemslenmediği bir çözümün geçersiz olacağını açıkça dile getirmiştir. Lübnan Başbakanı Hariri, '*Ruhani'nin açıklaması kabul edilemez; Lübnan vesayet kabul etmeyen, onurunun ihlal edilmesini reddeden bir Arap devletidir.*' şeklinde karşı açıklama yapmıştır.³⁶⁸

Ruhani döneminde, İran-Lübnan ilişkilerini belirleyen temel unsur Hizbullah'ın Lübnan siyasetindeki konumu olmuştur. Hizbullah'ın, Suriye iç savaşında Esad'ı desteklemesi ve milislerin Suriye'de muhaliflere karşı cephede savaşması Lübnan'ın siyasi aktörleri tarafından eleştirilmiştir. Lübnan'daki Sünni cephe ile Suudi Arabistan'a göre, Hizbullah'ın Yemen ve Suriye'nin iç işlerine karışması temelde İran'dan almış olduğu destekten kaynaklanmaktadır.³⁶⁹

İran'ın Orta Doğu'da, ABD emperyalizmine ve İsrail hegemonyasına karşı kurmaya çalıştığı Direniş Cephesi'nin en önemli ayaklarından birini hiç şüphesiz Lübnan oluşturmaktadır. Direniş Cephesi politikası, İran dinî lideri tarafından belirlendiği için Hasan Ruhani'nin bu politikada değişime gitmesi söz konusu olmamıştır. Ruhani hükümeti Orta Doğu'da, Şii Hilali olarak da bilinen Direniş Cephesi'nin devamı için çeşitli politikalar yürütmüştür. Hizbullah'ın varlığı Lübnan'da etkin olduğu müddetçe, İran-Lübnan ilişkileri bu minvalde devam edecektir.

2.4.7. İran-Diğer Körfez Ülkeleri İlişkileri

Körfez ülkeleri ile İran arasındaki ilişkiler 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra kopuş yaşanmıştır. İran İslam Devrimi'yle hissedilmeye başlanan yeni ideolojiler en çok bu ülkeleri rahatsız etmiştir. Bunun en temel sebeplerinden birisi, devrimin monarşi karşıtı bir ideolojiye sahip olmasıdır. Krallık ve Emirliklerle

³⁶⁸ Yasemin Konukçu, *İsrail, İran ve Lübnan Üçgeninde Savaş Planları*, ORDAF, 14.10.2017, <https://ordaf.org/israil-iran-ve-lubnan-ucgeninde-savas-planlari/>.

³⁶⁹ Akgül, a.g.m., s. 15.

yönetilen Körfez ülkeleri, statükoyu korumak ve İslam devriminin etkisini en aza indirmek için İran'a karşı cephe almışlardır.³⁷⁰

Körfez ülkelerinin İran'ı bir tehdit olarak algılamalarının sebebi, Şii azınlıkları harekete geçirebilme gücünden kaynaklanmıştır. Bundan dolayı İran'a karşı 1981 yılında Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirliği ve Umman'dan oluşan bir Körfez İşbirliği (KİK) kurulmuştur. Konseyin her ne kadar ekonomik birlikteliğin sağlanması amacıyla kurulmuş olduğu söylene de asıl amacın İran'ın bölgedeki güç artışını engellemek olduğu bilinmektedir.³⁷¹

KİK'i bölgede, İran'ı bir tehdit olarak algılamaktadır. İran'ın yayılmacı politikasına karşı ABD'nin hegemonyasına razı olan Körfez ülkeleri, bölgede bu iki güç arasında denge politikası yürütmeye çalışmışlardır. Bu denge politikası içerisinde başat aktör Suudi Arabistan olmuştur. İran'ın Basra Körfezi'nde pragmatist ve ılımlı bir politika yürüttüğü dönemlerde ilişkilerindeki gerginlik azalırken, ideolojik ve idealist bir politikanın olduğu dönemlerde ise ilişkilerindeki gerginliğin arttığı gözlemlenmiştir.³⁷²

İran-Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin ılımlı ve uzlaşmacı bir zeminde yürütülmeye çalışıldığı bu dönemlerden biri de Hasan Ruhani dönemi olmuştur. Ruhani'nin uzlaşmacı politikası; Arap Baharı, ABD'de Başkan değişimi ve bölgedeki vekâlet savaşları gibi yaşanan bazı gelişmelerden dolayı bölgeye fazla yansımamış olsa da yaşanan gerginlikler daha ziyade diplomatik yollarla çözülmeye çalışılmıştır.

Ruhani döneminde, onun dış politikadaki en önemli başarılarından biri Batı'yla imzalanan nükleer anlaşmadır. ABD Başkanı Obama'nın İran'a karşı olumlu tutumu ve Avrupa Birliği'nin çabaları sonucu imzalanan bu anlaşma, Körfez ülkelerinin bir kısmında olumlu karşılanmış olsa da bir kısmında tedirginliğe yol açmıştır. Özellikle Suudi Arabistan, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından bu durumun İran'ın bölgedeki yayılmacı politikasını arttıracığı kanısına varılmıştır.

³⁷⁰ Esra Pakin Albayrakoglu, "ABD-Körfez İşbirliği Konsey İlişkilerinde İran Faktörü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 31, Güz 2011, s. 108.

³⁷¹ Yasemin Konukcu, "Jeopolitik Güç Mücadelesi ve Basra Körfezi'nin Önemi", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Haziran 2018, s. 22-23.

³⁷² Konukcu, a.g.m., s. 23.

Katar, Umman ve Dubai Emirliği ise bu anlaşmaya, bölgedeki gerilimi azaltacağı gözüyle bakmışlardır.³⁷³

Ruhani döneminde, İran ile KİK arasındaki ilişkilerin kopmasına sebep olan bir diğer olay ise İran'da Suudi Arabistan konsolosluğuna yapılan saldırı girişimi olmuştur. Suudi Arabistan'da Şii din adamının idam edilmesiyle yaşanan bu saldırı sonrasında, İran'la tüm diplomatik ilişkilerini kestiğini söylemiştir. Bunun üzerine KİK'in diğer üyeleri olan Katar, Bahreyn, BAE ve Kuveyt de İran'la ikili ilişkilerini kestiklerini ilan etmişlerdir. KİK'in bir diğer üyesi olan Umman ise bu konuda daha temkinli davranarak İran'ı sadece kınamakla yetinmiştir.³⁷⁴

Elçilik krizinden bir yıl sonra bölgede oluşan ılımlı hava ve Kuveyt ve Irak'ın arabulucu olmasıyla ilişkileri yeniden düzeltilmiştir. Ruhani bu girişimi bir konuşmasında, '*Körfez-İran ilişkilerinin düzeltilmesi için çalışan bazı ülkeler bulunmaktadır.*' şeklinde ilan etmiş, ayrıca Suudi Arabistan'ın Yemen ve Bahreyn'in iç işlerine karışmayı bıraktığı takdirde ikili ilişkilerin geliştirileceğini vurgulamıştır. Bu ortamda arabuluculuk vazifesini üstlenen Kuveyt Dışişleri Bakanı Halid Sabah, İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'le yaptığı görüşmede KİK'in iyi niyet mektubunu İranlı yetkililere iletmiştir. İletilen bu mektupta ikili ilişkilerin yeniden tanzim edilmesi ve İran'ın bölgedeki ülkelerin iç işlerine karışmaması gibi hususlar yer almaktadır.³⁷⁵

İran, Körfez ülkelerinin aralarındaki çekişmeleri kendi lehine kullanmayı ihmal etmemiştir. Özellikle 2017 yılında Suudi Arabistan'ın öncülüğünde, diğer Körfez ülkelerinin de katılımıyla bölgede 'Katar krizi' yaşanmıştır. Mısır ve Suudi Arabistan, Katar'ı Müslüman Kardeşler'e destek vermekle, Bahreyn ise Katar'ı ülkesindeki İran destekli silahlı gruplara yardım etmekle suçlamıştır. Bu suçlamalardan sonra, Körfez ülkeleri tarafından Katar'a yönelik ambargo uygulanmıştır. Ruhani, Katar'ın ablukaya alındığı bu süreçte Katar'ı yanına çekmek için İran hava ve deniz sahasının açık olduğunu söyleyerek Katar'a açıktan destek

³⁷³ Abdullah Erboğa, "Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2016, s. 19.

³⁷⁴ İsmail Akdoğan, *İran-Körfez Hattında Normalleşmek Mümkün mü?*, Karar, 09.02.2017, <https://www.karar.com/ismail-akdogan-yazdi-iran-korfez-hattinda-normallesme-mumkun-mu-383812>.

³⁷⁵ İsmail Akdoğan, *İran-Körfez Hattında Normalleşmek Mümkün mü?*, Karar, 09.02.2017, <https://www.karar.com/ismail-akdogan-yazdi-iran-korfez-hattinda-normallesme-mumkun-mu-383812>.

vermiştir. İran bu abluka döneminde Katar'a, günde yaklaşık olarak 100 ton meyve ve sebze yardımıyla bulunmuştur.³⁷⁶

Ruhani döneminde, İran ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen bir diğer husus İsrail olmuştur. Ruhani, Arap devletlerini Filistin davasına destek vermemekle suçlamıştır. ABD Başkanı Donald Trump'ın yaptırımlarını arttırması İran'ı zora sokmuş ve bölgede daha ziyade güvenlik temelli politikalar izlemesine neden olmuştur. Donald Trump'ın ABD elçiliğini Kudüs'e taşıma kararının yanı sıra, BAE ve Bahreyn'in İsrail'le ilişkilerini normalleştirme anlaşmasının imzalanmasına öncülük etmesi İran'ın Körfez ülkelerine temkinli yaklaşmasına yol açmıştır. Hasan Ruhani yaptığı bir açıklamasında '*İsrail'le ilişkileri normalleştirerek, İsrail'e üst vermek isteyen Arap ülkeleri bunun sonuçlarından sorumlu olacaklardır.*' ifadelerini kullanarak sert bir şekilde tepkisini göstermiştir.³⁷⁷

İran-Körfez ülkelerindeki ilişkilerin düzelebilmesi için öncelikle İran-Suudi Arabistan ve ABD ilişkilerinin düzelmesi gerekmektedir. İran'ın 'Direniş Cephesi' oluşturma çabalarının bölgede 'Şii Hilali' olarak algılanması ve Suudi Arabistan'ın buna karşı yaptığı hamleler, bölgeyi içinden çıkmaz bir hâle sokmuştur. Karşılıklı diyaloglarla çözülmesi gereken sorunlar, vekâlet savaşları üzerinden güç mücadelesine dönüşmüştür. Ruhani'nin, Körfez ülkelerine yönelik ılımlı politikaları da bu süreci değiştirememiştir.

2.5. Ruhani Dönemi Batı'yla İlişkilerin Orta Doğu Politikasına Etkisi

2.5.1 Ruhani Dönemi İran-ABD İlişkileri

Ruhani'nin birinci cumhurbaşkanlığı döneminde, İran-ABD ilişkileri nükleer müzakerelerin gölgesinde şekillenmiştir. Ruhani cumhurbaşkanı seçildikten sonra ABD Başkanı ile aralarındaki ılımlı mesajlar ve telefon görüşmeleri, nükleer krizin çözüme kavuşturulacağının ilk sinyalleri olmuştur. Nitekim Obama'nın İran'a yönelik sert politikalardan vazgeçmesi ve Ruhani'nin Batı'ya karşı uzlaşmacı tutumu

³⁷⁶ İran ve Türkiye'den Katar'a Tam Destek, Deutsche Welle, 26.06.2016, <https://www.dw.com/tr/iran-ve-t%C3%BCrkiyeden-katara-tam-destek/a-39410260>.

³⁷⁷ Mustafa Caner, "İsrail-BAE Anlaşmasında İran'ın Yaklaşımı", *Kriter Dergisi*, Cilt 5, Sayı 49, Eylül 2020, s. 77.

sonucu 14 Temmuz 2015 yılında İran ile P5+1 ülkeleri arasında nükleer anlaşma imzalanmıştır.³⁷⁸

Ruhani'nin dış politikadaki nükleer başarısı ve ABD'yle ılımlı ilişkiler, İran'ın Orta Doğu'daki politikasına sirayet etmiştir. İran bu dönemde, devlet dışı aktörlere açıktan destek vermekten kaçınmıştır. Özellikle Amerika'yla birlikte, 2014 yılında Irak'ta IŞİD'e karşı iş birliği yapmıştır. ABD Başkanı Obama bu iş birliğinin geçici olduğunu vurgulamış, bu iş birliğinin kalıcı hale gelebilmesi için İran'ın balistik füze çalışmalarını ve teröre desteğini durdurması gerektiğini söylemiştir.³⁷⁹

Amerika Başkanı Obama, İran'a yönelik ılımlı tavrıyla İran'ın Orta Doğu'daki yayılmacı politikasından vazgeçeceğini düşünürken, Ruhani, ABD ve Avrupa Birliği'nin bu tutumlarını değiştirmemeleri için bölgedeki radikal ideolojik politikalardan uzak durmuştur. Nükleer anlaşmayla, İran'a yönelik kaldırılan yaptırımlar sonucu ülkenin ekonomisini düzeltmeye çalışan Ruhani, 2017 ABD Başkanlık seçimlerinde Başkan'ın değişmesiyle istediği hedeflere ulaşamamıştır. Donald Trump'ın Başkan olmasından sonra İran-ABD ilişkilerindeki olumlu hava tersine dönmüş ve sert rüzgârlar esmiştir.³⁸⁰

Amerika ve İran'da iktidarda olan kişilerin dış politikadaki tutumları, iki ülke ilişkilerinin seyri hakkında bilgi vermektedir. İran'da ılımlı ve reformcuların, ABD'de ise demokratların yönetimde olduğu dönemlerde ilişkilerde diyalog kapıları aralanmışken; aynı şekilde İran'da muhafazakârlar, ABD'de ise cumhuriyetçiler iktidardayken iki ülke arasındaki diyalog kapıları hep kapalı olmuştur.³⁸¹

Cumhuriyetçi bir başkan olan Donald Trump, Amerika'nın Orta Doğu politikasında İran'ı yeniden terörist devlet statüsüne koymuştur. Trump'ın 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşmadan çekilmesi, İran'a karşı bölgede KİK devletlerini desteklemesi ve ekonomik yaptırımları arttırması İran-ABD arasında

³⁷⁸ Gülriz Şen, *Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri*, İRAM, Nisan 2017, s. 9.

³⁷⁹ Şen, a.g.e., s. 11.

³⁸⁰ Köksal Taşkent, *Günümüzde İran-ABD İlişkileri*, 24.02.2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/gunumuzde-iran-abd-iliskileri>.

³⁸¹ Kemal İnât, *ABD-İran İlişkileri Ortadoğu'ya ve Türkiye'ye Etkileri*, SETA, Aralık 2014, s. 3.

kurulan köprüleri yeniden yıkmıştır.³⁸² Ruhani ise bir açıklamasında Donald Trump'ı Saddam'a benzetmiş ve sonunun onun gibi olacağını ima etmiştir.³⁸³

Donald Trump'ın İran'a karşı izlediği sert yıldırma politikası, bölgede Suudi Arabistan ve BAE gibi İran'a karşı devletleri desteklemesi ve ilk ziyaretini bu ülkelere yapması; onun, İran'a karşı çevreleme politikası içerisine gireceğinin en önemli göstergesidir. Trump'ın bölgede İran'ı dışlayıcı bir tavır sergilemesi, İran'ın bölgede daha agresif bir politika izlemesine neden olmuştur. Bu dönemde İran'ın Yemen'de Husilere, Suriye'de Esad'a, Irak'ta Haşdi Şaabi milislerine olan askeri desteğini arttırmasında bu hususu gözlemlemek mümkündür. Öte yandan Trump'ın bölgedeki bazı yanlış politikaları sonucunda, İran'ın hâkimiyet alanını genişlettiği görülmüştür. Bunun en bariz örneği, Katar krizinde yaşanmıştır. Trump'ın yönlendirmesiyle, bölge ülkelerinin Katar'a uyguladığı abluka bu ülkenin İran'la yaklaşmasını sağlamıştır.³⁸⁴

2.5.2. İran ve P5+1 Ülkeleri Arasındaki Nükleer Anlaşma Müzakereleri

İran'ın nükleer enerji politikası, devrim öncesinden başlayan bir politik bir süreçtir. Devrim öncesinde bu politika Amerika ve İngiltere tarafından Rusya'ya karşı desteklenmişken, devrim sonrası aynı politikanın bu sefer Rusya tarafından ABD'ye karşı desteklendiği görülmektedir. Devrim sonrası yeni rejim hem bölgesel hem de küresel çapta caydırıcı bir güce sahip olmak için bu politikayı sürdürmüştür. İran, nükleer enerji politikasından dolayı Batı tarafından ambargoya maruz kalmıştır. Bu yaptırımların kaldırılması için müzakere masası kurulmuştur.³⁸⁵

İran ve Batı arasında başlatılan nükleer müzakereler ancak Ruhani döneminde ortak anlaşma ile sonuçlanmıştır. Ruhani'nin dış politikadaki en büyük başarısı olarak da bilinen bu anlaşma, 14 Temmuz 2015 tarihinde İran ile P5+1 ülkeleri

³⁸² Şen, a.g.e., s. 16.

³⁸³ *Ruhani, Trump'ı Saddam'a benzetti, Tarih'te: Onursuz bir kişilik olarak anılacak*, Anadolu Ajansı, 31.12.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ruhani-trumpi-saddama-benzetti-tarihte-onursuz-bir-kisi-olarak-anilacak/2094739>.

³⁸⁴ İsmail Numan Telci, *Ortadoğu'nun Kaderini Etkileyen Trump Mirası*, 04.10.2020, <https://orsam.org.tr/tr/ortadogunun-kaderini-etkileyen-trump-mirasi/>.

³⁸⁵ *İran Dış Politikasında Nükleer Çıkamaz*, TASAM, 21.06.2011, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/2215/iran-dis-politikasinin-nukleer-program-cikmazi>.

arasında sonuca ulaştırılmıştır.³⁸⁶ Ruhani, bu anlaşmanın gerçekleşmesi için İran'ın nükleer enerji politikasından çok fazla tavizler vermek zorunda kalmıştır. Bu tavizlerin verilmesinin temel sebebi, İran ekonomisinin içinde bulunduğu kötü durum ve bu kötü durumdan çıkmak için yabancı sermayeye olan ihtiyaçtır.

Ruhani'nin nükleer anlaşma başarısıyla Batı'ya yakınlaşması ve ABD'nin bölgeden tedricen çekilme kararı bölgenin önemli aktörlerinden olan Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'i bir hayli rahatsız etmişken; bölgenin diğer ülkeleri olan Kuveyt, Katar ve Umman ise diyalog kapılarını araladığı için bu durumu olumlu karşılamışlardır. İran'ın bölgede hâkim güç olma ihtimali, bölgenin diğer aktörlerinin farklı stratejiler geliştirmelerini sağlamıştır. İran İslam Devleti'nin değişmeyen resmî ideolojisinin ve Ruhani'nin ılımlı dış politika anlayışının birbiri ile çelişmesi, Ruhani'nin Orta Doğu'da rejimden farklı bir politika sürdürmesini engellemektedir.³⁸⁷

Nükleer anlaşma, İran'ın Orta Doğu politikasında külli bir değişikliğe yol açmamıştır. Hatta nükleer anlaşma sonrası, Batı'nın taahhüt ettiği yatırımları yerine getirmemesi sonucu İran bölgede daha yayılmacı bir politika izlemiştir. Nükleer anlaşma, Ruhani'ye hem iç politikada hem de dış politikada istediği ölçüde bir avantaj sağlamamıştır.

2.5.3. İran-AB İlişkiler

Ruhani'nin dış politika anlayışı esasen Batı'yla iyi ilişkiler kurulması üzerine temellendirilmiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için İran'ın nükleer enerji politikasından taviz vermesi gerekmektedir. Nükleer enerji sorunun dışında, İran Batı'yla insan haklarının ihlalleri ve balistik füze çalışmaları konusunda da sıkıntılar yaşamaktadır. Fakat bu iki sorun, kısa vadede AB'yi tehdit eden bir durum olmadığı için göz ardı edilip tüm dikkatler nükleer enerji sorununa yoğunlaştırılmıştır.³⁸⁸

³⁸⁶ Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı", *Alfa Akademi*, Cilt 2, Eylül 2017, s. 450.

³⁸⁷ Bülent Aras, Ebru Turhan, "İran Nükleer Anlaşması, Ortadoğu'da Güç Dengesi ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 6, Sayı 62, Haziran 2014, s. 20.

³⁸⁸ Bayram Sinkaya, *Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, ORSAM, Sayı 45, Temmuz 2016, s. 4.

Ruhani, AB'nin tereddütleri ve iç politikada dinî liderin AB'yle müzakerelere mesafeli yaklaşımı gibi sorunların üstesinden gelerek, İran ekonomisinin düzelmesinin temel şartı olarak gördüğü nükleer anlaşmayı tamamlama başarısını göstermiştir. Nükleer anlaşmadan sonra, AB ülkelerinin İran ile olan ekonomik yaptırımlarının arttırılması için Avrupa'ya seyahatler düzenleyen Ruhani başta istediği karşılığı bulmuş olmasına rağmen, ABD Başkanı Trump'ın İran'a yönelik sert tutumu bu olumlu havayı dağıtmıştır.³⁸⁹

Nükleer anlaşmadan sonra İran-İngiltere arasındaki ilişkilerde normalleşme süreci başlamış, İngiltere uzun süre kapalı kalan Tahran Büyükelçiliği'ni yeniden açmıştır. Ruhani, nükleer anlaşmanın meyvesini almak için Avrupa'nın iki önemli devleti olan İtalya ve Fransa'ya ziyaretler düzenlemiştir. Bu iki görüşme neticesi Ruhani, İran uçak filosunu yenilemek için Fransa'dan yüz adet uçak alma anlaşması imzalamıştır. Ayrıca Airbus şirketi tarafından, İran'da yeni havalimanları için yatırım yapma kararı çıkmıştır.³⁹⁰

Avrupa, İran'ı kaçırılmaması gereken bir pazar olarak görürken aynı zamanda İran-ABD ilişkilerine karşı mesafeli ve dengeli davranmaya çalışmıştır. Bir yandan ABD'nin nükleer anlaşma karşıtı tavırlarını desteklemiyorken, diğer taraftan İran'ın balistik füze yapımı konusunda daha hassas davranmasını istemiştir. Ruhani döneminde AB'nin önceliği, nükleer anlaşmanın korunmasını sağlamak olmuştur. Ruhani ise tavizler vererek imzaladığı anlaşmanın sonuçlarını ve ekonomik yansımalarını görmek istemiştir.³⁹¹

2.6. Ruhani Dönemi Dış Politika Sürecini Etkileyen İç ve Dış Unsurlar

2.6.1. Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)

Devrim Muhafızları, devrimden sonra Humeyni tarafından, rejimi iç ve dış tehditlere karşı korumak için milis güçlerden oluşturulan ve asimetrik bir yapıya sahip olan bir ordudur. DMO, kuruluşundan itibaren hızla büyüyerek ekonomik ve siyasi gücünü artırmıştır. DMO, siyasi gücünü rejimin üst makamında bulunan dinî

³⁸⁹ Nurullah Gür, Şerif Dilek, *Nükleer Anlaşma Sonrası İran'da Ekonomi*, SETA, Sayı 120, 2016, s. 5.

³⁹⁰ Gür - Dilek, a.g.m., s. 4.

³⁹¹ Yasemin Konukçu, *Avrupa Birliği İran Gündemi*, 22.10.2019, <https://ordaf.org/avrupa-birliginin-iran-gundemi/>.

liderden alırken; ekonomik gücünü ise bünyesinde barındırdığı şirketler vasıtasıyla devletten aldığı ihalelerle sağlamıştır.³⁹² DMO kuruluş amacı ve siyasi ideolojisi gereği, ülkede dinî lider ve muhafazakâr kesime hep yakın durmuştur.³⁹³

DMO siyasi gücü, ideolojisi ve anayasada kendisine verilen vazife gereği ülkede siyasi iktidar ile belli dönemlerde çatışma içerisinde olmuştur. Mevcut iktidarın siyasi görüşü, DMO ile arasındaki çatışmanın varlığını arttırmış veya azaltmıştır. Siyasi iktidarın ideolojisinin DMO'nun ideolojisiyle uyumlu olduğu dönemlerde, DMO müdahaleci bir tavırdan ziyade izleyici konumunda olmuştur. Bununla birlikte uyumsuzluğun olduğu dönemlerde ise DMO, İran siyasetine müdahale edici konuma geçmiştir.³⁹⁴ Ruhani döneminde, bu görüşün etkileri çok fazla görülmüştür.

Ahmedinejad döneminde iç siyasette DMO'nun artan etkisi Ruhani döneminde sorunlara yol açmıştır. Kendisini rejimin temel koruyucusu olarak gören DMO, Ruhani'nin ılımlı dış politikasına karşı ülkedeki en aktif muhalefet rolünü üstlenmiştir. Ruhani'nin nükleer müzakere sürecinde Batı'ya yaklaşması, DMO tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. DMO, elindeki medya gücüyle Ruhani'nin yürütmüş olduğu nükleer anlaşma sürecini baltalamak için ülkede kamuoyu oluşturmuş, bu süreçte Batı'yı tahrik etmek için elinde bulunan ve üzerinde 'İsrail'e ölüm' yazan balistik füze görüntülerini medyaya vererek süreci olumsuz yönde etkilemeye çalışmıştır.³⁹⁵

Hasan Ruhani ile DMO arasındaki çekişme ve anlaşmazlık, dış politikada yaşandığı gibi iç politikada da yaşanmıştır. Ruhani'nin DMO'nun ekonomik gücünü zayıflatmaya yönelik çalışmalarına, DMO tarafından sert bir şekilde cevap verilmiştir. Ruhani, DMO'nun şirketlerinin devletle yapmış olduğu ekonomik sözleşmeleri iptal etmiş ve yönettiği bankalara yönelik yolsuzluk soruşturması başlatmıştır. Karşı hamle olarak DMO, Ruhani ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı İshak

³⁹² Nihat Dumlupınar, "İran'ın Güvenlik Politikalarında Devrim muhafızları Ordusunun Yeri", *ANKASAM*, Cilt 3, Sayı 1, Şubat 2017, s. 11-14.

³⁹³ Rahimullah Farzan, *İran Dış Politikasında Devrim Muhafızları Ordusunun Artan Etkisi*, İRAM, Sayı 24, Ağustos 2020, s. 9-10.

³⁹⁴ Bayram Sinkaya, "Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 1, s. 151.

³⁹⁵ Farzan, a.g.m., s. 7-8.

Cihangiri'nin kardeşlerini yolsuzluk soruşturması kapsamında tutuklamıştır. DMO'nun hem iç hem de dış politikadaki gücü nedeniyle Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, hem Orta Doğu'yla hem de Batı'yla geliştirmeye çalıştığı ilişkileri istenilen düzeye ulaştıramamıştır.³⁹⁶

Ülkede muhafazakârlar tarafından desteklenen DMO, kendi üyelerinin meclise girmelerini sağlayarak mecliste de gücünü artırmıştır. İran meclisinde gücünü arttıran DMO, Ruhani'nin dış politikadaki hareket alanını kısıtladığı gibi müzakere temelli bir dış politikadan ziyade güvenlik esaslı bir politika yürütmesine sebep olmuş, Irak, Yemen, Suriye'de aktif olduğu için kendi dış politika sürecini oluşturmuştur. Ruhani hükümetinin Dışişleri Bakanlığı ise DMO'nun dış politikasına yasal zemin hazırlamaktan öteye geçememiştir.³⁹⁷

DMO'nun İran dış politika sürecini elinde tutmak istemesi ve sahadaki faaliyetleri yönetmesi, Dışişleri Bakanlığıyla sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. 2019 yılında DMO'nun, İran Dışişleri Bakanlığından habersiz Suriye lideri Beşar Esad'ı ülkeye davet etmesi hükümet ile DMO arasındaki çatışmanın en bariz örneğidir. DMO'nun bu izinsiz daveti üzerine İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, durumdan rahatsız olduğunu dile getirerek istifasını sunmuş fakat Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani tarafından kabul edilmemiştir.³⁹⁸ Ruhani hükümetinin dış politikadaki iş birlikçi ve müzakereci tavrı, genellikle DMO'nun ideolojik bakış açısından dolayı hep sabote edilip baltalanmaya çalışılmıştır.³⁹⁹

2.6.2. Siyasi Dinamikler

İran siyasi sistemi, siyasi partilerden ziyade siyasi cephe veya hizip olarak adlandırılan oluşumlar etrafında şekillenmektedir. Bu siyasi hizipler ülkede Şûra Meclisi, Cumhurbaşkanı ve Uzmanlar Meclisi seçimlerini kazanmak için ittifaklar kurmaktadır. Humeyni'den günümüze kadarki süreçte, bu siyasi grupların farklı isimlendirmeler ile anılmış olmasına rağmen, genel olarak sisteme hâkim olan iki temel akım mevcuttur. Bu temel akımlardan birisi muhafazakârlar, diğeri ise

³⁹⁶ Farzan, a.g.m., s. 9-10.

³⁹⁷ Farzan, a.g.m., s. 11.

³⁹⁸ *Zarif Neden İstifa Etti*, Hürriyet, 27.02.2019, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/zarif-niye-istifa-etti-41131088>.

³⁹⁹ Farzan, a.g.m., s. 12.

reformistler olarak bilinmektedir. Her iki cephenin kendi içerisinde radikalleri ve ılımlıları mevcuttur. Halk bu iki cephenin sert politikalarından duyduğu rahatsızlık nedeniyle, son dönemlerde iki kanadında ılımlıları bir araya getiren ve yeni bir cephe olan ılımlılardan yana oyunu kullanmıştır.⁴⁰⁰

İran siyasal siteminin temel taşı konumundaki muhafazakârlar, devrimin değerlerine ve Velayet-i Fakih makamına sadık kişilerden oluşmaktadır. Reformistler ise Velayet-i Fakih makamının anayasal düzene uyumlu hâle getirilmesi ve iktidar kaynağını halktan alması gerektiğine inanlardan oluşmaktadır.⁴⁰¹ Bu iki cephenin birçok noktada çekişme ve çatışma içerisinde olması, İran'ın iç ve dış politikasını etkilemektedir. Bu çatışma sürecinden olumsuz etkilenen halk, iki cephenin de ılımlı tarafını temsil eden Hasan Ruhani'den yana tercihini kullanmıştır. İlimli ve uzlaşmacı yönüyle bilenen Ruhani, İran siyasal siteminde yeni bir cephe olarak ortaya çıkan ılımlıların lideri olarak görülmüştür.⁴⁰²

İlimli cephenin temsilci olarak görülen Hasan Ruhani, iç ve dış politikada diğer siyasi gruplara nazaran daha temkinli ve ılımlı hareket etmeye çalışmıştır. Hem reformistlerin hem de muhafazakârların oylarını alarak seçilmesi, onun politikalarında daha fazla dikkatli davranmasına neden olmuştur. Dış politikada uzlaşmacı ve müzakereci yönüyle muhafazakârların eleştirisine maruz kalırken, iç politikada reformist hareketten ziyade rejimin ana unsurlarına karşı temkinli ve ılımlı davranmaya çalışmış, fakat bu sefer de reformistleri kızdırmıştır. Özellikle dinî liderin muhafazakâr cepheye yakın durması Ruhani'nin elini zayıflatmıştır.⁴⁰³ İran dış politika yapı sürecinde etkin olan devlet kurumlarının çoğunluğunun muhafazakâr cephenin hâkimiyetinde olması, dış politikada ılımlı cephenin temsilcisi olan Hasan Ruhani'nin tek başına karar almasını zorlaştırmaktadır. Özellikle yasama

⁴⁰⁰ Hüdayi Sayın, Ahmet Çirakoğlu, *İran Siyasal Sisteminde Cepheleşmeler: Muhafazakârlar, Reformistler ve İlimliler*, IV. Middle East Congress on Politics and Society Proceedings Book, 2018, s. 122.

⁴⁰¹ *İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, SDAM, 16.05.2017, <http://sdam.org.tr/mobil/Haber.php?id=87>.

⁴⁰² Hüdayi Sayın, Ahmet Çirakoğlu, "İran'da Siyasal Ekoller Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Mayıs 2019, s. 106.

⁴⁰³ Yüksel Taşkın, "Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler Stratejiler ve Gelecek", *İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 39, Ekim 2018, s. 128.

erki olan Şûra Meclisi'nde muhafazakârların temsil edilme oranının daha fazla olması, Ruhani'nin birçok kararının veto edilmesine neden olmuştur.⁴⁰⁴

2.6.3. Medya-Kamuoyu

İran'da, geleneksel araçlar ile sosyal medya araçları rejimin kontrolündedir. Devlet, internet erişimini kısıtladığı gibi uydu çanaklarının kullanılmasını da yasaklamıştır. İran'da televizyon kanalları devlet kontrolünde olup özel kanalların kurulması yasaktır. Dinî lidere bağlı olan Radyo ve Televizyon Kurumu, ülkede sıkı bir denetim mekanizması oluşturmuştur. Halk, şifre kırıcı programlar kullanarak sosyal medya ve interneti kullanmaya çalışmaktadır. Bunun yanında ülkede gazete ve dergiler, rejimin olanak kıldığı alanlarda bir hayli etkin konumundalar.⁴⁰⁵

İran'da medya aracı esasen hükümet kontrolünden ziyade rejimin baskısı altındadır. Rejime göre medya araçları, düşmanların İran'a karşı kullanmaya müsait araçlar olduğu için denetim altında tutulması gerekmektedir. Rejimin ideolojisi çerçevesinde yayın yapmasına izin verilen gazeteler beş grupta toplanabilir. Bu gazeteler sırasıyla dinî liderin kontrolünde olanlar, hükümete ait olanlar, muhalif cephe reformistlere ait olanlar, rejimin ana unsuru olarak görülen muhafazakârların kontrolünde olanlar ve son olarak Ahmedinejad gibi radikallerin elinde olanlar şeklindedir.⁴⁰⁶

Hasan Ruhani cumhurbaşkanlığı döneminde, politikalarına kamuoyu oluşturma çabasında medyadan fazla destek görememiştir. Rejim tarafından hükümetin elindeki medya araçlarının sıkı bir şekilde denetlenmesi, muhafazakârların elindeki güçlü medya araçlarıyla istedikleri şekilde karşı propaganda yapabilmesi Ruhani'nin gücünü zayıflatmıştır. Ruhani'ye göre zayıf medya araçlarının üzerinde güçlü, güçlü medya araçlarının üzerinde zayıf denetim yapılması medya üzerinde uygulanan çifte standarttır. Ruhani'nin Batı'yla ılımlı ilişkiler kurma çabası, genellikle muhafazakârlar ve DMO elindeki güçlü yayın organlarının vasıtasıyla itibarsızlaştırılarak halk nezdinde Batı yanlısı kamuoyu

⁴⁰⁴ Mehmet Koç, *2016 İran Parlamento Seçimleri*, İRAM, 03.08.2016, <https://iramcenter.org/2016-iran-parlamento-secimleri/>.

⁴⁰⁵ Yegin, a.g.e., s. 75.

⁴⁰⁶ Bayram Sinkaya, *İran'da Medya ve Siyaset*, ORSAM, 11.09.2017, <https://www.orsam.org.tr/tr/iran-da-medya-ve-siyaset/>.

oluşturulmaya çalışılmıştır. Onun iç ve dış politikadaki kazanımlarını halka aktaramamasının temel nedeni, güçlü medya araçlarının rejimin tekelinde olmasındandır. DMO tarafından finanse edilen gazeteler ve yayın kuruluşları, rejim yanlısı ortak bir kamuoyu oluşturmada oldukça etkinlerdir.⁴⁰⁷

2.6.4. Uluslararası Yaptırımlar ve Ambargo

İran İslam Devrimi'nden sonra başta ABD olmak üzere Batı, İran'a karşı insan hakları ihlalleri, terörizme destek ve nükleer çalışmalar gibi argümanları öne sürerek uluslararası yaptırım ve ambargo uygulamıştır. 2002'de İran'ın nükleer silah projesinin ortaya çıkmasıyla birlikte, bu yaptırımlar BM nezdinde uygulanmaya başlanmış ve bu süreçten sonra ülkenin siyasetine ve ekonomisine ciddi zararlar vermiştir. İran'ın, dış politikada radikal ideolojik ve güvenlik temelli stratejiler izlediği dönemlerde bu yaptırımlar daha da artırılmıştır.⁴⁰⁸

İran İslam Cumhuriyeti, Batı'nın sert yaptırımlarına rağmen müzakere kapısını hiçbir zaman tam anlamıyla kapatmamıştır. Her ne kadar Ahmedinejad döneminde bu müzakereler durma noktasına gelmiş olsa da 2013'te Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı olmasıyla İran müzakere masasına yeniden oturmuştur. 2015 yılına kadar sert bir şekilde uygulanan ABD destekli yaptırımlar, Ruhani'nin ılımlı ve müzakereci politikaları sonucu ortak bir anlaşmaya varılmış ve yaptırımlar peyderpey kaldırılmıştır. Nükleer anlaşma sonrası İran ekonomisinin düzelmesi Ruhani'nin elini güçlendirmiş hem iç hem dış politikada daha reformist ve ılımlı bir politika sürdürmesine vesile olmuştur.⁴⁰⁹

İran ile Batı arasında oluşan bu olumlu hava uzun sürmemiştir. 2017 yılında ABD'nin nükleer anlaşmadan tek taraflı çekilmesi ve İran'a yönelik yeni yaptırım kararları alması süreci tamamen tersine döndürmüştür. İran ekonomisi ve siyasetinde kısa süreli de olsa oluşan refah ortamı, bu yaptırımlardan sonra yerini çatışma ve çekişmelere bırakmıştır. Ruhani, uluslararası yaptırımların yeniden başlamasıyla birlikte gerçekleştirmek istediği birçok reformist politikalarını başlamadan

⁴⁰⁷ İran'da Basın Askeri Vesayet, TRT, 15.09.2015, https://www.trthaber.com/m/?news=iranda-basin-askeri-vesayet-altinda&news_id=198928&category_id=4.

⁴⁰⁸ İsmail Numan Telci, *Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran'dan Ne İstiyor?*, SETA Analiz, Sayı 208, Ağustos 2019, s. 2.

⁴⁰⁹ Telci, a.g.e., s. 3.

bitirmiştir. Batı'nın İran'a yaptırımlarının kaldırılmasını sağlayacağına dair verdiği birçok vaadini yerine getirmemesinin yanında bunlara yenilerin eklenmesi ülkede ılımlı ve pragmatist Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin ülkedeki harekât alanını kısıtladığı gibi, idealist ve ideolojik politikalarıyla bilinen rejimin savunucuları olan muhafazakârların elini güçlendirmiştir. Böylece Batı'ya güvenilmeyeceği konusunda haklı çıkan muhafazakâr cephe, bu sürecin tüm faturasını Ruhani'ye kesmiştir.⁴¹⁰

Uluslararası yaptırımlar sonrası iç politikada halkın ve dini liderin desteğini kaybeden Ruhani, dış politikada da istenilen başarıyı yakalayamamıştır. ABD'nin, İran'a uyguladığı yaptırımların bir adım ötesine geçerek bölgede İran'a karşı Suudi Arabistan, Bahreyn ve Mısır'dan oluşan koalisyonu destek vermesi; esasen bölgede müzakereci ve yayılmacı politikadan uzak bir strateji uygulamaya çalışan Ruhani'nin, hedeflenenin tersine daha yayılmacı ve ayrıştırıcı bir politika izlemek durumuna kalmasına neden olmuştur. ABD'nin desteklediği bu koalisyonu karşı İran'da bölgede Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen'e milis güçler üzerinden destek vermeye devam etmiştir.⁴¹¹

İran'ın, Orta Doğu'da hâkim güç olma stratejisinin önündeki en önemli engellerden biri de uluslararası yaptırımlardır. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran'ın, bu yaptırımların olmaması durumunda ekonomisinin güçleneceği ve küresel bir güç hâline geleceğini birçok devlet bilmektedir. Özellikle İran'ın küresel bir güç hâline gelmesini istemeyen bölgenin diğer aktörleri, Batı tarafından İran'a uygulanan yaptırımları birçok kez desteklediklerini belirttikleri gibi bunun daha da ileriye taşınması gerektiği konusunda alternatif düşünceler de ortaya atmışlardır. Buna uygun olarak da ABD ve diğer uluslararası güçler de yaptırımların arttırılmasını tercih etmişlerdir.⁴¹²

ABD'nin yaptırım alanlarını genişletip diğer ülkeleri buna uyma hususunda tehdit etmesi, Batı'yla iyi ilişkiler kurmak isteyen Ruhani'nin yeni alternatif arayışlarına girmesine neden olmuştur. Yönünü Batı'dan Avrasya'ya döndüren İran

⁴¹⁰ Hamid İbrahimi, *Yaptırımların İran İç Politikasına Etkileri*, İRAM, 13.10.2018, <https://iramcenter.org/yaptirimlarin-iran-ic-politikasina-etkileri/>.

⁴¹¹ Kemal İnât, Burhanettin Duran, *İran Yaptırımları: Hukuksal boyut, Bölgesel ve Küresel Yansımaları, Türkiye'ye Etkileri*, SETA Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 17.

⁴¹² Telci, a.g.e., s. 6.

bu süreçte Rusya, Çin ve Türkiye ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Genel olarak uluslararası yaptırımlar, Ruhani'nin birçok politikasında değişikliye yol açmıştır. İlmli ve pragmatist olan Ruhani, dış politika sürecine fikirlerini ve düşüncelerini istediği oranda yansıtamamıştır.⁴¹³

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

⁴¹³ İsmail Numan Telci, *ABD Yaptırımları Gölgesinde İran Siyasetinin Geleceği*, SETAV, 1.09.2018, <https://www.setav.org/abd-yaptirimlarinin-golgesinde-iran-siyasetinin-gelecegi/>.

HASAN RUHANİ DÖNEMİNDE İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİ

(2013-2020)

3.1. TARİHSEL SÜREÇTE İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİ

3.1.1. 1979-2001 Yılları Arasında İran-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Seyri

İran-Suriye ilişkileri İkinci Dünya Savaşı sonrası Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1946 tarihine kadar götürülse de, asıl ilişkiler 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra şekillenmeye başlamıştır. Devrim öncesi çift kutuplu uluslararası sistemde İran'ın Batı Bloku, Suriye'nin ise Doğu Bloku içerisinde yer alması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. Özellikle 1970 yılında, Suriye'de bir darbe sonucu Hafız Esad'ın ülke yönetimini ele geçirmesiyle birlikte İran-Suriye ilişkilerinde düzelmeler başlamıştır. Hafız Esad'ın Şii mezhebinin Nusayrilik koluna mensup olması, Suriye'nin Şii mezhebinin hamisi konumunda olan İran'la olumlu ilişkiler kurmasını sağlamıştır.⁴¹⁴

1979'da yapılan İslam Devrimi sonrası İran, Orta Doğu'da istenilmeyen devlet konumuna düşmüştür. Bölgedeki birçok Arap devletinin İran'da kurulan yeni rejime karşı çeşitli politikalar geliştirmesine rağmen, bir diğer Arap devleti olan Suriye aynı tepkiyi göstermemiştir. Devrim sonrası İran'da kurulan yeni rejimi tanıyan ve Humeyni'yi tebrik eden ilk Arap devleti Suriye olmuştur. Suriye'nin, diğer Arap ülkelerinden farklı bir strateji izlemesinin altında yatan birçok faktör bulunmaktadır. Özellikle İran'da kurulan yeni rejimin İsrail ve ABD karşıtı bir politika izleyeceğinin sinyallerini vermesi, iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran en önemli faktörlerden biri olmuştur.⁴¹⁵

Devrim sonrası iki ülkenin iyi ilişkiler kurmuş olmasının temel nedeni mezhepsel birliktelik olarak görülse de söz konusu bu neden tek başına bu müttefikliği açıklamada yetersiz kalabilir. Şii mezhebi içerisinde Nusayrilik olarak da bilinen bu grup, aslında İran Şiilik düşüncesi içerisinde kabul görmeyen ve batıl olarak nitelendirilen bir dinî guruptur. Aynı zamanda pan-İslamist ve teokratik bir rejime sahip olan İran'ın karşısında tamamen zıt bir kimliğe bürünmüş seküler, laik

⁴¹⁴ Hasan Oktay, *Dünden Bugüne İran'ın Suriye Politikası*, KAFKASSAM, 26.01.2016, <https://kafkassam.com/dunden-bugune-iranin-suriye-politikasi.html>.

⁴¹⁵ Keneş, *a.g.e.*, s. 528.

ve pan-Arabizm ideolojisine sahip olan Suriye'yle dostane ilişkiler kurabilmesinin nedenini sadece mezhepsel birlikteliğe bağlamak, bu durumun anlaşılmasında yeterli olmayacaktır. İki ülke arasındaki stratejik ortaklığın kurulmasında ekonomik, siyasi ve askerî olmak üzere birçok faktör etkili olmuştur.⁴¹⁶

İran ve Suriye'nin aralarındaki ideolojik farklılıklara rağmen 1979'dan günümüze kadar uzun bir süre ittifak içerisinde hareket edebilmeleri, İran'ın pragmatist dış politika anlayışına bir örnek teşkil etmiştir.⁴¹⁷ İki ülkenin ortak bir noktada buluşmasını sağlayan en önemli etkenlerden birisi de Irak devletinin iki ülkenin çıkarlarına ters hareket etmesinden kaynaklanmıştır. Saddam'ın, Orta Doğu'da hâkim güç olma stratejisi nedeniyle Suriye'yle çatışma içerisinde olması, aynı zamanda İran'la Şattül Arap (su yolu) ve Şii nüfusu nedeniyle anlaşmazlıklar yaşaması, İran ve Suriye'nin ortak düşmana karşı birlikte hareket etmesini sağlamıştır. İran-Irak savaşında Hafız Esad, diğer Arap ülkelerinin tersine İran'a destek vermiştir. Bu süreçte İran, silah ihtiyacının birçoğunu Suriye üzerinden karşılamaya çalışmıştır. Suriye'nin vermiş olduğu bu silah desteğine karşılık, bu dönemde İran Suriye'ye ucuz petrol satışı gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda savaş sırasında Saddam'ın ekonomik gücünü zayıflatmak amacıyla İran'ın talebi üzerine Suriye, Irak'tan gelen petrol boru hattını kesmiştir.⁴¹⁸ İran-Irak savaşında, İran'a destek vermiş olan tek Orta Doğu devleti Suriye olmuştur. Tabii ki bunun en önemli sebeplerinden birisi, Suriye'nin Irak'ı kendisine rakip olarak görmesidir.⁴¹⁹

Yukarıda da vurgulandığı gibi iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran en önemli husus ortak dış tehditler olmuştur. Bu ortak dış tehditlerden bir diğeri ise İsrail ve ABD tehdidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1967 yılındaki İsrail-Arap savaşında, İsrail'in Suriye'nin toprak parçası olan Golan Tepeleri'ni işgal etmesi Suriye-İsrail düşmanlığını başlatmıştır. Aynı şekilde 1979 devrimi sonrası İran'ın dış politikada İsrail karşıtı bir tutum sergilemesi, Suriye'nin İran'a yakınlaşmasını sağlamıştır. İsrail-Suriye çatışmasında ABD'nin İsrail tarafında yer alması ve İran'ın

⁴¹⁶ Keneş, *a.g.e.*, s. 525.

⁴¹⁷ Keneş, *a.g.e.*, s. 525.

⁴¹⁸ Yusuf Korkmaz, *İran Suriye Bölgesel İttifakı*, Matbuat Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 98.

⁴¹⁹ Muhammed Hüseyin Mercan, *Suriye Dış Politikası ve Ulusal Çıkar 1990-2010*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 49.

ABD'yi bölgede istememe politikası, iki ülkenin ABD'ye karşı ortak hareket etmesine neden olmuştur.⁴²⁰

Devrim sonrası bölgedeki devletlerden istediği ilgiyi göremeyip yalnızlaşan İran, bölgede Şii nüfusunun yoğun olduğu ülkelerde devlet dışı aktörlerle kurduğu ilişkilerle kendisine ittifaklar kurmaya çalışmıştır. Bu ittifak kurma çabaları, Lübnan'da karşımıza çıkmaktadır. İran, Lübnan'da devlet dışı aktör olan ve burada Şiileri temsil eden Hizbullah'ı destekleyerek bunu yapmaya çalışmış, bu amaçla adı geçen yapıya ekonomik ve askerî konularda yardım etmek için Suriye'yi üs olarak kullanmıştır. Suriye ise, İsrail'in 1982 yılında Lübnan'ı işgal etmesinde Lübnan Hizbullahı'na desteğini esirgemeyen İran'a bu imkânları hep sağlamış, 'Büyük Suriye' politikasında, Lübnan'ı hep kendi toprağı olarak görmüş, ülkenin üzerindeki hâkimiyetini sağlamak için Hizbullah'ın gücüne ihtiyaç duymuş ve onu destekleyen İran ile iyi ilişkiler kurmuştur.⁴²¹

Genel olarak 1979-2000 yılları arasında Suriye-İran ilişkileri; İran-Irak savaşı, İsrail-Lübnan savaşı, İsrail, ABD ve Irak tehdidi gibi faktörler üzerinden şekillenmiştir. Humeyni zamanında iki ülke neredeyse hiçbir sorun yaşamamıştır. Humeyni'nin ölümünden sonra ise Rafsancani'nin Körfez Savaşı'nda Irak'la barış anlaşması imzalaması Suriye'yi tedirgin etmiş olmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler hiçbir zaman kopmamıştır.⁴²² Olumsuz faktörlerin ortadan kalkmasıyla birlikte, iki ülke dostane ilişkilerine kaldıkları yerden devam etmeyi bilmişlerdir. Aynı durum Hatemi'nin, ABD ve İsrail'le ikili ilişkiler geliştirmeye çalıştığı dönemde yaşanmış olmasına rağmen bu durum uzun sürmemiştir. Çünkü 2000 sonrası ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik yeni politikası, İran-Suriye ilişkilerinin daha da artmasına neden olmuştur.⁴²³

3.1.2. 2001-2013 Yılları Arası İran-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Seyri

⁴²⁰ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 118.

⁴²¹ Varol Kuzu, *Suriye İç Savaşında Etkisi Olan Faktörler ve İran'ın Suriye Politikasının Etkisi*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Gaziantep, 2019, s. 54.

⁴²² Kashef Asl, *a.g.e.*, s. 222.

⁴²³ Hasan Oktay, *Dünden Bugüne İran'ın Suriye Politikası*, Kafkassam, 26.01.2016, <https://kafkassam.com/dunden-bugune-iranin-suriye-politikasi.html>.

İran-Suriye ilişkileri, 2000-2013 yılları arasında olumlu bir şekilde artarak devam etmiştir. Bu dönemde iki ülke ilişkilerini ABD'nin Irak'a müdahalesi, 2006 İsrail-Lübnan savaşı, Obama'nın yeni Suriye stratejisi ve Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması gibi faktörler şekillendirmiştir. İran-Suriye direniş eksenini, ABD'nin birçok engellemelerine rağmen, otuz yıllık birlikteliğini sürdürmeyi başarmıştır.

Bu birlikteliği belirleyen hususlar genellikle dış tehditlere göre şekillenmiştir. Özellikle ABD'nin 11 Eylül saldırısından sonra Orta Doğu'ya yönelik yeni neo-muhafazakâr politikasıyla İran ve Suriye'yi 'Şer Eksenini' bloğuna dahil etmesi, bu birlikteliği daha da artırmıştır. 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesiyle başlayan süreçte, İran ve Suriye bu müdahaleye karşı çıkmamışlardır. İki ülke, bölgedeki doğal düşmanları olan Saddam'ın ABD tarafından devrilmesine olumlu yaklaşmışlardır. Fakat Irak'tan sonra ABD'nin İran ve Suriye'ye müdahale edebileceği ihtimali, iki ülkenin ABD'ye karşı ittifak içerisinde hareket etmesini sağlamıştır.⁴²⁴

2003'te ABD'nin Saddam'ı devirmesinden sonra Irak'ta yeni yönetimin belirlenmesi sürecinde, İran ve Suriye farklı stratejiler takip etmişlerdir. Bu süreçte İran, yeni yönetimin Şii ağırlıklı İslami bir rejim olması için uğraşırken; Suriye ise Sünni direnişçilerden oluşan laik bir rejimin olmasını istemiştir. İki ülkenin kısa süreliğine de olsa farklı politika ve hedef içerisinde olması, ilişkilerindeki olumlu havayı bozmuştur.⁴²⁵ Aynı zamanda Batı'nın Suriye'ye yönelik müdahaleci tutumunda değişikliğe gitmesi ve Suriye'nin Batı'yla barış görüşmeleri yürütmesi, İran'ın Suriye politikasını gözden geçirmesine neden olmuştur. ABD ve Avrupa, Suriye-İran ittifakını zedelemek için Suriye'ye yönelik angajman politikası yürütmüştür. Obama'nın desteklediği bu strateji, İsrail'in Gazze'ye müdahalesiyle birlikte çökmüş ve İran-Suriye ittifakını yeniden canlandırmıştır.⁴²⁶

ABD'nin Irak'a müdahalesinin devam ettiği süreçte, Lübnan Hizbullahı'nın İsrail'e yönelik saldırılarının artması sonucu, İsrail 2006 yılında Lübnan'a savaş ilan

⁴²⁴ Jubin M. Goodarzi, *Suriye ve İran: Değişen Bölgesel Ortamda İttifak*, ORSAM, 25.02.2013, <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-ve-iran-degis-en-bolgesel-ortamda-ittifak/>.

⁴²⁵ Bayram SİNKAYA, İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 3, Sayı 33, Eylül 2011, s. 42.

⁴²⁶ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 43.

etmiştir. “33 Gün Savaşı” olarak da bilinen bu savaş, Hizbullah’ın zaferi ile sonuçlanmıştır. İsrail sert müdahalesiyle oluşturduğu tahribatta rağmen, İran ve Suriye tarafından desteklenen Hizbullah, İsrail’in saldırılarını püskürtmeyi başarmıştır. İran’ın askerî desteğiyle kazanılan bu savaş, bölgede İran ve Hizbullah’a olan sempatiyi artırmıştır. Hiç şüphesiz ki bu İslam ülkelerinden biri de Suriye olmuştur. Suriye halkı, Lübnan’ı hep kendi topraklarının bir parçası olarak görmüştür. Topraklarının bir parçası olan Lübnan’ın İsrail’e karşı İran tarafından korunması, İran-Suriye ilişkilerini daha da derinleştirmiştir.⁴²⁷

Suriye ve İran’ın bölgedeki en büyük dış tehdidi olan Irak’ın, ABD’nin müdahalesiyle zayıflatılması sonucu iki ülkenin bölgede ortak düşmanı kalmamıştır. Özellikle 90’lı yıllarda Saddam’ın saldırgan tavırları nedeniyle bir araya gelen iki ülke, böyle bir tehdidin ortadan kalkmasıyla birlikte ikili ilişkilerindeki ittifakın da azalacağı varsayımı hâkim olsa da zamanla bu varsayımın tersine hızlandığı gözlemlenmiştir. Özellikle İran’ın yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad’ın dış politikada, ABD ve İsrail karşıtı idealist bir politika benimsemesi ilişkileri daha da güçlendirmiştir. Ahmedinejad’ın cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra, kendisini ziyaret eden ilk lider Beşar Esad olmuştur. İki ülke liderleri karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirerek askerî birliktelik anlaşmaları imzalamışlardır. İran bu dönemde, Suriye’nin Batı’yla barış görüşmelerini görmezlikten gelerek Suriye, Hizbullah ve HAMAS’tan oluşan ‘Direniş Cephesi’ni oluşturmayı başarmıştır.⁴²⁸ Bu ‘Direniş Cephesi’ politikası, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve diğer kurumlar tarafından desteklemiştir. İran, Direniş Cephesi’nin askerî faaliyetlerini Devrim Muhafızları Ordusu’na bağlı Kudüs Gücü üzerinden yapmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak İran-Suriye ilişkileri, karşılıklı çıkar ve ortak tehditler üzerine kurulmuştur. 2011 yılında başlayan Arap Baharı sürecinin Suriye’ye sıçramasıyla Suriye’de ortaya çıkan iç savaş sürecinde İran, bölgedeki müttefikini kaybetmemek için Suriye’deki mevcut yönetimi desteklemeye devam etmiştir. İki ülkenin bölgedeki varlıklarını devam ettirebilmesi durumunu birbirlerinin kaderine bağlı hâle getirmeleri, birbirlerinin eksikliklerini ve yanlışlarını görmezden gelmelerine neden olmuştur. Özellikle bölgede ABD ve İsrail tehdidi devam ettiği sürece, İran-Suriye

⁴²⁷ Uğur KÖROĞLU, İran’ın Suriye Politikası, *Stratejik Düşünce Analizi*, Haziran 2012, s. 46.

⁴²⁸ SİNKAYA, *a.g.m.*, s. 43.

ittifakının da devam edeceği tahmin edilmektedir. İran'ın Suriye politikası devlet politikasına dönüşmüş, idealist bir politikadan ziyade pragmatist ve reel bir politika olmayı başarmıştır.

3.2. İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR

3.2.1. Şii Mezhebi Düşüncesi

Şiilik inancı dört ekol üzerine kurulmuştur. Bunlar *İmamiyye*, *Zeydiye*, *İsmailiyye* ve son olarak aşırıların içerisinde olduğu *Galiyye* ekolüdür.⁴²⁹ İran İslam Devleti tarafından kabul gören ekol *İmamiyye* olurken, Suriye tarafından kabul gören ekol ise *Galiyye* olmuştur. Diğer üç ekol tarafından kabul görmeyen *Galiyye* ekolü, genellikle Arap milliyetçileri içerisinde benimsenmiş ve bu nedenle Arap Aleviliği olarak da adlandırılmıştır. Esasen İran-Suriye ilişkilerini mezhepsel birlikteliğe bağlayanlar, bu farklılığı göz ardı etmektedirler. Özellikle Humeyni döneminde, İran-Suriye arasında üst düzey görüşmelerin gerçekleştirilememesinin temel sebebi, Humeyni'nin *Nusayrilik* inanışına sıcak bakmamasıdır. Humeyni'den sonra dış politikada daha pragmatist ve reel davranmaya çalışan yöneticiler, bu mezhepsel farklılığı göz ardı etmişlerdir.⁴³⁰

İran-Suriye ilişkilerinin bu denli sağlam ve uzun soluklu olmasını sağlayan temel hususun, mezhepsel birliktelik olduğu düşünülmektedir. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra kurulan yeni rejimin temel dayanak noktasının Şii İslam anlayışı olması ve 1970 yılında Suriye'de bir darbe sonucu yönetimi ele geçiren Hafız Esad'ın, Şiiliğin bir ekolü olan *Nusayrilik* inancına mensup olması, iki ülkenin ilişkilerinin bu temeller üzerine kurulduğu iddiasını güçlendirmektedir. Fakat bu mezhepsel birlikteliğe rağmen, esasen Şii mezhebinin iki farklı yorumu olan *Nusayrilik* ve *İmamiyye* ekolünün birbirine taban tabana zıt olduğu bilinmektedir.⁴³¹

⁴³⁰ Bayram SİNKAYA, *Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası*, SETA Analiz, Sayı 53, Nisan 2012, s. 20-21.

⁴³¹ İrem Bilgetürk, "İran'ın Suriye Politikası Bağlamı'nda Şiilik ve Şii Milisler", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2018, s. 413.

Suriye’de, Şiiliğin farklı bir yorumu olan ve Arap Aleviliği olarak da adlandırılan *Nusayrilik* ekolü hâkimdir.⁴³² *Nusayrilik*,⁴³³ Hz. Ali’yi ilahlık ve peygamberlik derecesine yükselten, aşırı uç bir inanıştır. *Nusayrilik’in*, Muhammed b. Nusayr en-Nemiri tarafından kurulduğu bilinmektedir. İslam dünyasında hem Şii hem de Sünni mezhebi içerisinde bâtını bir fırka olarak görülmüştür.⁴³⁴ Fakat İranlı Şii alimi Musa Sadr’ın, Aleviliği Şiilik inancının içerisindeki bir yol olarak tanımlamasıyla birlikte *Nusayrilik* de Şii inancının içerisinde kabul görmeye başlamıştır.⁴³⁵ Suriye’de nüfusun %12’lik kısmını oluşturan Nusayri kesimi, Sünni nüfusa göre azınlık konumundadır. Uzun yıllar içe kapalı bir şekilde inanışlarını yaşayan bu kesim, Fransa’nın Suriye’ye hâkim olduğu dönemde hızla büyüyerek Suriye’nin siyasetinde ve yönetiminde yer almayı başarmıştır. Fransa’nın desteğiyle Suriye’nin siyasetine hâkim olan *Nusayrilik* mezhebi, Hafız Esad’la birlikte yönetimde asıl unsur haline gelmiş ve günümüzde hâlâ Beşar Esad’la bunu devam ettirebilmektedir.⁴³⁶

İran-Suriye ittifakında, ana unsurun mezhepsel birliktelikten ziyade ortak dış tehditler olduğu bilinmektedir. Fakat buna rağmen bu birliktelik, mezhepsel faktör üzerinden temellendirilmiştir. Bu mezhepsel temellendirmeyi destekleyen en önemli olay, 1982 yılında Hafız Esad’ın Suriye’deki Sünni topluma yönelik gerçekleştirmiş olduğu Hama Katliamı’dır. İran genelde, ezilen halkların yanında olduğu imajıyla İslam dünyasının sempatisini kazanmaya çalışmışken özellikle bu katliama karşı sessiz kalmış ve Hafız Esad’ı desteklemiştir. İran’ın bu olayda Şii yönetimi desteklemesi, İran-Suriye ittifakının mezhepsel birlikteliğe dayandırılmasına neden olmuştur. Bunun yanında devrim sonrası gerçekleştirilmeye çalışılan devrim ihracı politikasının Sünni cephe tarafında karşılık görmemesi ve daha çok Şii nüfusunun

⁴³² Müjde Aysun ÖZBAY, *İran’ın Şii Hilali Projesi İddiası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 80.

⁴³³ Bkz: “Nusayrilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 270.

⁴³⁴ Abdülveli HAYITOV, *İran ve Suriye Politikasında Dinin Rolü*, 01.06.2017, <https://mamer.biz/iran-ve-suriyenin/>.

⁴³⁵ Bayram SİNKAYA, “Suriye Krizi Karşısında İran’ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri”, *Orta Doğu Akademik Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, 2017, s. 151.

⁴³⁶ Özbay, a.g.e., s. 84.

yoğun olduğu bölgelerde talep görmesi, mezhep faktörünün etkili olduğunun ifadesidir.⁴³⁷

Şii mezhebinin bazı sembollerinin Suriye topraklarında var olması, iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. Şii inancında, zalime karşı dik durmanın sembolü olan Hz. Ali'nin kızı Hz. Zeynep'in türbesi Şam'da yer almaktadır. Devrim sonrası İran, kendisi için kutsal olan bu mekânın bakım ve onarım işlerini üstlenmiştir. Zamanla İranlı binlerce turistin bu mekânı ziyaret etmeye başlaması ve İranlı alimlerin bu türbe etrafında medreseler açarak Şiileştirme politikası yürütmeleri, İran-Suriye ittifakında mezhebin rolünü ön plana çıkarmıştır.⁴³⁸ Özellikle 2014 yılında, Selefi grupların bu kutsal mekânlara yönelik saldırılarının artması ve İran'ın buraları korumak amacıyla Şii milislerini bölgeye sevk etmesi mezhepsel birlikteliği ortaya koymuştur.⁴³⁹

İran'ın Orta Doğu'daki güç mücadelesinde, dinî argümanları fazlasıyla kullandığı görülmüştür. Bununla birlikte dış politikasının tamamını bu argümanlar ve söylemler üzerine kurduğunu söylemek yanlış olacaktır. Özellikle laik ve sosyalist rejime mensup olan Suriye'de, dinî argümanları kullanmaktan ziyade ulusal ve stratejik çıkarların ön planda tutulduğu görülmüştür.⁴⁴⁰ İran'ın ulusal çıkarlarına mezhepten daha çok önem verdiğini gösteren bir diğer durum ise İran-Azerbaycan ilişkilerinde görülmektedir. Azerbaycan, Suriye'nin aksine Şii nüfusunun daha yoğun yaşadığı bir ülke ve İran ile aynı Şii ekolü olan *İmamiyye* 'ye mensup olmasına rağmen Suriye gibi bir ittifak kurulamamıştır. Bu iki örnekten de anlaşılacağı üzere İran'ın devletlerle olan ilişkilerinde mezhebin rolü, ulusal çıkarlarına göre yok denecek kadar azdır.⁴⁴¹ Fakat bu durum, İran'ın hâkimiyet alanını genişletmek için Şiiliği kullanmadığı anlamına gelmemektedir. İran stratejisi gereği, işe yarayacağını düşündüğü yerlerde mezhebi kullanmaktan da geri durmamıştır. Sonuç olarak mezhep, İran için dış politikada amaç olmaktan ziyade araç olmuştur.⁴⁴²

⁴³⁷ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 20.

⁴³⁸ Kuzu, *a.g.e.*, s. 38.

⁴³⁹ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 152.

⁴⁴⁰ Mehmet Şahin, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Ortadoğu Araştırma Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, 2007, s. 14.

⁴⁴¹ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 152.

⁴⁴² Şahin, *a.g.m.*, s. 13.

3.2.2. Direniş Ekseni

İran, devrim sonrası dış politikasının ana omurgasını ABD ve Siyonizm karşıtlığı ile düşmanlığı üzerine oluşturmuştur. Humeyni ‘Ne Doğu Ne Batı’ politikasında, İran İslam Devrimi’ni üçüncü bir yol olarak hem bölgeye hem de uluslararası sisteme bir alternatif olarak sunmuştur. Bu politika, uluslararası bir karşılık görmediği gibi bölgede de sadece Şii nüfusunun yoğun olduğu yerlerde karşılık bulmuştur. İran’ın bu tutumu, günümüze kadar süreklilik arz eden bir politika olmuştur. Bu politika çerçevesinde İran; Lübnan Hizbullahı’na, Filistin direniş örgütlerine ve Suriye’ye her alanda destek vermiştir. İran, Batı emperyalizmine karşı bölgede desteklediği devletler ve örgütleri bir araya getirerek ‘Direniş Cephesi’ni oluşturmaya çalışmıştır.⁴⁴³

Orta Doğu’da İran, ABD ve İsrail’in baskıcı ve despotik tutumlarına karşı bir direniş hareketi başlatmıştır. Devrim’den önce bölgede, ABD ve İsrail’in politikalarına karşı direniş gösteren guruplar sistematik bir şekilde hareket edememişken, Devrim sonrasında İran, bunu gerçekleştirerek ABD hegemonyasına karşı direniş içerisinde olan devlet ve örgütleri bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu birlikteliği ‘Direniş Ekseni’ olarak tanımlayan İran, amacın ABD’yi ve İsrail’i bölgeden atmak olduğunu iddia etmiştir.⁴⁴⁴ Bu politika, devrimle başlayan bir süreç olsa da teoride ilk olarak 2001 yılında ABD’nin ‘Şer Ekseni’ söylemine karşı Lübnan’ın ‘Abrar’ gazetesi tarafından dile getirilmiştir. ‘Direniş Ekseni’ söylemi, Sünni Arap devletleri tarafından ‘Şii Hilali’ olarak tanımlanmıştır.⁴⁴⁵

Arap ülkeleri içerisinde, İsrail’e karşı direniş seçeneğini tercih eden tek Arap ülkesi Suriye’dir. Bunun en temel sebebi İsrail’in, Suriye’de işgal ettiği toprak parçası olan Golan Tepeleri’ni elinde tutmasıdır. 1967 Arap-İsrail savaşında, İsrail’in işgal ettiği Suriye toprak parçasından çekilmemesi ve buna karşılık Suriye’nin Filistin direniş örgütlerine destek vermesi, İran ve Suriye’nin ortak cephede buluşmasına neden olmuştur. İran’ın devrim sonrası, Filistin ve Hizbullah’a yaptığı yardımlarını arttırması ve Suriye’nin bu yardımların ulaştırılmasında kilit rol

⁴⁴³ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 148.

⁴⁴⁴ Kuzu, *a.g.m.*, s. 51.

⁴⁴⁵ Nazife Selcen Pınar AĞÜL, *İran’ın Levant’taki İzdüşümü; Hizbullah*, İRAM Yayınları, Haziran 2020, s. 6.

oynaması iki ülke ilişkilerini derinleştirmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere, iki ülkeyi birbirine bağlayan bir diğer tehdit Saddam'dır. ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası Saddam'ın devrilmesiyle birlikte sıranın kendilerine geleceğini düşünen İran ve Suriye, ABD'ye karşı 'Direniş Ekseni' söylemini geliştirerek uygulamaya koymuşlardır.⁴⁴⁶

'Direniş Ekseni' cephesi İran, Suriye, Hizbullah, HAMAS, Filistin İslami Cihad Örgütü ve bölgede ABD ile İsrail despotizmine karşı çıkan devletlerden oluşmaktadır. Diğer Arap ülkeleri tarafından 'Şii Hilali' olarak tanımlanmasına rağmen cephe içerisindeki örgütlere bakıldığında zaman zaman Sünni inanışa sahip olanların bulunması, özellikle de Filistin Direniş Örgütlerinin varlığı bu iddiayı çürütmektedir. Aynı şekilde 'Direniş Ekseni' söyleminin esasen ABD ve İsrail'e karşı oluşturulmuş bir cephe olduğu iddia edilse de detaylarına bakıldığında zaman, bu eksen İran ve Suudi Arabistan'ın bölgedeki güç mücadelesi sonucu sürdürdükleri vekâlet savaşlarını tanımlamaktadır. Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemdeki cepheleşmenin bir benzeri, Orta Doğu bölgesindeki İran-Suudi Arabistan cepheleşmesinin bir kanadını 'Direniş Ekseni' oluşturmaktadır.⁴⁴⁷ İran ve Suriye'nin bölgede ortak dış tehditlere karşı geliştirdikleri 'Direniş Ekseni' söylemi bir güvenlik politikasıdır. İran, bu 'Direniş Ekseni' söylemi üzerinden kendi sınırları dışındaki güvenlik stratejisiyle ilgili olası tehditleri ülke dışında yok etmeyi planlamıştır.⁴⁴⁸ Bundan dolayı İran, Suriye'nin güvenliğini kendi güvenliği olarak görmüştür. Bu söylemle hem İsrail hem de Suudi Arabistan'a karşı bölgede güvenlik hattı oluşturmuştur. Bu güvenlik hattını sağlam tutmak için Suriye'nin ittifakına ihtiyaç duymuştur. İran, 'Direniş Ekseni'ni resmî politika hâline getirmek için Suriye'yle askerî iş birliği anlaşmaları imzalamıştır.⁴⁴⁹

İran'a göre 'Direniş Ekseni'nin birinci amacı, bölgede Batı'nın hegemonyasına son vermektir. Direniş Ekseni cephesine göre, Orta Doğu'daki kutuplaşmanın iki kanadı vardır. Birincisi ABD ve İsrail'in çıkarlarına hizmet edenler, ikincisi ise ABD ve İsrail'e karşı direnişi seçenlerdir. Arap devletlerine göre

⁴⁴⁶ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 148.

⁴⁴⁷ Akgül, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁴⁸ Kemal Kısa, *Direniş Ekseni ve İran*, ASGAM, 25.06.2020, <https://www.asgam.org/direnis-ekseni-ve-iran/>.

⁴⁴⁹ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 143.

ise bölgedeki kutuplaşmanın temel sebebi, İran'ın bölgeyi Şiileştirme politikasıdır. Bu politika, İran'a destek verenler ve İran'ın karşısında olanlar şeklinde tanımlanmaktadır. Bölgede oluşan bu kutuplaşmayı her iki cephe farklı tanımlasa da esasen bu kutuplaşma İran ve Suudi Arabistan'ın güç mücadelesine dayanmaktadır. Suudi Arabistan, Direniş Ekseni cephesini parçalamak için Suriye'yi yanına almak istemiştir. Bunu gerçekleştirmek içinse Arap Baharı sonrası Suriye'de yaşanan çatışmalarda muhalifleri desteklemiştir. Aynı şekilde İran da Suriye'nin Direniş Ekseni'nden kopmaması için mevcut yönetimde olan Esad'ı desteklemiştir.⁴⁵⁰

3.3. ARAP BAHARI VE SURİYE İÇ SAVAŞI

Bir Kuzey Afrika ülkesi olan Tunus'ta kıvılcımı ateşlenen ve Yasemin Devrimi, Arap Baharı, Arap Devrimleri şeklinde adlandırılan gelişmeler, genel anlamda toplumsal hareketler olarak bilinmektedir. Bu toplumsal hareketler, insanların içerisinde bulundukları hayat tarzlarına karşı bir başkaldırı olarak nitelendirilmiştir. Mevcut statükocu ve despotik yönetimlere karşı gerçekleştirilen bu ayaklanmaların temel amacı özgürlük, insanca yaşama, siyasi katılım, demokrasi ve siyasi tutukluların bırakılması gibi talepler olmuştur.⁴⁵¹

Arap Baharı toplumsal hareketlerinin fitilini ateşleyen olay, Tunuslu bir genç olan ve seyyar satıcılık yapan Muhammed Bouazizi'nin kendini yakarak öldürmesidir. Tunus halkı üzerinde büyük bir etki oluşturan bu olay, halkın diktatör olarak gördükleri yöneticilerine karşı direnişe geçmesine neden olmuştur.⁴⁵² Tunus'ta binlerce kişinin katılımıyla gerçekleştirilen protestolar ve gösterilerde halkın demokratik taleplerine istenilen düzeyde karşılık veremeyen yönetim, gösterileri bastırmak için şiddette başvurmuştu. Halkın direnişe sahip çıkması ve yılmaması sonucu, Tunus'ta Yasemin Devrimi'yle rejim değişikliği yaşanmıştır.⁴⁵³

Tunus'ta rejime karşı başlayan ve geniş halk kitlelerinin katılımıyla gerçekleştirilen gösteriler, diğer Arap ülkelerine de sıçramıştır. Bu toplumsal

⁴⁵⁰ Bayram SİNKAYA, *Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası*, SETA Analiz, Sayı 53, Nisan 2012, s. 22.

⁴⁵¹ Hüsamettin İNAÇ, "Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü", *Ortadoğu Yıllığı*, 2011, s. 489.

⁴⁵² Barış Doster, "Baharı'ndan Demokrasi Beklemek", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 50, Şubat 2013 s. 56.

⁴⁵³ *Arap Baharı*, 08.03.2021, <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/arap-bahari-1304>.

hareketler, gerçekleştiği ülkelerdeki mevcut yönetimin ve rejimin değişmesine neden olmuştur. Kuzey Afrika'dan Orta Doğu'ya yayılan bu demokratik hareketler sonucu Mısır, Tunus, Libya, Yemen ve Suriye gibi birçok ülkede yönetim değişikliği yaşanmıştır.⁴⁵⁴ Bu değişim, kimi ülkelerde olumlu sonuçlar doğurmuşsa da kimi ülkelerde i savaşların ve darbelerin yaşanmasına neden olmuştur. Ülkelerin etnik ve dinsel yapılarına göre farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Arap Baharı süreci, toplumsal hareketlerin tek sesli olmaması nedeniyle sürecin uzamasına hatta Arap kışına döndüğü fikirlerinin yayılmasına neden olmuştur.⁴⁵⁵

Arap Bahar'ıyla bölge halkının demokratik talepleri, bölgenin statükocu hlinden memnun bazı uluslararası aktörlerini rahatsız etmiştir. Çünkü Arap Baharı, bölgedeki sömürgecilerin taşeronluklarına karşı bir başkaldırıydı. Sömürgeci ve emperyalistlerin bölge üzerindeki oyunlarını bozacak olan bu toplumsal hareketlerin, dış aktörler tarafından amacının dışına çıkarılması için gayret edilmiştir.⁴⁵⁶ Batı bu süreçte, bölgedeki halkın demokratik taleplerini savunmaktan ziyade, kendi çıkarlarını korumak için istikrar ve düzen vurgusu yaparak, mevcut monarşik yönetimlerin tarafında olmayı tercih etmiştir. Batı için bölgenin demokratik olup olmamasının bir anlamı yoktur, önemli olan bölgenin kendi çıkarlarıyla uyumlu olmasıdır. Batı, istikrar ve düzen için monarşiyi insanca yaşama taleplerine tercih etmiştir.⁴⁵⁷

Arap Baharı olayları, en çok ABD ve İsrail'i endişelendirmiştir. Toplumsal hareketlerin yaşandığı ülkelerde, genellikle İsrail'in politikalarına uyumlu ve destekleyen rejimler mevcuttu. ABD ve İsrail, kendi politikalarını destekleyen rejimlerin varlıklarını korumak için değişimin yaşandığı ülkelerde askerİ müdahalelerde bulunarak yaşanan değişimleri tersine çevirmişlerdir.⁴⁵⁸ Bu durumun yaşandığı ülkelerden biri de Mısır olmuştur. ABD, Mısır'da gerçekleşen yönetim değişikliğinde Muhammed Mursi'nin İsrail yanlısı politikalar yrtmemesi sonucu

⁴⁵⁴ Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 5, Sayı 53, Mayıs 2013, s. 76.

⁴⁵⁵ Doster, *a.g.m.*, s. 60.

⁴⁵⁶ Muhammed Al-Rantisi, *Arap Baharı: Zulüm Sonsuza Kadar Sürmez*, SETAV, 02.01.2021, <https://www.setav.org/arap-bahari-zulum-sonsuza-kadar-suremez/>.

⁴⁵⁷ Emre Ozan, *Arap Baharının Derin elişkisi: Libya rneği*, ANKASAM, 08.05.2019, <https://www.ankasam.org/arap-baharinin-derin-celiskisi-libya-ornegi/>.

⁴⁵⁸ Tarık Oğuzlu, "Arap Baharı ve Yansımaları", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 3, Sayı 36, Aralık 2011, s. 14.

askerî darbeyle, Mısır'ın seçimle başa gelmiş olan ilk cumhurbaşkanını görevden almıştır.⁴⁵⁹ Bölgede statüko tarafında yer alan bir diğer ülke ise Suudi Arabistan olmuştur. Bölgenin bir diğer başat aktörü olan İran, bu süreci 'İslami Uyanış' olarak nitelendirmesine rağmen Suriye'deki toplumsal hareketleri görmezden gelerek mevcut Baas yönetimini desteklemiştir. Türkiye, Arap Baharı sürecinin demokratik taleplerine sahip çıkmış ve sürecin mezhepsel temelde ilerlemesini engellemeye çalışmıştır.⁴⁶⁰

Arap Baharı hareketlerinin en sert şekilde hissedildiği ülke Suriye olmuştur. Bu hareketlerin en son yayıldığı ülke Suriye olmasına rağmen, sürecin günümüzde hâlâ devam eden bir iç çatışmaya dönüştüğü ülke de yine Suriye olmuştur. Suriye'deki ilk protestolar, 17 Mart 2011 yılında Suriye'nin Dara kentinde başlamıştır.⁴⁶¹ Baas iktidarının kötü yönetimine karşı gerçekleştirilen bu protestolar, Şam'da geniş halk kitlelerinin katılımıyla meydana gelmiş ve zamanla gösterilerdeki sloganlar Esad rejiminin devrilmesiyle ilgili olmaya başlamıştır. Rejim karşıtlığına dönüşen gösteriler, rejimin sert müdahalesiyle bastırılmaya çalışılmış ve tutuklamalar sonucu Suriyeli dört gencin ölmesine neden olmuştur. Rejim tarafından, tutukluların öldürülmesiyle iç çatışmanın kıvılcımı ateşlenmiştir.⁴⁶²

Arap Baharı sürecinin, Suriye'de bir iç savaşa dönüşmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Bu sürecin yaşandığı diğer Arap ülkelerinde sürecin uzamamasını sağlayan hususlar, Suriye'de tam tersi sürecin uzamasını sağlamıştır. Özellikle uluslararası toplumun tavrı, Suriye'nin demografik ve etnik yapısı, azınlık iktidarın ülkeyi yönetmesi, bölgesel aktörlerin mezhep temelli hareket etmeleri, Suriye tarihinde yaşanan kanlı iç çatışmalar gibi birçok faktör iç savaşın uzamasına neden olmuştur.⁴⁶³ Ayrıca ilk etapta halkın son derece haklı taleplerinin Esad rejimi tarafından Batı'nın kışkırtmaları olarak tanımlanması, rejimin gerçekleri görmesini

⁴⁵⁹ *Arap Baharı*, 08.03.2021, <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/arap-bahari-1304>.

⁴⁶⁰ Oğuzlu, *a.g.m.*, s. 14.

⁴⁶¹ Yağmur Şen, "Suriye'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi*, Sayı 23, s. 59.

⁴⁶² Armağan Örki, "Suriye İç Savaşı Üzerine", *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, Cilt 4, Sayı 1, 2015, s. 80.

⁴⁶³ Çağatay Özdemir, "Suriye İç Savaşının Nedenleri: Otokratik yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2016, s. 91.

engellemiştir. Rejime göre, dış güçler Suriye’yi yeniden sömürgeleştirmek amacıyla bu protestoları gerçekleştirmiştir.⁴⁶⁴

Suriye’nin dinsel ve mezhepsel yapısı, iç savaşın başlamasına ve uzun sürmesine neden olmuştur. Ülkede %13’lük oranla iktidarı elinde tutun Aleviler ve %70’lik oranla muhalefette olan Sünniler arasında sürekli bir anlaşmazlık söz konusudur. Suriye’deki Sünni-Alevi çatışması, 1970 yılında Hafız Esad’ın ülkedeki Sünni kesime yönelik gerçekleştirmiş olduğu Hama Katliamı’na dayanmaktadır.⁴⁶⁵ Baas rejiminin ülkede baskıyla yönetimi yıllarca elinde tutması, Arap Baharı süreciyle patlak vermiştir. Hafız Esad’ın, Arap milliyetçiliği ve Filistin taraftarlığıyla Suriye halkını bir arada tutma politikası belli bir dönem işe yaramış olsa da Beşar Esad döneminde bu argümanlar işlevselliğini kaybetmiştir.⁴⁶⁶ Suriye’deki mezhepsel ayrışma, bölgedeki devletlerin mezhep faktörü üzerinden iç savaşa müdahil olmasına neden olmuştur.

Mezhep faktörü, Suriye’deki iç savaşı Sünni-Alevi çatışmasına dönüştürmüştür. Sünni-Alevi çatışması üzerinden, bölgedeki aktörler vekâlet savaşına girişmişlerdir.⁴⁶⁷ Ülkedeki Sünni muhalif grupları destekleyen Suudi Arabistan, Esad rejiminin devrilmesiyle birlikte İran’ın bölgedeki en büyük müttefikini kaybedeceğini biliyordu. Bu nedenle iç çatışma sürecinde, Selefi gruplara sürekli askerî ve ekonomik destek sağlamıştır. Aynı şekilde İran da Direniş Ekseni’nin en önemli ayağı olan Suriye’yi kaybetmemek için Alevi Esad rejimini desteklemiştir. İran ve Lübnan Hizbullah’ı arasındaki bağlantıyı sağlayan Suriye, İran için vazgeçilmez bir konumdadır. Ayrıca İsrail karşıtlığıyla bilinen Suriye, İran’ın İsrail ile mücadelesindeki en önemli müttefikidir. İran-Suudi Arabistan rekabeti, Suriye’deki iç savaşın uzamasına ve kanlı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki bir diğer önemli aktör olan Türkiye’nin, güvenlik kaygılarından dolayı iç savaşa müdahil olması süreci uzatan bir diğer faktör olmuştur.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Şen, *a.g.m.*, s. 60.

⁴⁶⁵ Özdemir, *a.g.m.*, s. 90-91.

⁴⁶⁶ Örki, *a.g.m.*, s. 70.

⁴⁶⁷ Doster, *a.g.m.*, s. 60.

⁴⁶⁸ Abdullah Kıran, “Arap Baharı Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2014, s. 102-104.

Suriye’deki iç savaşa uluslararası toplumun doğrudan müdahale etmeye çekinmesi, bu süreci uzatan bir başka sebep olmuştur. Uluslararası toplumun bu şekilde bir tutum sergilemesinin en önemli nedenlerinden birisi, Suriye muhalefetine güven vermemesindendir. Suriye’de, rejim karşıtı muhalifler tek sesliliği pek sağlayamamışlardır.⁴⁶⁹ Özellikle muhalif kesimlerin içerisinde radikal İslamcılarının varlığı, uluslararası toplumun sürece temkinli yaklaşmasına neden olmuştur. Batı, despotik laik rejim olan Esad rejimini laik olmayan muhaliflere tercih etmiştir. Özellikle IŞİD’in Suriye’de varlığını arttırarak dinî bir rejim kurma söylemleri, uluslararası toplumun iç savaşa doğrudan müdahale etmesini engellemiştir. BM, Libya’da askerî müdahaleyi gerçekleştirmiş olmasına rağmen Suriye’de bunu başaramamıştır. BM’nin bu kararsız tavrı, Suriye’deki çatışmaları içinden çıkılmaz bir hâle getirmiştir.⁴⁷⁰

Suriye iç savaşı, nasıl bölgedeki aktörlerin vekâlet savaşlarını sürdürdükleri bir alan olmuşsa, aynı şekilde uluslararası aktörlerin de vekâlet savaşı verdikleri bir alana dönüşmüştür. Özellikle Rusya ve Çin ittifakına karşı ABD, İsrail ve Batı’nın ittifak kurduğu bir alan olmuştur. Rusya ve Çin’in Suriye’de Esad rejimini desteklemesi, NATO ve BM’nin Suriye’de etkisiz kalmasına neden olmuştur. BM’nin Esad’a yönelik istifa çağrısı, Rusya ve Çin tarafından veto edilmiştir. Rusya’nın kesin tavrı, BM’nin Suriye’ye askerî müdahale etmesini engellemiştir. Aynı şekilde Amerika, Rusya’yla doğrudan temas etmemek için Suriye’deki farklı muhalif grupları destekleyerek iç savaşa müdahil olmuştur. İsrail’in Esad karşıtı tavrı sergilemesi, Esad rejiminin İran tarafından desteklenmesine neden olmuştur.⁴⁷¹

Sonuç olarak Arap Baharı Suriye’ye özgürlükten ziyade kaos ortamı getirmiştir. Hem bölgesel hem de uluslararası aktörlerin vekâlet savaşına dönüşen Suriye’nin, içinde bulunduğu bu karışık durumdan kısa sürede kurtulması zor görünmektedir.

⁴⁶⁹ Doster, *a.g.m.*, s. 60.

⁴⁷⁰ Kıran, *a.g.m.*, s. 104-105.

⁴⁷¹ Kıran, *a.g.m.*, s. 103.

3.4. İran'ın Arap Baharı'na Bakışı

İran, 1979 İslam Devrimi'nden sonra ülkesinde yıkılan diktatörlüğün bir benzeri olan Arap monarşilerinin de yıkılmasını istemiştir. İran'da monarşi karşıtı fikirlerin oluşmasına neden olan en önemli husus, devrimin lideri olan Ayetullah Humeyni'nin monarşi karşıtı sert fikirleridir. İran, Arap ülkelerindeki monarşilerin yıkılmasını arzu etmesine rağmen istediğine ulaşamamıştır. Özellikle Arap ülkelerindeki monarşik yönetimlerin ABD, İsrail ve Batı tarafından desteklenmesi, bu sürecin gerçekleşmesinin önündeki en önemli engel olmuştur. Bu ülkelerdeki anti-demokratik yönetimlere karşı halkların isyan etmemeleri, İran'ın bölgede İslam Devrimi'ne benzer bir sürecin yaşanması umudunu kırmıştır. Fakat 2010 yılında bölgede başlayan yeni halk hareketleri bu durumu değiştirmiştir.⁴⁷²

Tunus'ta başlayan halk ayaklanmaları, belli bir süre sonra birçok Orta Doğu ülkesinde de görülmeye başlamıştır. Protestoların yaşandığı ülkelerde monarşik yönetimler, ilk etapta bu gösterileri sert bir şekilde bastırmaya çalışmıştır. Bu protestolar işsizlik, özgürlük, eşitlik, adalet gibi yönleri zikredilse de bunların ABD, İsrail ve Batı'nın bölgedeki sömürüsüne karşı da bir başkaldırı olma yönü de vardı aslında.⁴⁷³ İran, ilk etapta bu sürece temkinli yaklaşmıştır. Fakat bu halk ayaklanmalarının temelde ABD ve İsrail taraftarı despot yöneticilere karşı gerçekleştirilmesi ve ABD'nin bölgedeki etkinliğini azaltacağı düşüncesi, İran'ın bu süreci 'İran İslam Devrimi'ne benzetmesine neden olmuştur. İran'ın bu benzetmesi yeteri kadar karşılık görmeyince yaptığı tanımlamayı değiştirerek, bu toplumsal hareketleri 'İslami Uyanış' olarak yeniden ifade etmiştir.⁴⁷⁴

İran, Arap Baharı benzeri toplumsal hareketleri 'İslami Uyanış' olarak görmesine rağmen genellikle olayların seyrine ve sonuçlarına göre hareket etmiştir. Özellikle ilk zamanlar, bu ayaklanmaların yaşandığı bölgeler ağırlıklı olarak Sünni Arapların yaşadığı bölgeler olduğu için farklı stratejiler uygulamıştır.⁴⁷⁵ Fakat

⁴⁷² Ahmet Çirakoğlu, "İran'ın Gözüyle Arap Baharı", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2018, s. 101.

⁴⁷⁴ Hüseyin Aksu, Muhammed Cemal Şahinoğlu, Mehmet Nazım Uygur, "Türkiye ve İran'ın Arap Baharı'na Yönelik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme", *International Journal Of Economics Politic Humanities Social Sciences*, Cilt 2, Sayı 1, Kış 2019, s. 52.

⁴⁷⁵ Çirakoğlu, *a.g.m.*, s. 103.

genellikle protestoların ABD ve İsrail karşıtı olup olmadığı hususuna göre hareket etmeyi tercih etmiştir. Bu durum en çok Suriye, Yemen ve Bahreyn’de kendisini göstermiştir. Özellikle Libya’daki ayaklanmalara NATO’nun müdahale etmesini eleştirmiş ve Batı’nın bunu petrol için yaptığını iddia etmiştir.⁴⁷⁶

İran için bölgedeki ayaklanmaların demokratik sonuçlarından ziyade, bölgede kazanacağı jeopolitik çıkarlar çok daha önemli olmuştur. İran esasen, bu toplumsal hareketlerin özünü oluşturan demokrasi, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi unsurları görmektense ABD ve Batı karşıtı yönünü görmeyi tercih etmiştir. Çünkü ABD’nin bölgedeki en önemli müttefiklerini kaybedeceği ve bu süreçte kendisinin yeni müttefikler kazanacağı varsayımı üzerinden hareket etmiştir. Özellikle Mısır’da ABD destekli Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesiyle bu boşluğu doldurmaya çalışan İran, bu durumla bölgedeki Direniş Eksenini güçlendireceğini düşünmüştür. Hatta Mısır’da yönetime gelen Müslüman Kardeşler’in İran’la yeniden diplomatik ilişkiler kurması ve iki İran savaş uçağının Süveyş Kanalı’ndan geçişine izin vermesi İran’ın savını güçlendirmiştir.⁴⁷⁷

İran’ın, Arap Baharı hareketlerine temkinli yaklaşmasının bir diğer nedeniyse bu toplumsal değişim taleplerinin kendi ülkesinde de karşılık görmesi ihtimalidir. Özellikle 2009 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, İran’da yaşanan protestolar nedeniyle ülkede zaten bir ayaklanma durumu söz konusuydu. Fakat rejim, bu protestoların sorumluları olan Yeşil Hareket’in savunucularını ev hapsine alarak durumu kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu nedenle İranlı yöneticiler ve medya, genellikle Arap Baharı’yla ilgili söylemlerinde demokratik taleplerden ziyade ABD karşıtlığını ön plana çıkarmıştır. Buna rağmen Yeşil Hareket’in savunucularının, kendilerini Arap Baharı sürecinin öncüleri olarak görmelerini engelleyememişlerdir. Bu söylem, ayaklanmaların olduğu ülkelerdeki halk hareketlerini tanımlamada daha ön planda olmuştur.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Onur Okyar, “İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetrik mi?”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt 12, Sayı 45, Bahar 2015, s. 70.

⁴⁷⁷ Gülriz Şen, “İran ve ‘Arap Baharı’: Bağlam, Söylem ve Siyaset”, *Ortadoğu Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012, s. 103.

⁴⁷⁸ Çirakoğlu, *a.g.m.*, s. 101.

İran'ın, bölgedeki toplumsal hareketlere aynı şekilde yaklaşmadığı daha önce de vurgulanmıştı. Tunus, Mısır, Libya'daki ayaklanmalara temkinli ve bekle-gör politikası üzerinden yaklaşırken; Bahreyn, Suriye ve Yemen'deki ayaklanmalara ise müdahaleci ve hızlı bir şekilde tepki vermiştir. Özellikle Bahreyn ve Yemen'deki ayaklanmaların Şii nüfusu tarafından gerçekleştirilmesi, İran'ın buralara daha hızlı müdahale etmesini beraberinde getirmiştir. Bahreyn'de, Sünni yönetimin Suudi Arabistan öncülüğündeki ayaklanmalara askerî müdahale etmesi İran tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. İran esasen Bahreyn'i, kendi toprağı olarak gördüğü için bu durumu bir dış politika meselesi olmaktan ziyade bir iç politika meselesi olarak kabul etmiştir. İran Bahreyn'de genellikle, demokratik insan hakları söylemlerini ön plana çıkararak Sünni yönetimin Şiilerin haklarına riayet etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁹

İran, Arap Baharı sürecine idealist bir bakış açısıyla değil reel politik bir açıdan baktığını Suriye politikasında açıkça göstermiştir. Zaten genel olarak stratejik çıkarlarını demokratik taleplerin önünde tutmaya çalışan İran'ın bu politikasının belirginleştiği nokta, Arap Baharı sürecinin Suriye'de yankı bulmasıdır. İran sürecin ilk zamanlarında, bölge halklarının hareketlerini desteklediğini açıklayarak onların sempatisini kazanmıştır. Fakat Suriye'deki halk ayaklanmasında, muhalifleri desteklemekten ziyade rejimi desteklemeyi tercih etmiştir.⁴⁸⁰ İran'ın Suriye'de rejimin tarafında kalarak kendi çıkarlarını korumaya çalışması, onun bölge halkı nazarındaki imajını yeniden zedelemiştir. İran'ın Suriye'de farklı stratejiler izlemesi onun stratejik çıkarlarına göre hareket ettiğini göstermiştir. Ona göre Suriye'deki ayaklanmalar Batı'nın kışkırtmasıyla gerçekleşmiştir. Çünkü Suriye, İran'ın bölgede ittifak kurduğu nadir ülkelerden birisidir.⁴⁸¹

3.5. İran'ın Suriye İç Savaşındaki Genel Tutumu

Arap Baharı olayları sonrası, Suriye'de yaşanan iç savaşın bir benzeri daha önce de yaşanmıştı. 1970 yılında Hafız Esad'ın yönetime gelmesiyle Suriye'nin siyasi sistemi Alevi/Nusayrilik mezhebinin kontrolüne geçmiş ve bunun sonucunda ülkedeki Sünniler mevcut düzene karşı ayaklanma başlatmışlardı. Alevi iktidarına

⁴⁷⁹ Şen, *a.g.m.*, s. 105.

⁴⁸⁰ Şen, *a.g.m.*, s. 106.

⁴⁸¹ Sarı, *a.g.m.*, s. 5.

yönelik başlatılan bu ayaklanmalar, Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Suriye kolu tarafından gerçekleştirilmişti. Halep ve Lazkiye'de başlayan isyanlar, Hafız Esad'ın sert müdahalesiyle bastırılmıştı. Bastırılan bu isyanda 30 bin insan öldürülmüş ve tarihe Hama Katliamı olarak geçmiştir. Bu katliamdan sonra Suriye'de Sünni muhalifler uzun süre siyasetten uzak durmuş ve derin bir sessizliğe çekilmişlerdi, ta ki 2010 Arap Baharı olayları yaşanana kadar.⁴⁸²

İran, 1982 yılında Suriye'de yaşanan Hama Katliamı'na göz yummuştur. Hafız Esad'ın o dönemdeki İran-İrak savaşında İran'ın yanında yer alması, İran'ın da bu iç çatışmada Hafız Esad'ı desteklemesine neden olmuştur. İran, devrimin ana ideolojisi olan ezilen halkların yanında olma düşüncesini Suriye'de gerçekleştirmeyerek kendisiyle çelişmiştir. Tarihin tekerrürden ibaret olduğu gerçeğini düşünürsek, 2010 yılında Suriye'de yeniden başlayan iç savaşta İran'ın tutumu yine değişmemiştir. Suriye'deki siyasi yasaklar ve tutuklamalardan bıkan halk, Orta Doğu'daki halk ayaklanmalarından esinlenerek mevcut Baas yönetimine karşı yeniden direnişe geçmişlerdir.⁴⁸³

Protestoların ülkenin geneline yayılmasıyla birlikte, rejimin sert müdahalesinin artması sonucunda silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Bu süreçten sonra kendilerini muhalif olarak tanımlayan Sünni cephe, ÖSO'yu (Özgür Suriye Ordusu) kurarak çareyi silahlı mücadelede aramaya başlamıştır. Ülkenin geneline yayılan bu çatışmalar, bölgesel ve küresel aktörlerin tutumları sonucu giderek artan bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu bölgesel aktörlerden biri de İran'dır. İran'ın bu süreçte takındığı tavır, iç savaşın uzamasına neden olmuştur.⁴⁸⁴

Mısır, Tunus, Libya ve diğer Arap ülkelerindeki halk hareketlerinde, İran mevcut yönetimlerin yanında olmaksızın halkın yanında olmayı tercih etmiştir. Buna karşılık, Suriye'de yaşanan olaylarda ise halkın yanında değil rejimin yanında yer almayı tercih etmiştir. İran'ın bu süreçte rejimi desteklemesinin birçok nedeni olmakla beraber, asıl neden stratejik çıkarları olmuştur. İran'a göre Suriye'de

⁴⁸² Korkmaz, *a.g.e.*, s. 156.

⁴⁸³ Korkmaz, *a.g.m.*, s. 156.

⁴⁸⁴ Cüneyt Doğrusözlü, *Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2013, s. 74.

yaşanan olaylarda etkin olan kesim, halkın tamamını temsil etmemek,⁴⁸⁵ belli azınlıklar tarafından yönetilen bu protestolar da zaten Batı medyası tarafından abartılmaktadır. Yani Suriye’de yaşanan bu olayların düzenleyicisi ve manipüle eden aktör olarak Batı görülmüş, bu noktada da daha ziyade ABD ve İsrail kastedilmiştir.

486

İran ve Suriye’nin devrimden sonra kurmuş oldukları stratejik ortaklık, bölgede yaşanan birçok olayda birlikte hareket etmelerini de beraberinde getirmiştir. Birbirlerinin güvenliğini sağlayan bu iki devlet, bölgedeki varlıklarının devamını rejimlerinin devamına bağlamışlardır. İran, Irak savaşından sonra kendisine yönelik tehditlere karşı hep kendi topraklarının dışında savaşmayı tercih ederek kendisine bir güvenlik alanı oluşturmuştur. Bu güvenlik alanının içerisinde Suriye’nin konumu bir hayli önem arz etmektedir. Stratejik ortağı Suriye’deki kendisiyle iyi ilişkiler içerisinde olan rejim devrilirse, kurmuş olduğu güvenlik ağının en önemli aktörünü kaybedeceğini iyi bilen İran, Suriye’de arasının iyi olmadığı muhaliflerin gelmesinden önce mevcut Esad rejimini desteklemeyi tercih etmiştir.⁴⁸⁷

İran’ın, bölgede kurmaya çalıştığı *Direnış Ekseni* söylemi ya da *Şii Hilali* olarak bilinen projenin devam etmesi için Suriye’deki Esad rejimine ihtiyacı vardır. *Direnış Ekseni*, Amerika ve İsrail hegemonyasına karşı geliştirilmiş bir söylemdir. Suriye’nin, İsrail ve Siyonizm karşıtı politikasında İran’ı desteklemesi ve bu politikanın bir diğer ayağı olan Hizbullah ve Filistin direnişini savunması, onun stratejik önemini daha da artırmıştır.⁴⁸⁸ Çünkü İran, İsrail’e karşı desteklediği Hizbullah ve HAMAS’a yönelik tüm askerî ve ekonomik yardımlarını Suriye üzerinden yapmaktadır. Suriye’de olası bir rejim değişikliğinin kendisini bölgede İsrail’e karşı yalnız bırakma ve *Direnış Ekseni*’ni çökertme ihtimali, İran’ın Suriye’de statükoyu korumadan yana tavır almasını beraberinde getirmiştir.⁴⁸⁹

İran’ın Suriye’deki halk hareketinden ziyade rejimin yanında yer almasını sağlayan nedenlerden birisi de Suriye’deki muhalifleri destekleyen bölgesel ve

⁴⁸⁵ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 8.

⁴⁸⁶ Doğrusözlü, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁸⁷ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 9.

⁴⁸⁸ Doğrusözlü, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁸⁹ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 164.

küresel aktörlerin durumudur. Suriye’de ayaklanmanın yaşandığı yerdeki halkı destekleyen küresel aktörler ABD ve İsrail olurken, bölgesel aktörler de Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri olmuştur. İran baştan beri Suriye’de muhalifleri kışkırtan devletlerin, ABD ve Suudi Arabistan olduğunu iddia etmiştir. Zaten devrimden sonra büyük şeytan olarak tanımlanan ABD ve bölgedeki birincil düşmanı olan Arabistan’ın muhalifleri desteklemesi, İran’ın Esad yönetiminden yana tavır almasının en önemli nedenlerinden biridir.⁴⁹⁰ İran’a göre Suudi Arabistan, Suriye’deki Selefi grupları destekleyerek rejimi yıkmaya çalışmış, dolayısıyla İran-Suudi Arabistan çekişmesi, bölgede vekâlet savaşlarına dönüşmüştür. Suudi Arabistan Selefi grupları destekleyerek yönetimi kendi lehine çevirmek isterken, İran mevcut rejimi destekleyerek Suriye’yi kendi yanında tutmaya çalışmıştır.⁴⁹¹

Arap Baharı sürecinde, ABD ve İsrail bölgedeki önemli müttefiklerini kaybetmiş, bölgede elinin zayıflaması İran’ın güçlenmesine neden olmuştur. ABD, İran’ın bölgedeki hâkimiyetini kırmak için en önemli stratejik ortağı olan Suriye’yi alternatif olarak görmüştür ancak bunun için rejim değişikliğinin elzem olduğunu belirlemiştir. İran’a göre işte bu nedenle ABD bölgede kaybettiği müttefiklerine karşılık hem yeni ortak bulmak hem de kendilerini zayıflatmak için Suriye’deki muhalif grupları destekleyerek ayaklanma başlatmıştır. Dolayısıyla İran, ABD ve Körfez ülkelerinin Suriye’deki muhalifleri desteklemesini samimi bulmamış, hatta bu iddiasını güçlendirmek için Suudi Arabistan’ın öncelikle kendi ülkesindeki halkların demokratik haklarını vermesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁹²

Sonuç olarak İran, kendi ideolojisiyle çatışmak pahasına da olsa Suriye’deki rejimi desteklemiştir. Çünkü İran’ın dış politikasını belirleyen iki ana unsur vardır; birincisi ezilen halklara yardım etmek, ikincisi ise ABD karşıtı tavır almaktır. Bu hususu İran’ın dinî lideri Ali Hamaney, 2011 yılındaki bir konuşmasında şu şekilde ifade etmiştir. Hamaney, ‘Bizim fikrimiz net. Kim nerede İslami, halkçı ve Amerika karşıtı hareket ederse biz onların yanındayız, ama bir yerdeki direniş, ABD ve

⁴⁹⁰ Doğrusözlü, *a.g.m.*, s. 75.

⁴⁹¹ Melih Kazdal, “İran’ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak”, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2018, s. 8.

⁴⁹² Doğrusözlü, *a.g.e.*, s. 76.

Siyonizm tarafından kışkırtılırsa biz onu desteklemeyiz.’ demiştir. Hamaney bu tavrıyla, İran’ın Suriye politikasındaki tutumunu net bir şekilde ortaya koymuştur.⁴⁹³

3.6. HASAN RUHANİ DÖNEMİNDE İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİ

3.6.1. Ruhani’nin Esad Rejimine Bakışı

İran, Suriye iç savaşı sürecinde Esad’a olan desteğini hep arttırarak devam ettirmiştir. Suriye’deki çözüm önerilerinde, Esad’ın olmadığı hiçbir seçeneğe olumlu bakmamıştır. İran’ın Esad politikası, ulusal politikaya dönüşmüştür. Özellikle bu politikanın dinî lider Ali Hamaney tarafından belirlenmiş olması, onu daha da sorgulanmaz hâle getirmiştir. Devrim sonrası İran’ın, Suriye’yle ilişkilerini Esad ailesi üzerinden kurmuş olması ve Suriye muhalefetine içerisinde kendisine dost olacak alternatifinin olmaması, Esad ailesini İran için vazgeçilmez kılmaktadır. Esad rejiminin yıkılması durumunda, İran Suriye’deki hâkimiyetini kaybetme ihtimali çok yüksektir. Bu olasılık, monarşi karşıtı ve devrimci İranlı yöneticilerin kendi ideallerinden taviz vermelerine neden olmuştur.⁴⁹⁴

2011 yılında Suriye’de iç savaşın çıktığı dönemde İran cumhurbaşkanı olan Ahmedinejad, bu sürece realist bir bakış açısından ziyade ideolojik yaklaşmıştır. İdeolojinin belirlediği bu politikanın temelleri, dinî lider ve Ahmedinejad tarafından atılmıştır. Fakat 2013 yılında İran’daki cumhurbaşkanlığı seçimleriyle değişim yaşanmış ve yeni cumhurbaşkanı Hasan Ruhani olmuştur. Ahmedinejad’a göre daha ılımlı ve pragmatist olan Hasan Ruhani’nin seçilmesi, uluslararası toplum nazarında İran’ın Suriye politikasında değişime gideceği düşüncesini doğurmuştur. Ruhani’nin Esad rejimine daha demokratik vaatlerle yaklaşacağı düşüncesi ortaya çıkmış olsa da İran’ın dış politikasındaki tek yetkili kurumun cumhurbaşkanlığı olmamasından dolayı bu beklentiler istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Özellikle dinî liderin bu konularda cumhurbaşkanına göre daha etkili olması, bu değişimin gerçekleşmesinin önündeki en önemli engeldir. Nitekim Hasan Ruhani ile Suriye yönetimi arasında

⁴⁹³ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 134.

⁴⁹⁴ Bayram Sinkaya, *2011’den Astana’ya Suriye Politikasının İran’a Maliyeti*, *Aljazeera Türk*, 24.01.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2011den-astanaya-suriye-politikasinin-irana-maliyeti>.

gerçekleştirilen ilk temaslarda, İran'ın Suriye politikasında bir değişikliğin gerçekleşmeyeceğini gösteren mesajlar da verilmiştir.⁴⁹⁵

Hasan Ruhani cumhurbaşkanı seçildikten sonra gerçekleştirilen yemin törenine, Suriye'yi temsilen Başbakan Vail el-Halaki katılmıştır. Yemin töreninden sonra ikili arasında gerçekleşen görüşmede, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın tebrik mektubu Hasan Ruhani'ye iletilmiş, görüşme sonrasında yapılan açıklamada da Hasan Ruhani 'Tahran-Şam ilişkilerine kimsenin zarar veremeyeceği ve Suriye'deki oyunların el birliğiyle bozulacağı' mesajını vermiştir.⁴⁹⁶ Hasan Ruhani'nin Esad'ın yanında yer alacağını gösteren mesajlar vermesi, onun itidalli dış politika yaklaşımının Suriye için geçerli olmayacağını göstermiştir. Ruhani, Suriye'deki iç savaşı genel olarak Esad yönetiminin terörizm ile mücadelesi olarak görmüş ve İran halkının terör ile mücadelede Suriye halkının yanında olacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁷

Hasan Ruhani'nin Esad rejimini desteklediğini gösteren en önemli olaylardan birisi, Esad yönetiminin 2013 yılında Doğu Guta'ya gerçekleştirdiği kimyasal silah saldırısıdır. Doğu Guta'da yaşanan kimyasal saldırı, uluslararası toplum tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.⁴⁹⁸ Ancak Ruhani, kimyasal silah kullanımının İslami ve insani olmadığını vurgulamış olsa da bu saldırının Esad yönetimi tarafından yapıldığını gösteren kanıtların olmadığını iddia etmiş, İran Dışişleri Bakanlığı da bu saldırının muhaliflerin kurgusu olduğunu öne sürmüştür.⁴⁹⁹

3.6.2. İtidalli ve Uzlaşmacı Dış Politika ve Değişim Beklentileri

İran'ın, Suriye iç savaşındaki politikası Ahmedinejad'la şekillenmiş ve Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle devam etmiştir. Ruhani'nin seçilmesiyle, İran'ın dış politikasında değişimlerin yaşanacağı beklentisi oluşmuştur. Bu beklentinin temel sebebi, Ruhani'nin seçim sürecinde sık sık kullandığı 'İtidalli Değişim' politikası olmuştur. Zaten Ruhani, fikirsel olarak İran'da ılımlı

⁴⁹⁵ Yeşiltaş, a.g.m., s. 66.

⁴⁹⁶ El Esat'tan Ruhani'ye Mektup, SANA Haber Ajansı, 16.12.2014, <http://sana.sy/tr/?p=18319>.

⁴⁹⁷ Yeşiltaş, a.g.m., s. 67.

⁴⁹⁸ Doğu Guta Kimyasal Silah Katliamının 6. Yılı, Anadolu Ajansı, 20.08.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dogu-guta-kimyasal-silah-katliaminin-6-yili/1560442>.

⁴⁹⁹ Yeşiltaş, a.g.m., s. 66.

muhafazakarları temsil etmekle birlikte reformistlerin de desteğini almıştır. Ruhani'nin politikalarını yapıcı diyalog ve uzlaşma üzerine kuracağı düşüncesi, İran'ın hem iç hem dış politikasında değişimlerin gerçekleşeceği beklentisini artırmıştır. Özellikle İran'ın Orta Doğu'da itidalli bir politika benimsemesinin, bölgeyi bir hayli rahatlatacağı düşünülmüştür.⁵⁰⁰

Ruhani, Batı'yla olan ilişkilerini diyalog ve uzlaşmayla çözmeye çalışmış ve bunu belli bir süreliğine gerçekleştirebilmiştir. Ama aynı tavır ve tutumu Suriye politikasında uygulayamamıştır. Bölgede ve Suriye'de var olan güvenlik temelli politikayı değiştiremediği gibi rejimin çizgisinde yürümekten öte gidememiştir.⁵⁰¹ Dolayısıyla uluslararası toplumun, İran'ın Suriye politikasında Esad'ı desteklemekten vazgeçmesinin Ruhani hükümetiyle gerçekleşeceği beklentisi boşa çıkmıştır. İlmli tutumu sonucu Batı'yla nükleer anlaşma imzalamayı başaran Ruhani, aynı başarıyı Suriye'de gösterememiştir. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte, Ruhani'nin yetkilerinin yetersiz kalması bu durumun en önemli sebeplerinden birisidir.⁵⁰²

Hasan Ruhani'nin, İran'ın Suriye'deki tutumunu değiştirememesinin bir diğer sebebi ise dinî lider ve DMO'nun konumu olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi İran'ın yönetim yapısında, dinî lider dış politika yapım sürecinde cumhurbaşkanına göre daha fazla yetkiye sahiptir. Zaten dinî liderin Suriye konusundaki fikrinin kesin olmakla beraber değiştirilemeyeceği de bilinmektedir.⁵⁰³ Aynı şekilde dinî liderin politikalarının uygulayıcısı konumunda olan DMO'nun Suriye'deki askerî varlığı, Hasan Ruhani'nin müdahalesini engellemektedir. Budan dolayı Ruhani, Suriye'de DMO'nun ve dinî liderin politikalarına uyumlu hareket etmek zorunda kalmıştır. Hatta DMO'nun Suriye'deki askerî varlığını devam ettirebilmesi için özel bütçe tahsisi yapmıştır. Ayrıca Ruhani'ye göre, İran'ın Suriye'de asker bulundurması zorunlu bir durumdur. Çünkü bölgedeki Selefi terör örgütlerine karşı mücadele

⁵⁰⁰ Alaeddin Yalçinkaya, Yasemin Konukçu, "İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri Hasan Ruhani'nin Birinci Dönem Örneği", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2017, s. 406.

⁵⁰¹ Bayram Sinkaya, "Ahmedinejad'tan Ruhani'ye İran Dış Politikasındaki Değişim", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 6, Sayı 61, Nisan 2014, s. 33.

⁵⁰² Sinkaya, *a.g.m.*, s. 59.

⁵⁰³ Yalçinkaya, Konukçu, *a.g.m.*, s. 409.

etmek, İran'ın güvenlik temelli politikasının özünü oluşturmaktadır. Hasan Ruhani, İran'ın Suriye'den askerini çekmesini terörün bitmesi şartına bağlamıştır.⁵⁰⁴

Yukarıdakilerinden anlaşılacağı üzere Ruhani'nin itidalli ve uzlaşmacı politika ile güvenlik temelli dış politika arasında orta bir yol bulma arayışları sonuç vermemiştir. Batı, Ruhani'nin seçilmesinden sonra Suriye'de askerî müdahaleden kaçınmış, çözüm için uzlaşma yolunu seçmiştir. Batı'nın diyalog temelli çözüm arayışları karşılık görmemiş, aksine Ruhani tarafından askeri seçenekler daha çok tercih edilmiştir. Özellikle Şii milislerin Suriye'deki varlıkları terörle mücadele adı altında desteklenmiştir.⁵⁰⁵

3.6.3. Ruhani'nin Terörizm ve Radikalizm Vurgusu

Suriye'de bulunan egemen devletlerin, varlıklarını meşrulaştırmak için genellikle kullandıkları argümanlar terörizm ve radikalizm olmuştur. Bu argümanları kullanan devletlerden birisi de hiç şüphe yok ki İran olmuştur. İran, Suriye'de iç çatışmaların yaşandığı ilk zamanlar Esad yönetimine askerî ve ekonomik desteğini belli etmemeye çalışmıştır. Fakat 2014 yılında IŞİD terör örgütü, Irak'ın Musul kentini işgal ederek yeni bir hilafet devleti kurduğunu ilan ettiği dönemden sonra İran sahada fiili olarak bulunmaya başlamıştır. Ruhani hükümetinin Batı'yla iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı bu dönemde, Sünni tekfirci gurupların kurduğu IŞİD terör örgütünün varlığı Ruhani'nin Batı'ya mantıklı bir gerekçe sunmasını sağlamıştır.⁵⁰⁶

İran, Irak ve Suriye'deki radikal tekfirci guruplarla savaşmak amacıyla fiili askerî sevkiyatını Şii milisleri üzerinden gerçekleştirmiştir. Her platformda Suriye'deki milislerin varlığını inkâr eden İran, IŞİD'in ortaya çıkmasından sonra elinde tuttuğu meşru gerekçeyle artık bu milisleri inkâr etmemeye başlamıştır. Ruhani, bu milis güçlerin amacının terör örgütlerine karşı savaşmak olduğunu söylemiştir. İran'ın Suriye'deki askerî operasyonlarını yürüten DMO'ya bağlı Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani, bu süreçte göz önüne çıkarak İran'ın IŞİD'le

⁵⁰⁴ Cenk Tamer, *Ruhani'nin Geleceği: İran'ın Ortadoğu'daki Varlığı*, ANKASAM, 28.09.2018, <https://www.ankasam.org/ruhaninin-gelecegi-ve-iranin-ortadogudaki-varligi/>.

⁵⁰⁵ Arif Nihat Keskin, *Ortadoğu'daki Gelişmeler*, <http://yenidunyadergisi.com/arif-keskin-mart/>.

⁵⁰⁶ Özden Zeynep Oktav, *Suriye Krizi Türkiye İran'ın Çatışan Çıkarları ve Küresel Aktörlerle İşbirliği*, TASAM, 28.05.2019, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51409/suriye-krizi-turkiye-iranin-catisan-cikarlari-ve-kuresel-aktorlerle-iliskileri>.

mücadele gücünün simgesi olmuştur. İran, bölgeyi IŞİD radikalizminden kurtarmak için gerçekleştirdiği birçok operasyonda ABD hava kuvvetlerinden destek almıştır. İran'ın IŞİD'le mücadelesi, Batı'nın nazarında onu kurtarıcı konumuna koymuştur. Çünkü Batı, bölgede birinci düşman olarak IŞİD'i görmüştür. İran'ın terörle mücadele konusunda Batı'yla aynı fikri paylaşması, onun Suriye'deki varlığını sorgulanamaz hâle getirmiştir.⁵⁰⁷

IŞİD'in Irak'ta yenilgiye uğratılmasıyla, örgüt üyeleri Suriye'de daha rahat kamufle olabilecekleri için bu bölgeyi üst olarak kullanmaya başlamışlardı. IŞİD'in Suriye'de yeni bir cephe açması, Esad rejiminin de sahada yeni bir cephe açmasına neden olmuştur. Rejimin zayıf askerî gücü nedeniyle IŞİD'le mücadele edememesi sonucu İran, Hizbullah vasıtasıyla Esad'a askerî yardım ve danışmanlık desteğinde bulunmuştur. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'ye göre IŞİD Amerika, İsrail ve Suudi Arabistan tarafından bölgedeki çıkarlarını korumak için oluşturulmuş bir örgüttür.⁵⁰⁸ Ruhani Suriye'de sadece IŞİD'i terör örgütü olarak görmemiş, bununla birlikte diğer muhalif örgütler olan OSÖ ve el-Nusra gibi örgütleri de terör destekçisi olarak görmüştür. İran, Suriye'deki çözümün Sünni radikalizme karşı ortak hareket etmekle olacağına inanmıştır.⁵⁰⁹

Ruhani ilk zamanlar Suriye'de, Esad'ın içinde olmadığı bir çözüm yolunu kabul edebileceğinin sinyallerini vermişti, fakat Suriye'deki IŞİD varlığının artması ve IŞİD'in temel ideolojisini Şii karşıtlığı üzerine kurması, İran'ın Suriye'de Esad'sız bir çözümü kabul etmemesine neden olmuştur. Ruhani'nin önceliği Batı'yla iyi ilişkiler geliştirerek, ülkesi üzerindeki ambargoların kaldırılıp ekonominin düzelmesini sağlamak olmuştur. Bunun için Batı'ya zeytin dalı uzatmış ve bu dalın kırılmasına neden olacak engellerden uzak durmaya çalışmış olsa da Esad'a verilen destek sürekli ayağına dolanmıştır. Her ne kadar Esad meselesinin kendi yönetsel

⁵⁰⁷ Özden Zeynep Oktav, *Suriye Krizi Türkiye İran'ın Çatışan Çıkarları ve Küresel Aktörlerle İşbirliği*, TASAM, 28.05.2019, <https://tasam.org.tr-TR/Icerik/51409/suriye-krizi-turkiye-iranin-catisan-cikarlari-ve-kuresel-aktörlerle-iliskileri>.

⁵⁰⁸ İskender Karama, *Suriye İç Savaşı ve İran Medyası Uluslararası İlişkiler, Kamuoyu, ve Hegemonya*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 49.

⁵⁰⁹ Mehmet Alaca, *Suriye'de Şii Milisleri Ne Olacak*, ORSAM, 29.03.2019, <https://orsam.org.tr/tr/suriyede-sii-milislere-ne-olacak/>.

başarılarına engel olmasını istemese de rejimin diğer unsurlarının bu konudaki net tavırları Ruhani'nin elini kolunu bağlamıştır.⁵¹⁰

İşte tam da bu çıkmazdan kurtulmak için Batı'ya karşı bir argüman ihtiyacı doğduğu süreçte IŞİD'in varlığı adeta Ruhani'nin imdadına yetişmiştir. Bu noktada İran'ın, radikalizm ve terörizmin temsilcisi IŞİD'le mücadelesi, Batı'ya karşı Suriye'deki varlıklarının meşrutiyetini savunmaları için bir gerekçe olmuştur. İran bu meşrulaştırma aracını zamanla genişleterek tüm Suriye muhalefetine uygulamaya çalışmış, Sünni radikalizmine karşı kendi Şii nüfusunu ve Suriye'deki Şii kutsallarını korumak için bölgede asker bulundurduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle Ruhani hükümeti Suriye'de Esad'ın içinde olmadığı hiçbir çözüm önerisini kabul etmemiştir.⁵¹¹

Uluslararası toplum, Suriye'deki İran destekli yabancı güçlerin çekilmesi konusunda İran'a baskı yapmış, Ruhani ise ancak ülkede terörün son bulması halinde güçlerini çekeceği şartını öne sürmüş ve hegemon devletlerin Suriye'deki terör örgütlerine kendi çıkarları için destek verdiklerini iddia etmiştir.⁵¹² Hasan Ruhani, Suriye'deki terör örgütlerine destek verenlere 'Gün gelecek bu terör örgütlerinin hedefi olacaklardır.' şeklinde uyarıda bulunmuştur.⁵¹³ Aynı şekilde Suriye'deki tüm örgütlerin temizleneceği güne kadar, rejime destek vereceğini de açıklamıştır. Amerika'nın Esad yönetimine operasyon düzenlediği dönemde, Ruhani sert tepki göstermiş ve ABD'yi terör örgütlerine destek vermekle suçlamıştır. Sonuç olarak Suriye'de IŞİD'in ortaya çıkması, İran'ın burada bulunmasını meşrulaştırmıştır. Ruhani bu faktörü kullanarak terörizm ve radikalizme karşı ortak hareket etme stratejisi geliştirmiştir.⁵¹⁴

⁵¹⁰ Şehram Ekberzade, *IŞİD Tehlikesi İran'ı Esad'a Mecbur Bırakıyor*, Aljazeera Türk, 11.09.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isid-tehlikesi-irani-esede-mecbur-kiliyor>.

⁵¹¹ Şehram Ekberzade, *IŞİD Tehlikesi İran'ı Esad'a Mecbur Bırakıyor*, Aljazeera Türk, 11.09.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isid-tehlikesi-irani-esede-mecbur-kiliyor>.

⁵¹² Ruhani: *Yabancı Güçler Suriye'de Çekilmeli*, Deutsche Welle, 13.06.2018, <https://www.dw.com/tr/ruhani-yabanc%C4%B1-g%C3%BC%C3%A7ler-suriyeden-%C3%A7ekilebilir/a-44193368>.

⁵¹³ İran'dan Esad'a Destek, Türkiye'ye Tehdit, Sözcü, 05.06.2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/irandan-esada-destek-turkiyeye-tehdit-850514/>.

⁵¹⁴ Ruhani: İran Milleti Suriye Milletinin Yanındadır, IRNA, 09.04.2017, <https://tr.irna.ir/news/3440199/Ruhani-%C4%B0ran-milleti-Suriye-milletinin-yan%C4%B1nda-yer-almaktad%C4%B1r>.

2.6.4. Nükleer Anlaşma'nın Suriye Politikasına Etkisi

İran, devrim sonrası hem bölge hem de uluslararası sistemde hâkim güç olabilmek için nükleer enerji politikasını hızla ilerletmiştir. Her ne kadar nükleer enerji politikasını barışçıl amaçlar için yürüttüğünü söylemiş olsa da bu konuda Batı'yı ikna edememiştir. Batı, İran'ın nükleer enerji politikasına şüpheyile yaklaşmış, bunları hep takip etmiş, nükleer silah üretilmemesi için müzakereler yürütmüştür. İran-Batı arasında gerçekleştirilen bu müzakereler, Ahmedinejad döneminde istenilen seviyeye getirilememiştir. Ahmedinejad'ın Batı'ya karşı radikal ideoloji temelli yaklaşımı, süreci tıkayan en önemli nedenlerden biri olmuştur. Bu nedenle bu dönemdeki ilişkiler sıkıntılı geçmiştir. Fakat 2013 yılında Ahmedinejad'a nazaran daha ılımlı ve uzlaşmacı biri olan Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesi, süreci tersine döndürmüştür.⁵¹⁵

Cumhurbaşkanı Ruhani'nin ideolojiden uzak reel politik stratejisi, onun Batı'yla diyalog kurabilmesini sağlamıştır. Batı'nın nükleer enerji politikası nedeniyle İran'a uygulamış olduğu ambargoların kaldırılması durumu, Ruhani'nin öncelikli hedefi olmuştur. Böylece İran'ın ekonomisi üzerindeki baskılar azalacak ve ekonomik sıkıntılar ortadan kalkacaktır. Nitekim Ruhani'nin ılımlı politikası sonucu, İran ile Batı arasında Nükleer Anlaşma imzalanmıştır. Ruhani'nin dış politikadaki en büyük başarısı olan Nükleer Anlaşma, onun iç politikada muhafazakârlara karşı elini güçlendirmiştir. Aynı zamanda Ruhani'nin dış politikada rejime karşı bağımsız politikalar yürütebilmesini sağlamıştır. Özellikle Suriye'de rejimin askerî gücü ve DMO'nun politikaları Ruhani'yi rahatsız etmiştir.⁵¹⁶

Batı'yla imzalanan Nükleer Anlaşma sonrası, Ruhani yüzünü bölgeye dönmüş ve burada da ılımlı ve uzlaşmacı bir yol izlemek istemiştir. Fakat bölgedeki vekâlet savaşlarının varlığı, Ruhani'nin toleranslı hareket etmesini engellemiştir. Cumhurbaşkanı Ruhani, Nükleer Anlaşma'nın kazanımlarını kaybetmemek için Suriye'de daha temkinli ve stratejik hareket etme yolunu seçmiştir. Suriye'de muhaliflere karşı uzlaşmacı yaklaşımdan ziyade onları terörist ilan eden Ruhani'nin,

⁵¹⁵ Bülent Aras, Ebru Turhan, "İran Nükleer Anlaşması, Ortadoğu'da Güç Dengesi ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 6, Sayı 62, s. 19.

⁵¹⁶ Bülent Aras, Ebru Turhan, "İran Nükleer Anlaşması, Ortadoğu'da Güç Dengesi ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 6, Sayı 62, s. 20.

ikili bir politika stratejisiyle hareket ettiği kanısı oluşmuştur. Bu stratejinin bir diğer sebebi, DMO'nun Suriye'deki politikası olmuştur. Nükleer Anlaşma'ya karşı olan DMO, Suriye'deki müdahaleci politikasıyla Hasan Ruhani'yi Batı'ya karşı zor durumda bırakmak istemiştir. Bu nokta, Ruhani'nin dış politika belirleme sürecindeki yetersizliğini ortaya çıkarmıştır.⁵¹⁷

Hasan Ruhani, içeride rejimin savunucularıyla mücadele ederken dışarıda ise Nükleer Anlaşma'dan çekilmek isteyen ABD'yle mücadele etmiştir. ABD Başkanı Trump, Nükleer Anlaşma'yı bir başarısızlık olarak nitelendirmiş ve anlaşmadan tek tarafı çekilmiştir. Trump'ın anlaşmadan çekilme sebebi, İran'ın Suriye'de Esad'ı desteklemesidir. ABD, anlaşmaya dönme şartı olarak İran'ın Suriye'den çekilmesini öne sürmüştür. ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan çekilmesi, iç politikada muhafazakârların Ruhani'ye karşı güçlenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda İran, Suriye politikasını daha da sertleştirmiş ve buradaki askerî varlığını artırmıştır. Nükleer başarının bir başarısızlığa dönüşmesi, İran'ın bölgedeki direniş temelli politikalarını hızlandırmıştır.⁵¹⁸

3.7. RUHANİ DÖNEMİ SURİYE'DEKİ BARİŞ GÖRÜŞMELERİ

3.7.1. Astana Süreci

Suriye'de iç savaşın çıkmaza sürüklendiği aşamada, uluslararası toplumun müdahalesiyle bu siyasi krizin çözülmesi için barış görüşmeleri düzenlenmiştir. Suriye krizine yönelik ilk barış görüşmeleri, 2012 yılında Cenevre'de gerçekleştirilmiştir. Bu barış görüşmeleri Batı tarafından görevlendirilen Kofi Annan'ın öncülüğünde Türkiye, Katar, Kuveyt, Irak, BM ve Arap Birliği temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu barış görüşmelerine ilk etapta Suriye rejimi ve muhaliflerden kimse katılmamıştır. Fakat Cenevre görüşmelerinin ikinci ve üçüncü toplantılarına, muhalifler ve rejimi temsil eden kişiler katılmaya başlamıştır.⁵¹⁹

⁵¹⁷ Aras, *a.g.m.*, s. 20.

⁵¹⁸ Veyssel Kurt, *Trump ve Suriye Krizi*, SETA Analiz, Sayı 275, Nisan 2019, s. 14.

⁵¹⁹ Burak Çalışkan, *Suriye'de Siyasal Çözüm ve Soçi Süreci*, İNSAMER, 13.04.2019, https://insamer.com/tr/suriyenin-siyasal-cozumu-ve-soci-sureci_2051.html.

BM temsilcisi tarafından Cenevre görüşmelerine İran davet edilmesine rağmen, muhaliflerin baskısı sonucu bu davet geri çekilmiştir. İran, Cenevre görüşmelerine ancak dördüncü ve beşinci toplantılarda katılabilmektedir. İran, Suriye'deki çözüm sürecinde kendisinin içinde olmadığı platformlara sıcak bakmamış ve meşruluğunu sorgulamıştır. Nitekim Cenevre'de sürecin tıkanması ve ortak bir bildirinin ortaya çıkamamasının en temel sebeplerinden biri, Suriye'deki tüm aktörleri içine alamamasıdır. Cenevre sürecinin sonuç vermemesi Türkiye, İran ve Rusya'yı alternatif müzakerelere yönlendirmiştir.⁵²⁰

İran, Türkiye ve Rusya'nın öncülüğünde, Cenevre barış sürecine hem alternatif hem de destek olmak amacıyla 2017 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana'da, Astana barış görüşmeleri başlatılmıştır.⁵²¹ Astana sürecindeki en önemli maksat, rejim ve muhalifleri bir araya getirerek birbirlerine güven duymalarını sağlamak olmuştur.⁵²² Üç ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen bu görüşmeler sonucu, Suriye'de ateşkes imzalanmış ve ilk kez somut sonuçların ortaya çıktığı bir süreç yaşanmıştır. Bu görüşmelerde, Suriye'deki el-Nusra ve IŞİD'e karşı ortak mücadele etme çağrısı yapılmıştı. Bu görüşmelerde İran, Suriye'de Esad'ın içinde olmadığı bir geçiş sürecini kabul etmeyeceğini açık etmiştir. İran, aynı zamanda Suriye'de garantör devlet olma statüsünü kazanmıştır.⁵²³

İran, Astana görüşmelerinde masaya altı öneri maddesiyle gelmiştir. Bunlar terörle mücadele, yeni anayasa için anayasa komisyonunun kurulması, mültecilerin dönüşü, tutukluların değişimi, Suriye'de insani durumun iyileştirilmesi ve yeniden onarım yapılması şeklinde düzenlenmiştir. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, bu somut önerilerin yanında üç unsurun daha üzerinde durmuştur. Bunlar Esad

⁵²⁰ Murat Koç, *Suriye İç Savaşı ve Türkiye-İran-Rusya Görüşmeleri*, Business World, <https://www.businessworldglobal.com/suriye-ic-savasi-ve-turkiye-rusya-iran-gorusmeleri/>.

⁵²¹ *Dört Soruda Astana Süreci*, Deutsche Welle, 03.05.2017, <https://www.dw.com/tr/d%C3%B6rt-soruda-astana-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmeleri/a-38672495>.

⁵²² Ünal Çevikgöz, *Astana'dan Soçi'ye Barış Görüşmelerinde Suriye*, *Hürriyet*, 20.10.2017, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikgoz/astanadan-sociye-baris-gorusmelerinde-suriye-40650958>.

⁵²³ Murat Koç, *Suriye İç Savaşı ve Türkiye-İran-Rusya Görüşmeleri*, Business World, <https://www.businessworldglobal.com/suriye-ic-savasi-ve-turkiye-rusya-iran-gorusmeleri/>.

yönetiminin devamlılığı, terörizmle mücadele ve ABD'nin Suriye'deki askeri varlığı şeklindedir.⁵²⁴

Hasan Ruhani birçok açıklamasında, İran'ın Astana görüşmelerinden memnun olduğunu vurgulamış ve bu sürecin Suriye'nin birçok bölgesine barış ve düzen getireceğini ifade etmiştir. Ruhani'ye göre, Astana süreci diğer barış görüşmelerine nazaran daha başarılı olmuştur ve bunun en önemli nedenlerinden biri, katılımcıların dışarıda olan gruplar değil doğrudan sahada mücadele eden gruplar olmasıdır. Ayrıca Ruhani'ye göre Astana sürecinde teröristleri destekleyen devletlerin olmaması, müzakerelerin olumlu geçmesine ve somut sonuçların çıkmasına neden olmuştur. Ruhani bu çıkarımıyla, doğrudan ABD ve Suudi Arabistan'ın Suriye'deki teröristleri desteklediğini ima etmiştir.⁵²⁵

Cenevre barış görüşmelerinin başarısız olmasının temel nedeni, Esad'sız bir Suriye'nin tek çözüm olarak gösterilmesidir. Astana görüşmelerinin başarılı olmasını sağlayan husus ise yeni yönetimde Esad'ın içinde olduğu bir sürecin planlanmasıdır. Hasan Ruhani bir açıklamasında bu durumu “Astana görüşmelerinin amacı Suriye’de devlet başkanını seçmek ya da göndermek değil, Suriye’de halkın demokratik taleplerini gösterebilecekleri uygun bir seçim zemini oluşturmak ve herkesin kullanacağı oya saygı göstermektir.” şeklinde açıklamıştır.⁵²⁶

3.7.2. Liderler Zirvesi

Astana sürecinin mimarları olan Türkiye, İran ve Rusya üçlüsünün devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilen zirvenin amacı, Suriye'deki barış sürecinin daha da hızlandırılması için hızlı kararlar almaktır. Bu zirvelerin ilki Soçi’de düzenlenmiş, arkasından da Ankara ve Tahran zirveleri yapılmıştır. Bu zirvelerde, ülke devlet başkanlarının uzlaşmacı tavırları Suriye’de barış ortamının sağlanmasını

⁵²⁴ Beş Soruda: Astana Süreci ve Ankara Zirvesi, SETA, 17.09.2017, <https://www.setav.org/5-soru-astana-sureci-ve-ankara-zirvesi/>, 27.03.2021.

⁵²⁵ Hasan Ruhani Teröristleri Destekleyen Bazı Ülkeler Astana’da Olmayacaktır, Gazete Duvar, 17.01.2017, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2017/01/17/iran-cumhurbaskani-hasan-ruhani-turkiye-ve-rusya-ile-bu-isi-cozebiliriz>.

⁵²⁶ Hasan Ruhani Teröristleri Destekleyen Bazı Ülkeler Astana’da Olmayacaktır, Gazete Duvar, 17.01.2017, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2017/01/17/iran-cumhurbaskani-hasan-ruhani-turkiye-ve-rusya-ile-bu-isi-cozebiliriz>.

hızlandırmıştır. Zirvelerin temel konuları terörle mücadele edilmesi, yeni anayasa komisyonunun oluşturulması ve ateşkesin sağlanmasıdır.

Liderler zirvesinin ilki, Rusya'nın ev sahipliği yaptığı Soçi kentinde düzenlenmiştir. Ruhani, Soçi Zirvesi'ndeki öncelikli konuların terörle mücadele edilmesi ve bölgedeki yabancı savaşçıların silahsızlandırılıp ülke dışına çıkarılması şeklinde olduğunu görmüştür. Suriye'deki muhaliflerin İran tarafından terör örgütü olarak tanımlanmasına Türkiye karşı çıkmış, muhalifler ile teröristlerin birbirlerinden kesin bir şekilde ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Bu zirvede, Heyet Tahrir Şam (HTŞ) grubu terör örgütü olarak tanımlanmış ve bu örgütün İdlip'ten çıkarılması konusunda Türkiye'nin çalışma yapması kararı alınmıştır.⁵²⁷ Ruhani tarafından İdlip'e askerî operasyon düzenleme seçeneğini Türkiye kabul etmemiş ve olası bir mülteci göçüne yol açacağını vurgulamıştır. Soçi Zirvesi sonucunda, temel üç konu ön plana çıkmıştır. Öncelikle Suriye'deki sorunun diplomatik yolla çözülmesi, İdlip bölgesinin terör örgütlerinden temizlenmesi ve siyasi çözüm için komisyon oluşturulması kararları alınmıştır.⁵²⁸

Soçi Zirvesi'nden sonraki liderler zirvesinin ikinci ayağı Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleşen Ankara Zirvesi olup bu buluşmada öncelikli olarak İdlip bölgesi ele alınmıştır. Ruhani, Soçi'de olduğu gibi bu zirvede de İdlip'e yönelik askerî operasyon seçeneğini masaya yatırmış, ancak Türkiye bu teklife olası bir müdahale durumunda yaşanacak olan mülteci krizinden Türkiye'nin ekonomik açıdan zarar göreceğini vurgulamıştır. Ruhani'ye göre Türkiye İdlip'de Suriye rejimiyle ortak hareket etmelidir.⁵²⁹ Rusya ve İran, Suriye'nin kuzeyinde rejimin içinde olmadığı alternatif bir yönetime karşı çıkmışlardır. Hasan Ruhani, Adana mutabakatına bağlı kalınması, ABD'nin Suriye'deki varlığına son verilmesi ve İsrail'in saldırılarının durdurulması hususlarını ön plana çıkarmıştır. Sonuç olarak Ankara Zirvesi'nde üçlü liderin ortak bildirisiyle Soçi mutabakatına bağlı kalınması ve siyasi çözüm için çaba sarf edilmesi kararları alınmıştır.

⁵²⁷ Firas Elias, *Soçi'deki Suriye Zirvesi'nin Sonuçları*, ANKASAM, 23.10.2017, <https://www.ankasam.org/socideki-suriye-zirvesinin-sonuclari/>.

⁵²⁸ Dinmuhammed Ametbek, *Moskova'nın Soçi Zirvesinden Beklentisi*, ANKASAM, Sayı 7, Şubat 2019, s. 4.

⁵²⁹ Doğacan Başaran, *ABD'nin Terör Devlet Projesi'ne Cevap: Ankara Zirvesi*, ANKASAM, 17.10.2019, <https://www.ankasam.org/abdinin-teror-devleti-projesine-cevap-ankara-zirvesi/>.

Liderler zirvesinin üçüncü ayağı Tahran'da düzenlenmiştir. Tahran'daki zirve, teamüllerin dışında canlı olarak düzenlenmiştir.⁵³⁰ Diğer zirvelerde olduğu gibi bu zirvede de ana konu İdlib'e askerî operasyon düzenlenmesi ve ateşkesin imzalanması olmuştur. Türkiye'nin ısrarla ateşkes talebi, İran ve Rusya tarafından kabul görmemiştir. Tahran Zirvesi'ne, taraflar arasındaki görüş ayrılıkları damga vurmuştur. İran, İdlib'e askerî müdahale seçeneğinin arkasında durmuş, bölgeye olası bir askerî müdahale öncesi sivillerin zarar görmemesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁵³¹ Ayrıca Ruhani'ye göre, İdlib'deki gruplara silah bırakma çağrısı yapılmalıdır. Bu konuda Türkiye'nin üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Ruhani, her zirvede olduğu gibi bu zirvede de ABD'nin silahlı güçlerinin ülkeyi terk etmesi gerektiğini söylemiştir. Tahran Zirvesi, liderlerin ateşkes konusunda ortak noktada buluşamadıkları bir görüşme olmuştur.⁵³²

⁵³⁰ Naci Tikici, *Tahran Üçlü Zirvesi Ne Anlama Geliyor*, ORDAF, 09.09.2019, <https://ordaf.org/tahran-uclu-zirvesi-ne-anlama-geliyor/>.

⁵³¹ Eorunews, *Altı Başlıkta Tahran Zirvesi*, 07.09.2018, <https://tr.euronews.com/2018/09/07/alti-baslikta-tahran-zirvesi>.

⁵³² Sputnik News, *Tahran Zirvesi'nde 12 Maddelik Bildiri Kabul Edildi*, 07.09.2018, <https://tr.sputniknews.com/ortadoqu/201809071035097621-turkiye-iran-rusya-zirvesinde-bildirge-yayinlandi/>.

SONUÇ

1979 İran İslam Devrimi'yle yıkılan monarşi düzeninin yerine teokratik bir cumhuriyet olan İran İslam Devleti kurulmuştur. Bu devrimle birlikte, İran'ın iç ve dış politikasında paradigma değişimleri yaşanırken bunların en belirgin olanı İran'ın Orta Doğu politikasıdır. İran'ın bu politikasını etkileyen birçok iç ve dış unsur bulunmaktadır. Dış politikayı belirleyen bu unsurlar, devrimle beraber değişime uğramıştır. Değişimin yaşandığı temel unsurlar rejimin ideolojisi, kurumsal yapı, devrim ihracı, liderlerin dünya görüşleri, hegemon güç olma stratejisi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurlar kendi içerisinde süreklilik arz etmekle birlikte konjonktüre göre farklılık da gösterebilmekte, dış politikayı belirlemede tek başına yeterli olmamaktadır. Fakat belli dönemlerde belirli bir dış politikaya hâkim olabildiği gözlemlenmiştir. Örneğin devrim ihracının etkili olduğu dönemlerde, dış politika bu çerçevede belirlenmiştir.

İran'ın dış politikasını belirleme sürecinde en etkili kurumun, dinî liderin temsil ettiği Velayeti Fakih kurumu olduğu bilinmektedir. Dinî lider, dış politikayı belirleyen kişi konumdayken; cumhurbaşkanı, belirlenen politikanın yürütücüsü konumundadır. Cumhurbaşkanı, dış politikada ancak dinî liderin izin verdiği oranda inisiyatif kullanabilmektedir. Fakat bu durum, seçilmiş bir lider olan cumhurbaşkanının bu süreçte hiçbir şekilde etkili olmadığı anlamına gelmemektedir. İran cumhurbaşkanı, meşruiyetini doğrudan halktan aldığı için dış politikanın karar alma mekanizmalarında etkili olabilmektedir. Bunun yanında cumhurbaşkanının dünya görüşü de İran dış politikasının yönünü değiştirebilmektedir. Tabii ki bu durum, dinî lider ile cumhurbaşkanının arasında zaman zaman yetki anlaşmazlığı yaşanmasına neden olmuştur. Genellikle de cumhurbaşkanının siyasi tutumuna bağlı olarak bu krizin tansiyonu yer yer artmış veya azalmıştır.

İran dış politikasının, cumhurbaşkanlarının görev yaptıkları dönemler üzerinden ele alınmış olmasına rağmen ilk zamanlardaki cumhurbaşkanları, devrimin lideri olan Ayetullah Humeyni'nin gölgesinde kaldığı için bu dönem Humeyni dönemi olarak ele alınmıştır. Devrimin ilk on yılına tekabül eden Humeyni döneminde, cumhurbaşkanları politika belirleyememiş ve bir sembol olarak kalmışlardır. Humeyni döneminde İran dış politikası, radikal İslam ideolojisi

çerçevesinde şekillenmiştir. Humeyni, devrim sonrası mevcut çift kutuplu uluslararası düzene karşı çıkmıştır. Soğuk Savaş düzeninin hâkim olduğu bu dönemde, Humeyni ‘Ne Doğu Ne Batı’ politikasıyla çift kutuplu uluslararası sisteme alternatif üçüncü bir yol olarak ‘İran Devrimi’ni sunmuştur. Humeyni, İran’ın Orta Doğu politikasını devrim ihracı üzerine kurmuştur. Devrim ihracıyla, bölgedeki diğer İslam ülkelerinde de İran Devrimi’ne benzer devrimlerin gerçekleştirilmesini arzu etmiştir. Humeyni’nin bu politikası bölgedeki diğer ülkeler tarafında iç işlerine müdahale olarak algılanmış ve İran karşıtı cephenin oluşmasına neden olmuştur.

Humeyni’nin ölümü sonrası cumhurbaşkanı seçilen Haşim Rafsancani, 1989-1997 yılları arasında cumhurbaşkanlığı görevini yerine getirmiştir. Rafsancani, İran dış politikasını şekillendiren ilk cumhurbaşkanıdır. Bu dönemde cumhurbaşkanı, politika belirleme sürecinde dinî lidere nazaran daha etkili konumda olmuştur. Rafsancani’yle birlikte İran, dış politikadaki radikal söylemleri terk etmiş ve ulusal çıkarların ön planda olduğu reel pragmatist politikalar yürütmüştür. Humeyni’nin ‘Ne Doğu Ne Batı’ politikası yerine, uluslararası sistemle entegre edilmiş olan ‘Hem Kuzey Hem Güney’ politikası benimsenmiştir. Rafsancani İran’ı içinde bulunduğu ekonomik buhrandan kurtarabilmek için dış politikada liberal politikaları tercih etmiştir. İran, idealist ideolojiden uzak realist politikaları sonucu bölge ülkeleriyle ikili ilişkiler geliştirmiş ve çatışmadan uzak bir ortam oluşturmıştır. Humeyni’nin politikaları sonucu hem bölge hem de uluslararası sistemde yalnızlaşan İran, Rafsancani’nin ılımlı politikaları sonucu bu durumdan kurtulmuş ve iş birliği yapılacak bir devlet konumuna gelmiştir.

Rafsancani sonrası cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi, İran dış politikasında yeni bir değişim hareketi başlatmıştır. Hatemi, selefi Rafsancani’ye göre daha reformist politikalar izlemiştir. Dış politikada hem Batı’ya hem de Orta Doğu’ya zeytin dalı uzatmıştır. Hatemi, İran’ın bölgedeki devrim ihracı politikasını terk etmiştir. Bu dönemde İran, bölgedeki ülkelerle sorunlarını diplomasi kanallarıyla çözmeye çalışmıştır. Aynı hassasiyeti Batı’yla olan ilişkilerde de göstermiştir. Hatemi, geliştirmiş olduğu medeniyetler arası diyalog projesiyle İran’ın Batı’yla ve bölgeyle olan sorunlarını uzlaşıyla çözüme kavuşturmuştur. İran bu dönemde güvenlik temelli politikaları bırakıp karşılıklı ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik stratejik politikalar izlemiştir. Hatemi, uluslararası örgütlere aktif bir şekilde

katılmaya çalışmıştır. Aynı şekilde bölgede İslam İşbirliği Örgütü'ne ev sahipliği yapmış ve burada İran'ın yayılmacı bir politika izleme derdinin olmadığını bölge ülkelerine ilan etmiştir.

Hatemi'nin reformist politikaları, Ahmedinejad'ın 2005 yılında cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra rafa kaldırılmıştır. Bir önceki dönemde esen değişim rüzgârı tersine dönmüştür. Rejimin temel ideolojisiyle yetişen ve DMO'nun radikal kültüründen gelen Ahmedinejad, dış politikada radikal ideolojik bir tutum sergilemiştir. İkinci Humeyni dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde İran, mevcut uluslararası sistemin eleştirisini yapmıştır. Ahmedinejad'a göre var olan emperyalist sistem, ABD ve İsrail tarafından domine edilmektedir. Bu nedenle sistemin daha bağımsız hâle dönüştürülmesi gerektiğine inanmıştır. Bu dönemde İran'ın dış politikasını belirleyen ana unsur ABD ve İsrail karşıtlığı olmuştur. İsrail'in siyonist politikaları nedeniyle bölgede çatışmalar yaşanmaktadır. Ahmedinejad'a göre, bölge ülkelerini İran'a karşı ABD kışkırtmaktadır. Bu ülkelerin Amerika tarafından kullanılmasını engellemek için ikili ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Onun için bölgede, ABD'ye karşı 'Direniş Eksenî' söylemi geliştirilmiştir. Fakat bu söylem, bölge ülkeleri tarafından 'Şii Hilali' projesi olarak algılanmıştır. Ahmedinejad'ın dış politikada güvenlik ağırlıklı politikalar izlemesi, İran'ı bölgede yeniden yalnızlaştırmıştır. Bunun sonucunda İran, mezhep birlikteliği olan ülkelerle ilişkilerini artırarak bölgede yeni bir oluşum içerisine girmiştir.

Bu çalışmanın ana omurgasını oluşturan ikinci bölümde, İran'ın 11'inci ve 12'nci dönem cumhurbaşkanlığı görevini yapan Hasan Ruhani'nin tutumları ve politikaları çerçevesinde, İran'ın Orta Doğu politikasının analizi yapılmıştır. Ruhani dönemindeki dış politika stratejileri detaylı bir şekilde incelenerek cumhurbaşkanının İran'ın dış politikasında ne kadar etkili olabildiği gösterilmeye çalışılmıştır. İran cumhurbaşkanlarının hem iç hem dış politikada takındıkları tutumlara göre reformist, radikal, ılımlı, uzlaşmacı ve pragmatist olarak anılmalarını sağlamıştır. Bu tanımlamalar, onların hangi siyasi cepheden geldiklerini göstermiştir.

Hasan Ruhani, 2013'te gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanarak İran'ın 7. Cumhurbaşkanı olmuştur. Ruhani, selefi Ahmedinejad döneminde, ülkede oluşan baskıcı ortamdan bir çıkış yolu arayan kesimin desteğiyle seçilen bir cumhurbaşkanısıdır. Ülkede ılımlı muhafazakarların ve ılımlı reformistlerin

oyunu alarak seçilen Ruhani, İran siyasal siteminde yeni bir cephe oluşturmayı başarmıştır. İran seçimleri genelde muhafazakâr ve reformist kanat arasında geçmesine rağmen bu sefer iki kanadın da radikal politikalarından muzdarip olan halk, üçüncü bir yol olarak itidalli ve uzlaşmacı Hasan Ruhani'den yana oyunu kullanmıştır.

Hasan Ruhani'nin seçilmesiyle birlikte, İran'ın dış politikasına hâkim olan radikal söylemin değişeceği beklentisi artmıştır. Onun diplomat kültüründen gelmesi, dış politikada uzlaşmanın hâkim olacağını göstermiştir. Bu dönemi tanımlayan en etkili kavram 'itidalli dış politika' ifadesi olmuştur. Hasan Ruhani dış politikada radikal ideolojik söylemleri terk etmiş, onun yerine itidalli dış politika söylemini geliştirmiştir. Ruhani'nin dış politikada uzlaşmacı bir tavır sergilemesinde, İran ekonomisinin içinde bulunduğu zor durum etkili olmuştur. Özellikle İran'ın nükleer enerji politikası sonucu, Batı'nın İran'a uyguladığı ambargolar ekonomiyi bir hayli yıpratmıştır. Ruhani, dış politikada önceliği bu konuya vererek Batı'yla nükleer müzakereler yürütmüştür.

Hasan Ruhani, ilk dönemlerdeki politikalarını genellikle nükleer müzakereler üzerinden kurmuştur. Orta Doğu'daki devletlerle olan ilişkileri ise genellikle müesses nizamın diğer savunucuları olan dinî lider ve DMO tarafından yürütülmüştür. Zaten İran'ın Orta Doğu politikası bir devlet politikası hâline getirilmişti. Cumhurbaşkanı, dini liderin izni dışında bu politikayı değiştirebilme gücüne sahip olamamıştır. Ruhani, dinî liderin belirlediği İran Orta Doğu politikasının yürütme vazifesini üstlenmiştir. Cumhurbaşkanı'nın bu politikada inisiyatif almasına izin verilmemesi, kurumlar arası çekişmenin yaşanmasına yol açmıştır. Buna rağmen Ruhani, Nükleer Anlaşma'nın bozulmaması için İran'ın Orta Doğu dış politikasını hayalperest politikalardan uzak tutmaya çalışmıştır.

İran'ın Orta Doğu devletleriyle kurduğu ilişkiler içerisinde en ön planda olan Suudi Arabistan'dır. Bölge, iki devletin hâkimiyet ve güç mücadelesine sahne olmaktadır. İki ülkenin mezhepsel farklılığı bu rekabeti artırmıştır. Genellikle birbirlerini bölgeyi domine etmekle suçlamalarının temelinde yatan en önemli husus, bölgeye hâkim olma stratejisidir. İran, bölgedeki Şii nüfusunun hamiliğini yaparken, Suudi Arabistan da Sünni Selefî nüfusunun hamiliğini üstlenmiştir. Ruhani döneminde İran, bölgedeki ülkelerle olduğu gibi Suudi Arabistan'la da ikili ilişkileri

geliştirmek istemişse de iki ülke arasındaki güvensizlik, ilişkileri istenilen seviyeye ulaştıramamıştır. Özellikle İran'ın bu dönemde Yemen, Suriye ve Bahreyn'de yaşanan çatışmalara müdahil olması, Suudi Arabistan'ın İran'a karşı olan tavırlarını sertleştirmiştir. Suudi Arabistan'ın ülkesindeki Şii din adamını idam etmesi sonucu, İran'daki Suudi Arabistan konsolosluğu ateşe verilmiş ve iki ülke arasındaki tüm diplomatik bağlar kopmuştur.

İran-Irak ilişkileri, devrimin ilk dönemlerine nazaran daha dostane devam etmektedir. Bu durumun oluşmasını sağlayan en önemli husus, İran'ı tehdit eden ve Arap milliyetçiliğinin savunucusu olan Saddam Hüseyin'in ABD tarafından oyun dışına itilmesidir. ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası Irak'ta yönetimin çoğunluğunu yakalayan Şiiler, İran-Irak ilişkilerinin düzelmesini sağlamıştır. Düşmanlıktan müttefikliğe evirilen İran-Irak ilişkileri, Ruhani döneminde daha da ileri seviyeye taşınmıştır. Özellikle 2014 yılında Sünni radikal Selefilerin kurduğu IŞİD örgütünün Musul kentini ele geçirmesi, iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Ruhani hükümeti, IŞİD'in Irak topraklarından çıkarılması için Irak ordusuna askerî destek vermiştir. İki ülke arasında askerî anlaşmalar imzalanmış ve ortak Şii milis güçleri kurulmuştur. Bu Şii milis güçlerin eğitilmesinde ve donatılmasında İran Devrim Muhafızları sorumlu olmuştur.

Ruhani döneminde İran-Türkiye ilişkileri, Suriye ve ekonomik iş birliği konuları etrafında şekillenmiştir. Bölgede ve Orta Asya'da iki ülke arasında var olan gizli güç mücadelesi ve rekabet, ikili ilişkilerin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Özellikle Ruhani döneminde İran'ın Suriye'de Esad rejimine destek vermesi, buna karşılık Türkiye'nin de muhaliflere destek vermesi iki ülkenin yeni çekişme alanının Suriye olmasına neden olmuştur. İran'ın direniş ekseninin önemli bir parçası olan Esad rejiminden vazgeçmemesi ve Türkiye'nin Suriye'deki iç çatışmanın temel sebebini Esad rejimine bağlaması, iki ülkenin bölgede birbirini suçlamasına neden olmuştur. İran-Türkiye ilişkileri birçok görüş ayrılıklarına rağmen kopma aşamasına gelmemiştir. İki ülke, her dönemde olduğu gibi Ruhani döneminde de ekonomik iş birliği anlaşmaları imzalamıştır. İki ülkenin ekonomik bağıllığı, aralarındaki politikaların sertleşmesini engellemiştir. Ruhani'nin ikinci döneminde, Türkiye ve İran'ın Suriye iç savaşının bitirilmesi konusunda ortak müzakereler yürütmesi

ilişkilerinde olumlu hava estirmiştir. Bununla birlikte, ortak bir politika geliştirilememiştir.

İran, bölgedeki diğer ülkeler BAE, Bahreyn, Kuveyt, Yemen, Katar ve Lübnan'la olan ilişkilerini bu ülkelerin ABD ve İsrail'le olan tutumlarına göre şekillendirmiştir. ABD'yle bölgede ortak hareket eden ülkeler, İran'la ilişkilerinde sorunlar yaşamıştır. Bunun yanında İran bu ülkelerdeki yönetimlerle doğrudan temas kurmaktansa, buralarda yaşayan ABD karşıtı gruplarla ilişki kurmayı tercih etmiştir. Özellikle Yemen'de Husilere ve Lübnan'da Hizbullah'a verdiği destekte bu durum açıkça görülebilmektedir. İran bu politikasını, ABD ve İsrail'e karşı bölgede bir direniş cephesi oluşturma gayesi olarak düşünmektedir. Fakat bu strateji, bölge devletleri tarafında Şii grupları destekleyen bir Şii Hilali projesi olarak kabul edilmiştir. Ruhani'nin, İran'ın bölge ülkeleriyle olan bu ilişkilerinde doğrudan inisiyatif alamaması politikaların değişmemesine yol açmıştır. İran dini lideri Ali Hameny'in belirlediği bu politikalar İran'ı bölgede yalnızlaştırmıştır.

İran-Suriye arasındaki dostane ilişkiler sağlam temeller üzerine kurulmuş ve devrimden günümüze kadar çok fazla değişim yaşanmadan gelebilmiştir. İran'ın, devrimden sonra bölgedeki ülkelere olumlu ilişkiler geliştirebildiği tek ülke Suriye olmuştur. Bunun en temel sebebi, iki ülkenin ortak stratejik düşmanlara sahip olmasıdır. Ortak düşman faktörü, iki ülkenin bölgede birçok politikada ortak hareket edebilmesini sağlamıştır. Özellikle İran-Irak savaşında Suriye'nin İran'a desteği, İran-Suriye ilişkilerini daha da sağlamlaştırmıştır. Aynı şekilde İsrail'in Suriye'nin toprağı olan Golan Tepeleri'ni işgal etmesi sürecinde, Suriye'ye askerî ve diplomatik destek veren ülke İran olmuştur.

İran'ın, bölgede ABD ve İsrail'e karşı kurmayı planladığı direniş cephesinin önemli bir ayağını Suriye oluşturmaktadır. Suriye'nin jeopolitik konumu, direniş cephesi için vazgeçilmez bir husustur. Aynı şekilde direniş cephesinin diğer bir ayağı olan Lübnan Hizbullahı'na gerekli lojistik destek Suriye üzerinden gerçekleştirilmektedir. Direniş cephesi politikası, İran'ın Suriye'de Esad yönetiminden vazgeçememesine neden olmuştur. İran, güvenlik politikasıyla dış tehditleri kendi sınırlarından uzak tutmuş ve bu tehditleri oldukları yerde yok etme stratejisi izlemiştir. İşte İran'ın bu güvenlik stratejileri sonucu, İran-Suriye ilişkileri devlet politikasına dönüşmüştür. İran'da millî politikalar doğrudan dini lider

tarafında belirlenmekte ve değiştirilmesi ancak rejimin izin verdiği ölçüde olabilmektedir.

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani döneminde, İran'ın Suriye politikasında önemli bir değişiklik gözlenmemiştir. Hasan Ruhani, dini liderin belirlediği politikaların işleyişini takip etmekten öteye geçememiştir. Özellikle Batı'ya yönelik izlenen itidalli dış politika stratejisi, Suriye iç savaşı sürecinde terk edilmiştir. Suriye'de iç savaş, Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasıyla başlamıştır. İran bölgede, Suriye gibi stratejik bir ortağını kaybetmemek için muhaliflere karşı Esad yönetimini desteklemiştir. Ruhani, Nükleer Anlaşma kazanımlarını kaybetme durumuna rağmen Suriye'de dini lider ve DMO'nun politikalarını değiştirememiştir. Hasan Ruhani ve İran rejimine göre, Suriye'de yaşanan olayların sorumlusu ABD ve İsrail'dir. ABD, bölgede direniş cephesini zayıflatıp İran'ı yalnızlaştırmak için Suriye'deki teröristleri silahlandırıp iç savaş çıkarmıştır. İran, Suriye'de kendi çıkarlarını korumak için Esad rejimini sonuna kadar desteklemiş ve rejimin içinde olmadığı hiçbir müzakerede bulunmamıştır.

Özetle Ruhani döneminde uzlaşmacı, diyalogcu, itidalli dış politika yaklaşımıyla bölgede değişim rüzgârı eseceği beklentisi, istenilen seviyede olamamıştır. Ruhani, İran'ın bölgedeki güvenlik temelli politikalarını devam ettirmiştir. Orta Doğu'da izlenen ideoloji temelli politika, Batı'da itidalli ve uzlaşmacı politika olarak kendisini göstermiştir. İlmli ve uzlaşmacı politika sonucu, İran Batı'yla Nükleer Anlaşma imzalayabilmiş ama bu anlaşmanın sonuçları bölgeye yansımamıştır. Sonuç olarak İran'da yürütmenin başı olan cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmiş olsa da, kendi başına İran dış politikasını belirleyebilme gücüne sahip değildir. İran'da rejimin devam etmesinden sorumlu olan müesses nizamın savunucuları; dini lider, DMO, AKK, dış politikayı belirleme ve yönetmede ana aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle İran siyasal sisteminde cumhurbaşkanı, politika belirlemeden ziyade belirlenen politikaları yürütmekle yetinmiştir.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMIAN, Ervand, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- ADIBELLİ, Barış, *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet, Dış Politika*, Bilim Gönül Yayıncılık, İstanbul 2012.
- AFACAN, Serhat, “Türkiye-İran İlişkileri Yeniden Düşünmek”, *İlke Politika Notu*, Sayı. 2, Ocak 2018, s. 1-11.
- AKÇAY, Ekrem Yaşar, “İran-İrak Savaşının Bölgeye Etkileri”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 3, 2013, s. 105-121.
- AKDOĞAN, İsmail, “Arap Baharı’nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerinde Etkisi”, *Ortadoğu Yıllığı*, 2012, s. 460-480.
- AKGÜL, Nazife Selcan Pınar, *İran’ın Levant’taki İzdüşümü: Hizbullah*, İRAM Yayınları, Ankara 2020.
- AKKOYUNLU, Nilüfer, “Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, Ankara 2011, s. 63-76.
- AKMAN, Çiğdem, “İran İslam Cumhuriyetinin Yönetim Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 38, Temmuz 2019, s. 1627-1640.
- AKOĞLU, Muharrem, “İrak’ta Şii Varlığı”, *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, Cilt. 6, Sayı. 2, Güz 2012, s. 391-428.
- AKSU, Hüseyin- ŞAHİNOĞLU, Muhammed Cemal- UYGUR, Mehmet Nazım, “Türkiye ve İran’ın Arap Baharı’na Yönelik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *International Journal Of Economics Politic Humanities Social Sciences*, Cilt. 2, Sayı. 1, Kış 2019, s. 46-57.
- AKYILDIZ, Meral, *Hatemi Dönemi ve Sonrası İran’ın Sosyal ve Ekonomik Açından Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.
- ALAGÖZ, Bilgehan, *İran-Batı Avrupa İlişkileri (1979-2003)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2004.
- ALBAYRAKOĞLU, Esra Pakin, “ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 31, Güz 2011, s. 95-116.

- ALİYEV, Vasip, *Devrim Sonrası İran-ABD İlişkileri (1979-1991)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- ALTUNIŞIK, Meliha Benli, “Ortadoğu’da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 53, Mayıs 2013, s. 71-78.
- AMETBEK, Dinmuhammed, “İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları”, *ANKASAM Belgat Çalışmaları*, Cilt. 11, Sayı. 3, 2017, s. 1-94.
- AMETBEK, Dinmuhammed, “Moskova’nın Soçi Zirvesinden Beklentisi”, *ANKASAM*, Sayı. 7, Şubat 2019, s. 3-30.
- ARAS, Bülent- TURHAN, Ebru, “İran Nükleer Anlaşması, Ortadoğu’da Güç Dengesi ve Türkiye” *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 62, 2014, s. 18-21.
- ARI, Tayyar, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.
- ARI, Tayyar, *Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi:1978-1996*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1996.
- ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: İran, Irak, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*, Bursa Alfa Akademi Yayıncılık, İstanbul 2017.
- ASL, Nasser Kashef, *1979 Sonrası İran’ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- AYMAN, S. Gülden, ‘*Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, İş birliği ve Rekabet*’, Ed. Faruk Sönmezoğlu- N. Özgür Baklavacıoğlu- Özlem Terzi, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2012.
- BAĞCI, Hüseyin, SİNKAYA, Bayram, “Türkiye İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinde Bir Değerlendirme”, *Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İran Toplumlari Üzerindeki Etkileri ve Toplamların Karşılaşabileceği Problemler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.
- BARDAKÇI, Mehmet, “İdeolojinin ve Kurumsal Yapının İran’ın Dış Politikasındaki Rolü”, *İzmir International Congres on Economics and Administrative Sciences*, Detay Yayıncılık, İzmir 2018, s. 177-191.
- BAYLAK, Ayşe, *İmam Humeyni*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2009.
- BAZİN, Marcel, “Kum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002.
- BERBER, Seçkin, “İran’ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri”, *Bilge Stratejisi Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 9, Güz 2013, s. 61-84.
- BİLGETÜRK, İrem, “İran’ın Suriye Politikası Bağlamın’da Şiilik ve Şii Milisler”,

- ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Cilt. 2, Sayı. 2, Aralık 2018, s. 398-438.
- BULAÇ, Ali, *Ortadoğu'dan İttihad-ı İslam'a*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2010.
- BÜYÜKGENÇ, Özcan, *XXI. Yüzyıl Başlarında Türk Dış Politikası Çerçevesinde Türkiye-İran İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük 2020.
- CANER, Mustafa, *İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri 2017*, SETA Analiz, Mayıs 2017.
- CANER, Mustafa, "İsrail-BAE Anlaşmasında İran'ın Yaklaşımı", *Kriter Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 49, Eylül 2020, s. 76-77.
- CARLSEN, R. Woodsworth, *İmam ve Onun İslam Devrimi: Cennetin ve Cehennemin İçine Bir Yolculuk*, Endişe Yayınları, Ankara 1990.
- CEYLAN, Ali Kemal, *Çılgılık Çılgılığa İran*, Yeni yüzyıl Yayınları, İstanbul 2009.
- ÇALIŞLAR, İpek- ÇALIŞLAR, Oral, *İran Bir Erkek Diktatörlüğü*, Gendaş Yayınları, İstanbul 2004.
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan, *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- ÇIRAKOĞLU, Ahmet, "İran'ın Gözüyle Arap Baharı", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2, 2018, s. 99-110.
- ÇOMARLI, Esra- TÜRKMEN, Sayim, "İran ve Suudi Arabistan Dış Politika Anlayışları ve Güç Mücadelesine Genel Bir Bakış", *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 1, Aydın 2020.
- DERELİ, Hilal, *Hatemi Döneminde İran Dış Politikasında Karar Alma Süreci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- DİNÇER, Mustafa, "İran'ın Irak Dış Politikası İnsandan İnsana Yüzü Kasım Süleymani", *Journal of Political Administrative and Local Studies*, Cilt. 3, Sayı. 2, Ocak 2020, s. 119-136.
- DOĞRUSÖZLÜ, Cüneyt, *Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.
- DOSTER, Barış, "Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek", *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 5, Sayı. 50, Şubat 2013, s. 55-60.
- DUMAN, Talha İsmail, "Dış Aktörlerin Rekabetinin gölgesinde Lübnan: Saad Hariri'nin İstifa Süreci", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 1, Mayıs 2018, s. 139-161.

- DUMLUPINAR, Nihat, *İran'ın Güvenlik Politikalarında Devrim Muhafızları Ordusunun Yeri*, ANKASAM, Ankara 2017.
- EFEGİL, Ertan, “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 48, Aralık 2012, s. 53-68.
- EKŞİ, Muharrem, “İran’ın Transnasyonel ve Teopolitik-Şiilik Temelli Kamu Diplomasisi”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalara Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2, Ekim 2017, s. 46-66.
- ELİK, Süleyman, *Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri*, İlmi Etütleri Derneği Politika Notu, İstanbul 2014.
- ELHAN, Nail, *Hizbullah-İran İlişkileri*, İRAM Yayınları, Şubat 2019.
- ERBOĞA, Abdullah, “Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 1, 2016, s. 9-38.
- EROĞLU, Yunus, *Demografik Özelliklerin İran Jeopolitiğine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2016.
- FANID, Nematollah, “İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 12, Haziran 2015, s. 283-296.
- FARZAN, Rahimullah, *İran Dış Politikasında Devrim Muhafızları Ordusunun Artan Etkisi*, İRAM Yayınları, Ağustos 2020.
- GÖKALP, Yusuf, “Zeydiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 328-331.
- GÖKTAŞ, Kubilay, *İran Dış Politikasında Mahmud Ahmedinejad Dönemi (2005-2013)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2014.
- GÜLER, Ahmet, *Devrim Sonrası İran Dış Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- GÜNDOĞDU, Serhat Cüneyt, *Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri Güvenlik Boyutu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- GÜNDOĞDU, Ünal, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi Genel Değerlendirme”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 29, Mayıs 2011, s. 93-99.
- GÜNDOĞDU, Ünal, *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara 2010.
- GÜR, Nurullah- DİLEK, Şerif, *Nükleer Anlaşma Sonrası İran’da Ekonomi*, SETA Perspektif, Şubat 2016.

- GÜRKAS, Berna, *Bölgesel Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2007.
- HAGIGI, Arzu, *İran İslam Devrimi ve Değişen İran Dış Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2018.
- İŞIKSAL, Hüseyin- GHADİR, Galkarian, “Ortadoğu’nun Sonlandırılmayan Sorunu: Hatemi’den Ruhani’ye İran’ın Nükleer Enerji Sorunu”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırma Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 2, 2019, s. 416-432.
- İLHAN, Avni, “Gaybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 2013.
- İNAÇ, Hüsamettin, *Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü*, Ed. Kemal İnat- Fuat Aydın- Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı*, İstanbul 2011, s. 387-499.
- İNAT, Kemal, *ABD-İran İlişkileri Ortadoğu’ya ve Türkiye’ye Etkileri*, SETA Yayınları, Aralık 2014.
- İNAT, Kemal- DURAN, Burhanettin, *İran Yaptırımları: Hukuksal boyut, Bölgesel ve Küresel Yansımaları, Türkiye’ye Etkileri*, SETA Yayıncılık, İstanbul 2019.
- İZMİRLİ, Mehmet Serdar, *Yemen İç Savaşında İran’ın Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2019.
- JANE, Hazar Vural, “İran Dış Politikasında Liderin Etkisi: İran Nükleer Enerji Krizi”, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 1, Haziran 2019, s. 21-47.
- KALAYCI, Rıdvan, *Irak 2015*, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı*, İstanbul 2015, s. 31-54.
- KARAMAN, İskender, *Suriye İç Savaşı ve İran Medyası Uluslararası İlişkiler, Kamuoyu, ve Hegemonya*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.
- KAZDAL, Melih, “İran’ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak”, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, 2018, s. 1-15.
- KENEŞ, Bülent, *İran Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim (1979-2011)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2011.
- KILIÇ, Hakan, “İran-Suudi Arabistan İlişkileri ve Arap Baharı”, *Ahi Evran Akademi Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2, Aralık 2020, s. 122-129.

- KILIÇ, Ramazan, “İran Dış Politikasının Evrimi: Körfezde İran-Arap İlişkileri Örneği”, *Liberal Düşünce Derneği*, Cilt. 6, Sayı. 23, Ankara 2013, s. 164-174.
- KIRAN, Abdullah, “Arap Baharı Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, Haziran 2014, s. 97-115.
- KIRAN, Abdullah, “İran-İsrail İlişkileri”, *Türk Devrim Tarih Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 8, Yaz 2007, s. 119-134.
- KOÇ, Engin, *İran ve Suudi Arabistan İlişkilerinin ve Bölgesel Politikalarının Devlet Kimliği Bağlamında Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014.
- KOÇ, Mehmet, *İran Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve Adaylar*, İRAM, Ankara 2017.
- KOÇ, Mehmet, *İran’da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1: Devrim Rehberliği*, İRAM, Ankara 2018.
- KOÇ, M. Akif, “İran’ın Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi’nin Bağımsızlık Girişimlerine Bakışı”, *International Journal of Kurdish Studies*, Cilt. 8, Sayı. 1, Ocak 2019, s. 359-362.
- KOÇ, Mehmet Akif, “Son Devrimci Ayetullah Humeyni Kitap Değerlendirme”, *Turkish Journal of Shiite Studies*, Cilt. 1, Sayı. 1, ss. 164-175.
- KONUKÇU, Yasemin, *İran’da Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Siyasi Haritası*, Ortadoğu ve Afrika Araştırmalar Derneği, Nisan 2017.
- KONUKÇU, Yasemin, “Jeopolitik Güç Mücadelesi ve Basra Körfezi’nin Önemi”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 2, Haziran 2018, s. 19-36.
- KORKMAZ, Yusuf, *İran Suriye Bölgesel İttifakı*, Matbuat Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- KÖROĞLU, Uğur, *İran’ın Suriye Politikası*, Ed. Birol Akgün, *Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler*, SDE Analiz, Haziran 2012, s. 44-53.
- KURT, Hüseyin Emrah, *Ruhani Dönemi İran Dış Politikası ve Türkiye İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- KURT, Veysel, “Arap İsyanları Sonrası Ortadoğu’da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği”, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 1, Mart 2019, s. 307-326.
- KURT, Veysel, *Trump ve Suriye Krizi*, SETA Analiz, Sayı. 275, Nisan 2019.

- KURTULUŞ, Rıza, “Muhammed Rıza Şah Pehlevi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 30, İstanbul 2005, s. 565-566.
- KUZU, Varol, *Suriye İç Savaşında Etkisi Olan Faktörler ve İran'ın Suriye Politikasının Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2019.
- MERCAN, Muhammed Hüseyin, *Suriye Dış Politikası ve Ulusal Çıkar 1990-2010*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- MUSAVİ, Humeyni, *İslam'da Devlet*, Objektif Yayınları, İstanbul 1991.
- NAĞISOY, Zeynelabidin, *İran İslam Devriminden Sonra İran Dış Politikasının Ana Hatları (1975-1997)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- NASKALİ, Esko, “Sasaniler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul 2009, s. 174-176.
- OĞUZ, Sami- ÇAKIR, Ruşen, *Hatemi'nin İran'ı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- OĞUZLU, Tarık, “Arap Baharı ve Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 36, Aralık 2011, s. 8-16.
- OKYAR, Onur, “İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetrik mi?”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 45, Bahar 2015, s. 61-82.
- OKYAR, Onur, *Ortadoğu Ezoterik Ortaklığı: İran-İsrail Dikomatisi*, İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı, 2018.
- ONAT, Hasan, “İran İslam Devrimi ve Şiilik”, *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, Cilt. 6 Sayı. 2, s. 223-256.
- ORUÇ, Haydar, “Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evirilen İlişkiler: 1979 Sonrası İsrail-İran İlişkileri”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 33, Kış 2016, s. 3-33.
- ÖRKİ, Armağan, “Suriye İç Savaşı Üzerine”, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, Cilt. 4, Sayı. 1, 2015, s. 67-96.
- ÖZBAY, Müjde Aysun, *İran'ın Şii Hilali Projesi İddiası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- ÖZCAN, Dilek, *1991 Körfez Savaşı Dönemi İsrail ve İran'ın Dış Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

- ÖZDEMİR, Çağatay, “Suriye İç Savaşının Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 2, 2016, s. 81-102.
- ÖZEV, Muhammed Hilmi, “İran-Suudi Arabistan İlişkileri 1934-2014”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt. 6, Sayı. 1, 2016, s. 89-164.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Musaddık Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 228-229.
- ÖZSAVAŞ ATAY, Sibel, “Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 2, Aksaray 2016, s. 144-155.
- RİGİDERAKHSHAN, Mohammed, “İran’ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırma Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 1, Bahar 2020, s. 391-410.
- RUSTAMAV, Rafis, *İran’ da İslam, Kimlik ve Dış Politika Konstrüktivist Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- SARAÇLI, Murat, “İran’da Azınlıklar”, *Ortadoğu Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 4, s. 159-180.
- SARI, İsmail, “1979 Devrim Sonrası İran’ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, Ankara 2015, s. 95-135.
- SARIKAYA, Yalçın, “Başlangıçtan 15 Temmuz’a AK Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”, *Turkish Studies Social*, Cilt. 15, Sayı. 3, Nisan 2020, s. 1423-1443.
- SAYIN, Abdullah- TANGÜNER, Bünyamin- ÜZÜM, Mehmet, “2017 İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Seçim Süreci Hasan Ruhani’nin Zafiri ve Gelecek Dört Yılı”, *ANKASAM*, Cilt. 5, Sayı. 3, Ankara 2017.
- SAYIN, Hüdayi- ÇIRAKOĞLU, Ahmet, “İran Siyasal Sisteminde Cepheleşmeler: Muhafazakârlar, Reformistler ve Ilımlılar”, *IV. Middle East Congress on Politics and Society Proceedings Book*, 2018, s. 115-126.
- SAYIN, Hüdayi- ÇIRAKOĞLU, Ahmet, “İran’da Siyasal Ekoller Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 1, Mayıs 2019, s. 85-112.
- SEMİZ, Yaşar- AKGÜN, Birol, “Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*, Cilt. 5 Sayı. 9, s. 163-181.
- SİNKAYA, Bayram, “İran-Suriye İlişkileri ve Suriye’de Halk İsyanı”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 33, Eylül 2011, s. 38-48.

- SİNKAYA, Bayram, “Ahmedinejad’tan Ruhani’ye İran Dış Politikasındaki Değişim”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 61, Nisan 2014, s. 30-33.
- SİNKAYA, Bayram, *Amerika Askerlerinin Çekilmesinden Sonra İran-İrak İlişkileri*, SETA Analiz Mayıs 2013.
- SİNKAYA, Bayram, *Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası*, SETA Analiz, Nisan 2012.
- SİNKAYA, Bayram, “Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt. 3, Sayı. 1, s. 123-155.
- SİNKAYA, Bayram, “İŞİD Gölgesinde İran-İrak İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 77, Aralık 2016, s. 35-37.
- SİNKAYA, Bayram, “İran Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Statükoya da İtidalli Değişim”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 55, Temmuz 2013, s. 23-32.
- SİNKAYA, Bayram, “İran-Yemen İlişkileri ve Ensarullah Hareketi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 7, Sayı. 67, Nisan 2015, s. 60-62.
- SİNKAYA, Bayram, *Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, ORSAM, Temmuz 2016.
- SİNKAYA, Bayram, *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım Ltd. Şti, Ankara 2011.
- SİNKAYA, Bayram, “Suriye Krizi Karşısında İran’ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri”, *Ortadoğu Akademik Dergisi*, Cilt. 11, Sayı. 2, 2017, s. 131-160.
- SİNKAYA, Bayram, “Suudi Arabistan’ın Yemen’e Müdahalesi Karşısında İran’ın Tutumu”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 7, Sayı. 68, s. 16-19.
- SİNKAYA, Bayram, “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt. 13, Sayı. 3, 2007, s. 37-63.
- SİNKAYA, Bayram, “Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Ziyareti”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 27, Mart 2011, s. 21-29.
- SİNKAYA, Bayram- ARIKAN, Pınar, “İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: İç ve Dış Dinamikler”, *Birikim Aylık Sosyalist ve Kültür Dergisi*, Sayı. 196, Ağustos 2005, s. 90-95.
- ŞAHBUDAK, Elif Yağmur, *İran’da İslam Devrimi’nin Kurumsallaşması*, Yayınlanmamış Araştırma Önerisi, Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Gaziantep 2020.
- ŞAHİN, Mehmet, “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Akademik Ortadoğu Araştırma Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 12, 2007, s. 10-19.

- ŞAHİN, Mehmet, “Şii Jeopolitiği İran İçin Engeller ve Fırsatlar”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, 2006, s. 39-55.
- ŞANYÜREK, Mehmet Bora, “Devrim Sonrası İran: Siyasi Gelişmeler”, *Social Mentelityty and Resecrcher Thinkers Journal*, Cilt. 4, Sayı. 14, s. 1017-1029.
- ŞEN, Gülriz, “İran ve Arap Baharı Bağlam, Söylem ve Siyaset”, *Ortadoğu Akademi Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 2, Ocak 2012, s. 95-118.
- ŞEN, Gülriz, *Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri*, İRAM Yayınları, Nisan 2017.
- ŞEN, Yağmur, “Suriye’de Arap Baharı”, *Yasama Dergisi*, Sayı. 23, s. 56-79.
- TAHSEEN, Abdullah, “1979-2003 Yılları Arasında İran-İrak İlişkileri”, *The Journal of Denge*, Cilt. 6, Sayı. 6, 2019, s. 59-110.
- TAKEYH, Ray, *Gizli Devrimler Ülkesi: İran*, (Çev., Cem Küçük), Karakutu Yayınları, İstanbul 2009.
- TAMER, Cenk, *2018 Yılında Türkiye-İran İlişkileri*, ANKASAM, Nisan 2018.
- TAŞAR, Nurettin, “1979 İran İslam Devrimi Sonrası İran’ın Yumuşak Güç Politikasında Jeopolitik ve Mezhepsel Boyutu”, *6. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, İstanbul 2019, s. 585-589.
- TAŞKIN, Yüksel, “Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler Stratejiler ve Gelecek”, *İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 39, Ekim 2018, s. 21-53.
- TELCİ, İsmail Numan, *Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran’dan Ne İstiyor?*, SETA Analiz, Ağustos 2019.
- TOPÇU, Can, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İran İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- TUNÇ, Osman, *İran’da İslam’ın Zaferi*, Piran Yayınları, İstanbul 1979.
- UYGUR, Hakkı, *İran ve Arap Baharı*, SETA Analiz, Mart 2012.
- ÜNVER, H. Akın, “İslamcı Söylemde Değişen Türkiye Algısı ve Türkiye-İran İlişkilerinin Geleceği”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 52, s. 63-70.
- ÜZÜM, İlyas, “Nusayrilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 270-274.
- YALÇINKAYA, Alaeddin- KONUKÇU Yasemin, “İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri Hasan Ruhani’nin Birinci Dönem Örneği”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2, Aralık 2017, s. 407-416.

- YEGİN, Abdullah, *Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası*, SETA Yayınları, Şubat 2014.
- YEGİN, Abdullah, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, Ankara 2013.
- YEGİN, Abdullah, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, SETA Yayınları, İstanbul 2017.
- YEŞİLTAŞ, Murat, *İran 2013*, Ed: Kemal İnat- Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı*, Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 47-77.
- YILMAZ, Cem, “İran ve Suudi Arabistan’ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti” *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 126, Şubat 2011, s. 54-62.
- YOLCU, Mithat, *İran’da Reform Hareketleri Rafsancani ve Hatemi Dönemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- YURDAKURBAN, İsmail, *Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979-2005)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- ZÜMRÜT, Can, *Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2008.

İTERNET KAYNAKLARI

- AKDOĞAN, İsmail, (09.02.2017), *İran-Körfez Hattında Normalleşmek Mümkün mü?*, 08 Ocak 2021, <https://www.karar.com/ismail-akdogan-yazdi-iran-korfez-hattinda-normallesme-mumkun-mu-383812>.
- AKYOL, Taha, (26.09.2013), *İran Faktörü*, Erişim tarihi: 20 Aralık 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/iran-faktoru-24789606>.
- Al Jazeera, (25.09.2013), *İsrail İlimli İran'a İkna Olmadı*, Erişim tarihi: 28 Aralık 2020, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/israil-ilimli-irana-ikna-olmadi>.
- Al Jazeera, (27.04.2015), *Zarif: Yemen'e Operasyonu Durdurun*, Erişim tarihi: 4 Ocak 2021, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/zarif-yemene-operasyonu-durdurun/>.
- ALACA, Mehmet, (29.03.2019), *Suriye'de Şii Milisleri Ne Olacak*, 23 Mart 2021, <https://orsam.org.tr/tr/suriyede-sii-milislere-ne-olacak/>.
- Al-RANTİSİ, Muhammed, (02.01.2021), *Arap Baharı: Zulüm Sonsuza Kadar Sürmez*, 09 Mart 2021, <https://www.setav.org/arap-bahari-zulum-sonsuza-kadar-suremez/>.
- Amerika'nın Sesi, (06.11.2017), *Saad Hariri Neden İstifa Etti*, Erişim tarihi: 06 Ocak 2021, <https://www.amerikaninsesi.com/a/hariri-neden-istifa-etti/4101842.html>.
- Amerika'nın Sesi, (17.11.2017), *Türkiye-İran İlişkilerinde Yeniden Yumuşama Sinyalleri Veriyor*, Erişim tarihi: 26 Aralık 2020, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-iran-iliskileri-yeniden-yumusama-sinyalleri-veriyor/4119256.html>.
- Anadolu Ajansı, (15.04.2019), *Ruhani'nin Bağdat Ziyaretinden Şifreler*, Erişim tarihi: 02 Ocak 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ruhaninin-bagdad-ziyaretinin-sifreleri/1419161>.
- Anadolu Ajansı, (13.06.2013), *İran'ın Yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Oldu*, Erişim tarihi: 18 Aralık 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-yeni-cumhurbaskani-hasan-ruhani-oldu/238312>.
- Anadolu Ajansı, (20.08.2019), *Doğu Guta Kimyasal Silah Katliamının 6. Yılı*, Erişim tarihi: 10 Mart 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dogu-guta-kimyasal-silah-katliaminin-6-yili/1560442>.
- Anadolu Ajansı, (30.11.2020), *İranlı Nükleer Bilimci Fahrizade Suikastının Bilinen Bilinmeyen Yönleri*, Erişim tarihi: 29 Aralık 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranli-nukleer-bilimci-fahrizade-suikastinin-bilinen-ve-bilinmeyenleri/2060432>.
- Anadolu Ajansı, (19.12.2019), *Protestoların Sürdüğü Lübnan Nasıl Bir Sistemle Yönetiliyor*, Erişim tarihi: 06 Ocak 2021,

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/protestolarin-surdugu-lubnan-nasil-bir-sistemle-yonetiliyor/1678035>.

Anadolu Ajansı, (07.11.2020), *İran Yönetiminin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu Ne?*, Erişim tarihi: 26 Aralık 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/iran-yonetiminin-daglik-karabag-konusundaki-tutumu-ne/1998888>.

Anadolu Ajansı, (27.11.2020), *İran, 2010'dan Bu Yana 5 Nükleer Fizikçisini Suikastlara Kurban Verdi*, Erişim tarihi: 28 Aralık 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-2010dan-bu-yana-5-nukleer-fizikcisini-suikastlara-kurban-verdi-/2058499>.

Anadolu Ajansı, (31. 12. 2020), *Ruhani, Trump'ı Saddam'a benzetti, Tarih'de: Onursuz bir kişilik olarak anılacak*, Erişim tarihi: 31 Aralık 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ruhani-trumpi-saddama-benzetti-tarihte-onursuz-bir-kisi-olarak-anilacak/2094739>.

Anadolu Ajansı, (31.11.2016), *Lübnan'ın Yeni Cumhurbaşkanı Belli Oldu*, 06 Ocak 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnanin-yeni-cumhurbaskani-belli-oldu/675688>.

ATAŞ R. Serdar, (11.01.2017), *Rafsanjani Öldü, Devrim Yaşayacak mı?*, 02 Kasım 2020, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rafsancani-oldu-devrim-yasayacak-mi>.

BAŞARAN, Doğançan, (17.11.2019), *ABD'nin Terör Devlet Projesi'ne Cevap: Ankara Zirvesi*, 28 Mart 2021, <https://www.ankasam.org/abdnin-teror-devleti-projesine-cevap-ankara-zirvesi/>.

BBC Türkçe, (13.06.2013), *İran'da Cumhurbaşkanlığı Seçimini Ruhani Kazandı*, Erişim tarihi: 18 Aralık 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130615_iran_secim.

ÇALIŞKAN, Burak, (13.04.2019), *Suriye'de Siyasal Çözüm ve Soçi Süreci*, 26 Mart 2021, https://insamer.com/tr/suriyenin-siyasal-cozumu-ve-soci-sureci_2051.html.

ÇEVİKGÖZ, Ünal, (20.11.2017), *Astana'dan Soçi'ye Barış Görüşmelerinde Suriye*, 27 Mart 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/astanadan-sociye-baris-gorushmelerinde-suriye-40650958>.

DEİK, (t.y.), *Türkiye-İran İlişkileri Yeni Dönem*, 25 Aralık 2020, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-iran-iliskilerinde-yeni-donem>.

Deutsche Welle, (11.12.2020), *İran ile Türkiye Arasında Şiir Krizi*, Erişim tarihi: 26 Aralık 2020, <https://www.dw.com/tr/iran-ile-t%C3%BCrkiye-aras%C4%B1nda-%C5%9Fiiir-krizi/a-55911204>.

- Deutsche Welle, (18.04.2015), *Yüreklerle Nefret Tohumu Ektiniz*, Erişim tarihi: 05 Ocak 2021, <https://www.dw.com/tr/y%C3%BCreklere-nefret-tohumu-ektiniz/a-18391470>.
- Deutsche Welle, (26.06.2016), *İran ve Türkiye'den Katar'a Tam Destek*, Erişim tarihi: 08 Ocak 2021, <https://www.dw.com/tr/iran-ve-t%C3%BCrkiyeden-katara-tam-destek/a-39410260>.
- Deutsche Welle, (03.05.2017), *Dört Soruda Astana Süreci*, Erişim tarihi: 21 Mart 2021, <https://www.dw.com/tr/d%C3%B6rt-soruda-astana-g%C3%B6r%C3%BCn%C5%9Fmeleri/a-38672495>.
- Deutsche Welle, (13.06.2018), *Ruhani: Yabancı Güçler Suriye'de Çekilmeli*, Erişim tarihi: 15 Ocak 2021, <https://www.dw.com/tr/ruhani-yabanc%C4%B1-g%C3%BCn%C3%A7ler-suriyeden-%C3%A7ekilebilir/a-44193368>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran'ı Kerim, (t.y.) *Maide Suresi 51. Ayet*, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/720/51-ayet-tefsiri>, 25. Aralık 2020.
- DOĞAN, Soner, (20.06.2016), *Türkiye İran İlişkilerinde Suriye Faktörü: Risk Üçgeninde İstikrar Arayışı*, 26 Aralık 2020, https://insamer.com/tr/turkiye-iran-iliskilerinde-suriye-faktoru-risk-ucgeninde-istikrar-arayisi_315.html.
- EKBERZADE, Şehram, (11.09.2014), *İŞİD Tehlikesi İran'ı Esad'a Mecbur Kılıyor*, 21 Mart 2021, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isid-tehlikesi-irani-esade-mecbur-kiliyor>.
- ELİAS, Firas, (23.11.2017), *Soçi'deki Suriye Zirvesi'nin Sonuçları*, 28 Mart 2021, <https://www.ankasam.org/socideki-suriye-zirvesinin-sonuclari/>.
- Euronews, (07.09.2017), *Altı Başlıkta Tahran Zirvesi*, Erişim tarihi: 26 Mart 2021, <https://tr.euronews.com/2018/09/07/alti-baslikta-tahran-zirvesi>.
- Gazete Duvar, (17.01.2017), *Hasan Ruhani Teröristleri Destekleyen Bazı Ülkeler Astana'da Olmayacaktır*, Erişim tarihi: 17 Mart 2021, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2017/01/17/iran-cumhurbaskani-hasan-ruhani-turkiye-ve-rusya-ile-bu-isi-cozebiliriz>.
- Gazete Duvar, (18 Eylül 2019), *İran'dan ABD'ye Resmi Gözdağı: Misillememiz Ağır Olacak*, Erişim tarihi: 5 Ocak 2021, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2019/09/18/irandan-abdye-resmi-gozdagi-misillememiz-agir-olacak>.
- GOODARZİ, Jubin M., (25.02.2013), *Suriye ve İran: Değişen Bölgesel Ortamda İttifak*, 04 Mart 2021, <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-ve-iran-degisen-bolgesel-ortamda-ittifak/>.
- Haberler, (26.09.2013), *Gül, İran Cumhurbaşkanı Ruhani ile Görüştü*, Erişim tarihi: 25 Aralık 2020, <https://www.haberler.com/gul-ruhani-ile-gorustu-5107709-haberi/>.

- HAYITOV, Abdülveli, (01.06.2017), *İran ve Suriye Politikasında Dinin Rolü*, 5 Mart 2021, <https://mamer.biz/iran-ve-suriyenin/>.
- Hukuk Ansiklopedisi, (t.y.) *İslam Cumhuriyeti Anayasası*, <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>, 08. 01. 2021
- Hürriyet, (27.02.2019), *Zarif Neden İstifa Etti*, Erişim tarihi: 17 Ocak 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/zarif-niye-istifa-etti-41131088>.
- Hürriyet, (05.08.2013), *Davutoğlu: Esad'la İşbirliği Kürtler İçin Sorun Doğurur*, Erişim tarihi: 25 Aralık 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-esadla-isbirligi-kurtler-icin-sorun-dogurur-24461087>.
- IRNA, (09.04.2017), *Ruhani: İran Milleti Suriye Milletinin Yanındadır*, Erişim tarihi: 24 Ocak 2021, <https://tr.irna.ir/news/3440199/Ruhani-%C4%B0ran-milleti-Suriye-milletinin-yan%C4%B1nda-yer-almaktad%C4%B1r>.
- İBRAHİM, Hamid, (13.11.2018), *Yaptırımların İran İç Politikasına Etkileri*, 23 Ocak 2021, <https://iramcenter.org/yaptirimlarin-iran-ic-politikasina-etkileri/>.
- KAMACI Yüksel, (07.07.2012), *Dini Lider'in İktidarı*, 17 Kasım 2020, <http://politikaakademisi.org/2012/07/07/dini-liderin-iktidari/>.
- KAMACI, Yüksel, (28.07.2012), *İran Uzmanlar Konseyi ve Danışma Konseyi*, 17 Kasım 2020, <http://politikaakademisi.org/2012/07/28/iran-uzmanlar-konseyi-ile-danisma-konseyi/>.
- KAMACI, Yüksel, (04.08.2012), *İran İslam Cumhuriyeti Meclisi*, 17 Kasım 2020, <http://politikaakademisi.org/2012/08/04/iran-islam-cumhuriyeti-meclisi/>.
- KARASAKAL, Kübra, (t.y), *Şii Hilali ve Ortadoğu Bölgesine Etkileri*, https://www.academia.edu/43203339/%C5%9E%C4%B0%C4%B0_H%C4%B0LAL%C4%B0_VE_ORTADO%C4%9EU_B%C3%96LGES%C4%B0NE_ETK%C4%B0LER%C4%B0_Shia_Crescent_and_Its_Impacts_on_the_Middle_East.
- KESKİN, Arif, (t.y), *Ortadoğu'daki Gelişmeler*, 23 Mart 2021, <http://yenidunyadergisi.com/arif-keskin-mart/>.
- KESKİN, Arif Nihat, (08.01.2016), *İran Suudi Arabistan Krizine Tahran Nasıl Bakıyor?*, 21 Aralık 2020, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-suudi-arabistan-krizine-tahran-nasil-bakiyor>.
- Kim Kimdir, (t.y.) *Rıza Şah Pehlevi*, Erişim tarihi: 05 Kasım 2020, <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=669>.
- KOÇ, Mehmet, (03.08.2016), *2016 İran Parlamento Seçimleri*, 20 Ocak 2021, <https://iramcenter.org/2016-iran-parlamento-secimleri/>.

- KOÇ, Mehmet, (20.01.2019), “Ensarullah Hareketi: Yemen’deki İran”, *Kriter Dergisi*, Sayı. 31, Ocak 2019, 05 Ocak 2021, <https://kriterdergi.com/dosya-iki-kusatma-arasinda-yemen/ensarullah-orgutu-yemendeki-iran>.
- KOÇ, Murat, (07.05.2019), *Suriye İç Savaşı ve Türkiye-İran-Rusya Görüşmeleri*, 26 Mart 2021, <https://www.businessworldglobal.com/suriye-ic-savasi-ve-turkiye-rusya-iran-gorusmeleri/>.
- KONUĞU, Yasemin, (22.02.2019), *Avrupa Birliği İran Gündemi*, 13 Ocak 2021, <https://ordaf.org/avrupa-birliginin-iran-gundemi/>.
- KONUĞU, Yasemin, (14.11.2017), *İsrail, İran ve Lübnan Üçgeninde Savaş Planları*, 06 Ocak 2021, <https://ordaf.org/israil-iran-ve-lubnan-ucgeninde-savas-planlari/>.
- Mepa News, (t.y.), *Haşimi Rafsancani Kimdir?*, Erişim tarihi: 30 Mart 2020, <https://www.mepanews.com/hasimi-rafsancani-kimdir-35167h.htm>.
- OKTAY, Hasan, (26.01.2016), *Dünden Bugüne İran’ın Suriye Politikası*, 02 Mart 2021, <https://kafkassam.com/dunden-bugune-iranin-suriye-politikasi.html>.
- OKTAV, Özden Zeynep, (28.05.2019), *Suriye Krizi Türkiye İran’ın Çatışan Çıkarları ve Küresel Aktörlerle İşbirliği*, 24 Mart 2021, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51409/suriye-krizi-turkiyeiranin-catisan-cikarlari-ve-kuresel-akt-orlerle-iliskileri>.
- OZAN, Emre, (08.05.2019), *Arap Baharının Derin Çelişkisi: Libya Örneği*, 09 Mart 2021, <https://www.ankasam.org/arap-baharinin-derin-celiskisi-libya-ornegi/>.
- ÖRMERCİ, Ozan, (13.06.2013), *İran’ın Yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani*, 18 Aralık 2020, <http://politikaakademisi.org/2013/06/18/iranin-yeni-cumhurbaskani-hasan-ruhani/>.
- SETA, (17.09.2017), *Beş Soruda: Astana Süreci ve Ankara Zirvesi*, Erişim tarihi: 27 Mart 2021, <https://www.setav.org/5-soru-astana-sureci-ve-ankara-zirvesi/>.
- SİNKAYA, Bayram, (11.01.2016), *İran Suudi Arabistan Gerginliği Nereye Var?*, Erişim tarihi: 23 Aralık 2020, <https://orsam.org.tr/tr/suudi-arabistan-iran-gerginligi-nereye-varir/>.
- SİNKAYA, Bayram, (24.01.2017), *2011’den Astana’ya Suriye Politikasının İran’a Maliyeti*, 18 Mart 2021, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2011den-astanaya-suriye-politikasinin-irana-maliyeti>.
- SİNKAYA, Bayram, (11.09.2017), *İran’da Medya ve Siyaset*, 21 Ocak 2021, <https://www.orsam.org.tr/tr/iran-da-medya-ve-siyaset/>.
- SİNKAYA, Bayram, (10.05.2017), *İran Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Öne Çıkanlar*, Erişim tarihi: 19 Aralık 2020, <https://www.orsam.org.tr/tr/iran-cumhurbaskanligi-secim-kampanyasinda-one-cikan-tartismalar/>.

- Sözcü, (05.06.2015), *İran'dan Esad'a Destek, Türkiye'ye Tehdit*, Erişim tarihi: 5 Ocak 2021, <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/irandan-esada-destek-turkiyeye-tehdit-850514/>.
- Sputnik News, (11.12.2017), *Ruhani Suudi Arabistan'la İyi İlişkiler Kurabiliriz*, Erişim tarihi: 23 Ocak 2021, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201712111031345475-ruhani-suudi-iyi-iliski/>.
- Sputnik News, (07.09.2018), *Tahran Zirvesi'nde 12 Maddelik Bildiri Kabul Edildi*, Erişim tarihi: 29 Mart 2021, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201809071035097621-turkiye-iran-rusya-zirvesinde-bildirge-yayinlandi/>.
- Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, (16.05.2017), *İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Erişim tarihi: 19 Aralık 2020, <http://sdam.org.tr/mobil/Haber.php?id=87>.
- ŞAFAK, Turgay, (07.11.2020), *Muhammed Musaddık ve İran Petrolünün Millileştirilmesi*, Erişim tarihi: 10 Aralık 2020, <https://iramcenter.org/muhammed-musaddik-ve-iran-petrolunun-millilestirilmesi/>.
- TAMER, Cenk, (31.05.2017), *İran'ın Yemen'deki Faaliyetleri*, 4 Ocak 2021, <https://ankasam.org/iranin-yemendeki-faaliyetleri/>.
- TAMER, Cenk, (28.09.2018), *Ruhani'nin Geleceği: İran'ın Ortadoğu'daki Varlığı*, 23 Mart 2021, <https://www.ankasam.org/ruhaninin-gelecegi-ve-iranin-ortadogudaki-varligi/>.
- TAŞKENT, Köksal, (24.02.2020), *Günümüzde İran-ABD İlişkileri*, 10 Aralık 2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/gunumuzde-iran-abd-iliskileri>.
- Tarihi Olaylar, (t.y.), *Arap Baharı*, Erişim tarihi: 8 Mart 2021, <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/arap-bahari-1304>.
- TELCİ, İsmail Numan, (01.09.2018), *ABD Yaptırımları Gölgesinde İran Siyasetinin Geleceği*, 23 Ocak 2021, <https://www.setav.org/abd-yaptirimlarinin-golgesinde-iran-siyasetinin-gelecegi/>.
- TELCİ, İsmail Numan, (04.11.2020), *Ortadoğu'nun Kaderini Etkileyen Trump Mirası*, 11 Ocak 2020, <https://orsam.org.tr/tr/ortadogunun-kaderini-etkileyen-trump-mirasi/>.
- T.C. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, (29.11.2020), *Etnik Grup ve Diller*, Erişim tarihi: 09 Aralık 2020, <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/genel-bakis/etnik-gruplar-ve-diller>.
- Time Türk, (11.12.2017), *Hasan Ruhani*, Erişim tarihi: 18 Aralık 2020, <https://www.timeturk.com/hasan-ruhani/biyografi-801513>.

- Time Türk, (20.11.2020), *Mahmud Ahmedinejad Kimdir?*, Erişim Tarihi: 20 Ekim 2020, <https://www.timeturk.com/mahmud-ahmedinejad-kimdir/biyografi-801794>.
- TİLKİCİ, Naci, (09.01.2019), *Tahran Üçlü Zirvesi Ne Anlama Geliyor*, 28 Mart 2021, <https://ordaf.org/tahran-uclu-zirvesi-ne-anlama-geliyor/>.
- Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi, (21.06.2011), *İran Dış Politikasında Nükleer Çıkamaz*, Erişim tarihi: 15 Ocak 2021, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/2215/iran-dis-politikasinin-nukleer-program-cikmazi>.
- TRT Haber, (15.09.2015), *İran'da Basın Askeri Vesayet*, Erişim tarihi: 21 Ocak 2021, https://www.trthaber.com/m/?news=iranda-basin-askeri-vesayet-altinda&news_id=198928&category_id=4.
- UYGUR, Hakkı, (03.12.2020), *Muhsin Fahrizade Suikastının Anlamı*, Erişim tarihi: 29 Aralık 2020, <https://iramcenter.org/muhsin-fahrizade-suikastinin-anlami/>.
- YEGİN, Abdullah, (07.06.2013), *5 Soru: İran'ın Seçimi: Hasan Ruhani*, 19 Aralık 2020, <https://www.setav.org/5-soru-iranin-secimi-hasan-ruhani/>.
- Yeni Akit, (06.12.2020), *İran'dan İsrail'e Misilleme: MOSSAD Yetkilisi Öldürüldü*, Erişim tarihi: 29 Aralık 2020, <https://m.yeniakit.com.tr/haber/irandan-israile-misilleme-mossad-yetkilisi-olduruldu-1468182.html>.
- Yeni Şafak, (20.05.2017), *İran'da Ruhani'nin Zaferi*, Erişim tarihi: 19 Aralık 2020, <https://www.yenisafak.com/dunya/iranda-ruhaninin-zaferi-2671744>.